

॥ હરિ:ૐ ॥

સમર્પણગંગા

: સંકલન :
ડૉ. રમેશભાઈ ભટ્ટ

હરિ:ૐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત

- ❑ પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ઠું આશ્રમ, (સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬)
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪, મો. : ૯૭૨૭૭ ૩૩૪૦૦
Email : hariommota1@gmail.com
Website : www.hariommota.org
- © હરિ:ઠું આશ્રમ, સુરત, નડિયાદ.
- ❑ આવૃત્તિ વર્ષ પ્રત
પ્રથમ ૧૯૮૯ ૧૦૦૦
બીજી ૨૦૧૫ ૧૦૦૦
- ❑ પૃષ્ઠ : ૬ + ૧૦૨ = ૧૦૮
- ❑ કિંમત : રૂ. ૧૦/-
- ❑ પ્રાપ્તિસ્થાન : હરિ:ઠું આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫
હરિ:ઠું આશ્રમ, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧
- ❑ મુદ્રણશુદ્ધિ :
જયંતીભાઈ જાની (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮
- ❑ ટાઈટલ :
મયૂર જાની, મો. ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩
- ❑ ટાઈપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,
૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,
ઈન્કમટેક્સ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪,
ફોન : મો. ૯૩૨૭૦૩૬૪૧૪
- ❑ મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.
સિટી મિલ કંપાઉંડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨
ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

॥ हरिःॐ ॥
समर्पणंजलि
(बीज आवृत्ति)

पूज्य श्रीमोटा अने हरिःॐ आश्रम सुरत साथे पोताना
वडीलोना संपर्कथी संकणायेल अने निमित्त भावे घशुं
पामनार, पूज्य श्रीमोटा, श्री जीशाकाका प्रत्ये अनेरो
भक्तिभाव धरावनार अने लागाशीपूर्वक पूज्य श्रीमोटाना
रामनवमी ७७मा साक्षात्कारदिन उत्सव वर्ष २०१५नी
उजवशीना यजमान परिवारनां आदरशीय वडील माता पिता
सद्गत श्री ईश्वरलाल वरजदास कडीवाणा

तथा तेमनां धर्मपत्नी

सद्गत श्रीमती यंयणभडेन ईश्वरलाल कडीवाणा

तथा तेमना सुपुत्र

श्री प्रकाशयंद्र ईश्वरलाल कडीवाणा

अने तेमनां धर्मपत्नी

श्रीमती हसुमतीभडेन प्रकाशयंद्र कडीवाणा

परिवारने 'समर्पणगंगा' पुस्तकनी बीज आवृत्तिनुं प्रकाशन
आनंदपूर्वक समर्पण करतां अमो आभारनी लागाशी व्यक्त
करीअे छीअे.

ता. १२-११-२०१५

कारतक सुद अेकम

नूतन वर्ष सं. २०७२

ट्रस्टीमंडळ,

हरिःॐ आश्रम, सुरत.

॥ हरिःॐ ॥

ऋषास्वीकार

(प्रथम आवृत्ति)

पूज्य श्रीमोटाना प्रगट पत्रसाहित्यमांथी शक्य तेटलुं विषयवार संकलन करवाना ऐक प्रयोगरूपे आ पुस्तक तैयार थयुं छे.

पूज्यश्रीना साहित्यना आदरणीय मुज्य संपादको श्री डेमंतकुमार नीलकंठ तथा श्री नंदुभाई शाडनुं कृतज्ञतापूर्वक स्मरण करुं छुं. ऐमना संपादनमां मुकायेलां परिच्छेद शीर्षकोने प्रश्नोनुं रूप आपवानुं राष्युं छे. ऐटली छूट ऐमणे उदारतापूर्वक आपी छे, ऐ माटे ऐमनो हृदयपूर्वक आभार मानुं छुं.

हरिःॐ आश्रमना ट्रस्टीमंडणे आ प्रयोगने प्रगट करीने मने आभारी कर्यो छे.

ता. ४-८-१९८८

रमेश म. लड्ड

(पूज्य श्रीमोटानी जन्मजयंती)

॥ હરિ:ૐ ॥

નિવેદન

(બીજી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાના વિશાળ સાહિત્યમાંથી જીવનવિકાસને લગતા પ્રશ્નોનું દોહન કરીને શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટે આ સંકલન તૈયાર કર્યું હતું. સંસારમાં રહીને જીવનવિકાસ માર્ગે પ્રયાણ કરવા માગતા જીવોને ઘણા પ્રશ્નો મૂઝવે છે. બુદ્ધિથી ઘણું સમજાતું હોય છે, પણ પ્રસંગ આવ્યે યાદ રહેતું નથી, જાગૃતિ રહેતી નથી. તેથી, અજુગતાં વાણી અને વર્તન થઈ જાય છે. જીવનની નાજુક પળોએ આપણી જાતને કઈ રીતે સાચવવી એ અંગેનું પૂજ્ય શ્રીમોટાનું અતિ મહત્ત્વનું, પાયાનું માર્ગદર્શન શ્રી રમેશભાઈએ આ પુસ્તકમાં હાથવગું પીરસ્યું છે.

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત તરફથી આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન વર્ષ ૧૯૮૮માં થયેલ, ત્યાર બાદ આ પુસ્તક અપ્રાપ્ય બનેલ. એક સ્વજનશ્રી તરફથી આ પુસ્તકના અંશો નિયમિત ધોરણે આશ્રમમાં દર રવિવારે સવારની પ્રાર્થના બાદ વાંચનમાં રજૂ થતાં સૌ સ્વજનો તરફથી આ પુસ્તકની માંગ ઊભી થઈ છે. સ્વજનોની લાગણીને માન આપીને ટ્રસ્ટીમંડળ આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ રજૂ કરી રહ્યું છે. મૂળ પુસ્તકમાં નોંધાયેલા ફકરાનાં તમામ મથાળાં યથાવત્ રાખવામાં આવ્યા છે. ફક્ત બે જગ્યાએ ફકરાનાં લખાણને અનુરૂપ યોગ્ય મથાળું ફેરબદલ કરવામાં આવ્યું છે, જે સુજ્ઞ વાચકોની જાણ ખાતર.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ પૂરા સદ્ભાવથી, ખંતથી અને ચોકસાઈપૂર્વક કર્યું છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલયના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ભક્તિભાવથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કરી આપ્યું છે. તેઓશ્રીના આવા અમૂલ્ય અને ઉદારતાભર્યા સહયોગના કારણે જ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો અક્ષરદેહ ઘણી ઓછી કિંમતે સમાજચરણે મૂકી શકીએ છીએ. શ્રી શ્રેયસભાઈ પંડ્યાના અમો ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

આશા છે કે સ્વજનો આ પ્રકાશનને આવકારશે.

તા. ૧૨-૧૧-૨૦૧૫
કારતક સુદ એકમ,
નૂતનવર્ષ સં. ૨૦૭૨

ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત.

‘હું સર્વત્ર વિદ્યમાન છું.’

‘જીવનદર્શન’, ૧૧મી આ., પૃ. ૪૩૧

- શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

પ્રભુને સમર્પણ કેવી રીતે કરવું ?

તપ વિના કશાની પણ સિદ્ધિ થવી અશક્ય હકીકત છે, જીવનમાં તેથી તપ ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. સંસારમાં આજે જીવોને તપ નથી જોઈતું. વૈભવવિલાસ વગેરેનો ખપ છે. જરાક શ્રમ કરવાનું આવતાં માનવીનું મન ખીલેલું રહેતું નથી, તપ તો જે જીવને જીવનવિકાસ કરવો છે, પ્રભુમય જીવન જીવવું છે એને કાજે છે. તપ વિના શુદ્ધિ ન થઈ શકે. તેથી તો વૈષ્ણવ ધર્મમાં જે તે બધું શ્રીભગવાનને ધર્યા વિના કશું ના લઈ શકાય. એને જે તે બધું જ સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ પ્રેમભક્તિભાવે ધર્યા કરવાનું હોય, અને એમ ધરવા જતાં એને હૃદયના પ્રેમભક્તિભાવે ધરવાપણાના જ્ઞાન વિનાનો જો બીજો કશો વિચાર ઊપજ્યો તો તે બધું અજીદું થયેલું ગણાય. શ્રીપ્રભુને તો સર્વાંગશુદ્ધ જે હોય, તે પણ હૃદયથી હૃદયના પ્રેમભક્તિજ્ઞાનથી ભરપૂર હોય, તેવું ધરાવેલું એને ખપમાં લાગે છે. એવા શુદ્ધ સમર્પણથી જીવનનો વિકાસ થતો રહે છે. માટે, જે જે કંઈ મનમાં થયા કરે, તે તે એને ચરણકમળે પ્રેમભક્તિજ્ઞાનભાવે ધર્યા કરીએ, ને એવું ધર્યા કરવામાં નિર્મળ શુદ્ધિ જાળવ્યા કરીએ તો આંતરિક ભાવના વધારે ને વધારે દૈવી બનતી જાય છે.

ભગવાનના થવાનું કામ સહેલું નથી. ભગવાનના હજી આપણે ક્યાં ભક્ત થયા છીએ ? એના ભક્તની તાવણીનો તો પાર હોતો નથી. કૃપા કરીને જે જે જીવ એનામાં જ મન રાખવાને હૃદયમાં હૃદયથી મથે છે, એનો જીવનસંગ્રામ પણ

કંઈ જેવો તેવો હોતો નથી. જીવનસંગ્રામ જીવનના ખમીરને બઢાવવાને એને પોતાપણામાં પ્રગટાવવાને ઘણો જરૂરનો છે.

કિંમત કર્યા કે થયા વિનાનું કોઈ કંઈ કશું લઈ શકતું નથી. દરેકને પોતપોતાનું મૂલ્ય હોય છે. જગત સમસ્ત અને સંસાર પ્રભુનો છે. જેમાં ને તેમાં પ્રભુના હાથને હૃદયમાં નીરખવાની, સમજવાની, અનુભવવાની કળા સાધકે હૃદયમાં ઉગાડવાની રહે છે. એ કળા ઊગે છે ત્યારે એને જગતમાંનું દૃશ્ય તે તેવું જ હોવા છતાં તેમાં કોઈ અનેરા પ્રકારનો અનુભવ તેને થતો રહે છે. સંસારનું દૃશ્ય સંસાર તરીકેનું એને લાગતું નથી, પરંતુ તે દ્વારા તે તેનો શિક્ષક, કારીગર, ગુરુ, મા, એવાં એવાં સ્વરૂપે હૃદયમાં વરતાતો રહે છે.

સંસારમાં પ્રસંગો બને ત્યારે શું કરવું ?

જો આપણા પ્રયત્નમાં સાચી, ખરી, પૂરી હૈયાની નેક દાનત પ્રગટેલી હશે, તો સંસારના ગમે તેટલા કારમા પ્રસંગો તો ગુરુરૂપે છે, એવી ભાવના સાધના કરનાર જીવમાં પ્રગટી જાય, તે તેના કાજે ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. માટે, પ્રસંગોમાં ગુરુની ચેતનાશક્તિનો ભાવ કેળવ્યા કરવાનો છે. સજાગ રહેજે, મરદ બનજે અને સદ્ગુરુને હૈયામાં જીવતા પ્રેમભક્તિથી રાખ્યા કરજે. કંઈક થતાં એને હૈયામાં પ્રાર્થનાભાવે પ્રગટાવી એની મદદ મેળવવાની કળા શીખજે.

જે જીવને પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં આકાર પમાડવા કરવાનું દિલ છે, એણે તો ટિપાવાની ક્રિયા થતાં પહેલાં ઘણું ઘણું તપવું પડે છે. એવા તપવાપણામાં જેને તેમાંથી શુદ્ધ ને નરમ થવાય છે, એવું જ્ઞાનભાન હૃદયમાં પ્રગટ્યા કરે છે, તેને

પછી તેના ઉપર હથોડાના ઘા પડે છે તે પણ એક બાજુ નહિ પણ ચારેબાજુ તેમાં પણ પોતે આકાર પામવાપણાની ક્રિયાવિધિમાંથી પસાર થઈ રહેલો છે, એવું જ્ઞાનભાન જે જીવને તે વેળા હૃદયમાં હૃદયથી પ્રેમભક્તિપૂર્વકનું પ્રગટ્યા કરે છે, તેવો જીવ જ પોતાપણાના સાચા અસલ સ્વરૂપનો આકાર પામી શકે છે, બાકીનાં નહિ જ, તે નિશ્ચય કરીને જાણવું.

સાધના કરતાં કરતાં તો ઘણું ઘણું મળે. તુચ્છકાર, અપમાન, અવહેલના, તિરસ્કાર, અદેખાઈ, ઈર્ષા આદિ નકારાત્મક પાસાં ને તે ઉપરાંત માન, અહંકારને પોષણ મળે તેવું તેવું ફુલાવાપણું, પોતે કશાકમાં પ્રગટેલા છીએ એવા ભાનનું અજ્ઞાનપણું, ન હોવા છતાં હોવાપણાનું ભાન થવું, સારું સારું લાગવાપણું, જીવ પ્રકારના મનને રૂડું રૂડું લાગે તેવું તેવું આદિ ઘણું ઘણું પણ મળવાનું. તે દરેક પાસામાં જીવે પોતે કશું જ તેવું તેવું સ્વીકારવાનું હોતું નથી. જે કંઈ મને સ્વીકાર્યું કે તેના આકાર પ્રકારમાં તે પડવાનું જ, તે રીતે જ તે આપણને વિચારાવશે. માટે, સર્વ કંઈ મળે તેમાંથી જીવે તો પોતાના હૃદયની ભાવના અને તે પણ જીવનના ઘડતરના કાજેની ભાવના કેમ કરીને વધારે ને વધારે મૂર્તિમંત બની આકાર લેતી થાય ને જીવનને વિકાસને પંથે દોરવ્યા કરે, તે જ જીવતુંજાગતું લક્ષ હૃદયમાં પ્રજ્વલિત રાખ્યા કરવાનું છે. એ લક્ષ જો ચૂક્યાં તો બારે વાંસ ડૂબ્યાં જાણવું. જેનું લક્ષ જીવતું છે, તે તેમાં તરવાનો. બાકીનાં તો ડૂબી જ મરવાનાં. જેનું મન જે વિષયમાં એકધારું ને પાંસરું અને કેંદ્રિત ને એકાગ્ર રહ્યા કરે છે, તે જ જીવ તે વિષયનો જ્ઞાતા બની શકે છે.

ઊર્ધ્વજીવન માટે લગની કેવી રીતે લાગે ?

ભણવાનું જ્ઞાન મેળવવા કાજે પણ મહેનત જાતે કરવાની રહે છે. શિક્ષક તો શીખવે, પણ તે મનમાં ઉતારવાને કાજે વિદ્યાર્થીએ એકધ્યાન થવાનું રહે છે. શિક્ષકનું જો વિદ્યાર્થી કશું ધ્યાન ઉપર જ ન લેતો હોય, ને તે કહે કંઈ અને તે કરે કંઈક, તો પછી તેવો વિદ્યાર્થી ભણી રહ્યો સમજવો. શિક્ષકે બતાવ્યા પ્રમાણે કર્યા કરવાની ઉત્સાહપૂર્વક પ્વાહિશ ધરાવનાર વિદ્યાર્થી જ ભણી શકે છે. તેવું જ સાધનાની બાબતમાં છે અને તેનાથી સવિશેષપણે સાધનાના વિદ્યાર્થીએ પોતાના જીવનના શિક્ષકમાં હૃદયમાં હૃદયથી ધ્યાન રાખવાનું રહે છે. જો તેમ કરવાપણામાં એને આનંદ ન આવતો હોય તો તેવા વિદ્યાર્થીએ તેવા શિક્ષકને મૂકી દેવો, જો તેણે સાધના જ જીવનમાં કરવાની હોય તો. જેનાથી કરી એને હૃદયમાં આનંદ પ્રગટતો હોય, ત્યાં તેની સાથે જોડાવું. વળી, શિક્ષકમાં ધ્યાન આપવાપણાના પ્રયત્નમાં સાધનાના વિદ્યાર્થીનું જો હૃદય સામેલ નહિ થતું હોય તો તેના તેવા પ્રયત્નમાં કદી ભાવના ઊગી શકવાની નથી. તો સવાલ એમ થાય છે કે હૃદય તેમાં ભળે કેવી રીતે ? એક તો કાં તો ગરજ જાગી કે લાગી હોય તો તેમ થાય અથવા ગરજ લગાડવા હૃદયની શુદ્ધ દાનત હોય તોપણ હૃદય તેમાં ભળાતું અનુભવાય છે અથવા તો જીવનના શિક્ષક પરત્વેનો હૃદયનો પ્રેમભાવ જાગ્યો કે લાગ્યો હોય તો તેમ થઈ શકે છે.

સાધકની દાનત શુદ્ધ અને પારદર્શક હોવી ઘટે છે. તેના વિના સાધના થવી કદી પણ શક્ય નથી. બાકી તો તે પોતાને પણ છેતર્યા કરતો રહેશે અને બીજાને પણ, ને તેમાંથી કશો

દહાડો વળશે નહિ. એવાને કર્મે તો નરી નિરાશા જ સાંપડવાની. એટલું જ નહિ પણ બીજાને છેતરામણમાં નાખવાની પ્રક્રિયા જ્યારે પાછી તેનામાં (પેલા જીવમાં) પાછી વળે છે, તે વેળા એના પોતાના ઢંગધડાનાં પણ કશાં ઠેકાણાં રહેવાનાં નથી.

માટે, હૃદયથી ને હૃદયની શુદ્ધ પારદર્શક દાનતથી જે જીવ સાધનામાં વળે છે, તેને તો તેનું તેવું વળવાપણું સાર્થક થતું જતું અનુભવી શકાતું હોય છે. તે એમ કરતાં મનમાં શાંતિ, પ્રસન્નતા આદિ અનુભવતો થતો જાય છે તેમ તેમ તે પોતાને પોતાના જીવનના દરેક પાસાને પોતે પ્રત્યક્ષ જોતો થતો જાય છે, એમ જ પોતે પોતાના જીવ સ્વભાવના પ્રત્યેક પાસામાં પોતાને અનુભવે છે, તે તે વેળા તેવો જીવ તે તે સાથે સળંગતાથી જોડાવાનું મૂકી દેતો હોય છે. તેવા જીવ પ્રકારના ક્ષેત્રની હકીકતમાં સાથ આપવાનું મુદ્દલે વિચારતો હોતો નથી. આમ, જે જીવ પોતાની ખરી દાનતથી સાધના કરતો હોય છે, અને પોતાને પરખતો થઈ જતો હોય છે, તે પોતે અમુક જીવ પ્રકારના વલણમાં છે, એમ પણ જાણે છે.

જીવપ્રકારના વલણમાંથી કેમ નીકળી શકાતું નથી ?

તેનો જવાબ તો એટલો જ છે કે તેવા જીવે તેમાંથી ઊઠવાપણા કાજે કશું જ બળ મેળવેલું નથી. તેવા જીવને તેમાં પડી રહેવા કાજે ખરેખર હૃદયમાં કશું જ ડંખતું પણ નથી. તે કાજે તે જીવને કશી વેદનાયે થતી નથી. ને થાય નહિ, તો સાલે તો ક્યાંથી જ ? એવો કશી સાધના કરતો જ નથી એમ માનવું અને જાણવું. ને તે જે જીવ હૃદયના ખરાપણાથી સાધના

કરવા મંડે છે, તેવો જીવ, જીવપ્રકારના વમળમાં કદી તણાતો નથી, એવું તો કદી બનતું નથી. તેને તેવા તણાવાપણાની ખબર પડી જાય છે અને તે તેને ઘણું ઘણું ડંખતું હોય છે. એવા ડંખવાપણાની જે વેદના છે, તે એને એમાંથી ઊંચે તાણી લાવે છે.

આ જીવ તો તેવી તેવી વેળા શ્રીપ્રભુકૃપાથી પોતાના સદ્ગુરુની ચેતનાની ભાવનાશક્તિને હૃદયમાં હૃદયથી પ્રેમભક્તિ વડે આવાહન કર્યા કરીને તેને તે પ્રાર્થના કર્યા કરતો. તે ભાવમાં જ મનને એકાગ્ર કેંદ્રિતપણે પરોવ્યા કરતો. મેં એની કૃપાથી અનુભવ્યા કરેલું કે તેની કૃપામદદ મળ્યા જ કરતી. કેટલાંકનું એમ કહેવું થતું હોય છે કે એવી જે મદદ મળે છે, તે પોતાનામાં પોતાની જ તેવી ભાવના જે ઊઠે છે, તેના પડઘાડપે તે હોય છે. એ તો જેને જેમ ફાવે તેમ ભલે ઘટાવે, પરંતુ તેવી ભાવના થતાં જીવ પ્રકારના કળણમાંથી ઊઠવાપણું બની જાય છે, તે તો નક્કર હકીકત છે.

તે સાથે સાથે જે જે કંઈ મનમાં ઊગે, જાગે, ઊઠે, તે તે પળે જ એ બધાં સાથે જાણે કંઈ કશી નિસ્ખત ન હોય, તેમ વર્તવાનું જ્ઞાનભાન સાધકને ઊગવું જોઈએ. સકળ કંઈ કર્મ કરતાં કરતાં (કર્મને અવગણવાનાં નથી. ‘કર્મ તો ઘડતર કાજે છે, ને શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે છે’ એવી ભાવના ધારણા કર્મને કરતી પળે હૃદયમાં પ્રગટેલી હોય તો તેવાં કર્મનું પરિણામ આપણને તેવા ભાવે મળી શકે.) કર્મનાં પરિણામનો વિચાર પણ ઊગે તો તે પણ શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળે પ્રેમભક્તિભાવે સમર્પણ કર્યા કરવાનો રહે છે. પોતાનાં જીવસ્વભાવનાં વલણો, વૃત્તિઓ,

લાગણીઓ, કામનાઓ વગેરે જે જે બધું મનમાં થાય તે તે સાથે કશો સંપર્ક ન જોડવો. કશો જ સાથ ન આપવો. બધાંમાં સાથે હોવા છતાં અંતરમાં તો આપણે પોતે એકલાં જ છીએ, એવી રચનાત્મક, ભાવાત્મક અલગતા અંતરમાં અંતરથી જ્ઞાનપૂર્વક કેળવ્યા કરવાની છે. એવી અલગતા સાધક જ્યારે પોતાનાં થતાં રહેતાં સકળ કર્મના અંતરમાં જ્ઞાનપૂર્વક અનુભવતો રહે છે, તેવી વેળાનાં તેનાં લક્ષણો પણ હોય છે. કશું પણ એમનું એમ તો થતું નથી.

એવી દશા થતાં તેવા જીવનાં સકળ કર્મો થયા કરતાં રહે છે. એવો અનુભવ એને હૃદયમાં એવી જ્ઞાનપૂર્વકની અંતિમ પ્રકારની અલગતા કેળવાતાં જતાં થતો રહે છે. આપણું સમર્પણ સંપૂર્ણ સ્વેચ્છાપૂર્વકનું, હૃદયની પ્રેમભક્તિના ભાવ પ્રમાણેનું થયા કરે, તો તેવો સમર્પણયજ્ઞ જીવનને ફળાવી શકે છે, બાકી તો નહિ.

લાયારી દૂર કરવા દર્દભરી પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી ?

તામસિક પ્રકારની નિષ્ક્રિયતામાંથી કશી જ વૃત્તિ જાગી શકતી નથી. એવો જીવ સંસારમાં કશું દળદર ફેડી શકવાનો નથી. તો સાધનામાં તો કરી જ શું શકે ? આળસને તો જરા પણ સાથ ન દેવો. આરામને નિમિત્તે તે તો આપણને સુવાડી દેશે. આપણને પાછા પડાવવા, હરાવવા અનેક પ્રકારો પ્રકૃતિ કને પડેલા છે. આવા બધા પ્રકારોનું જ્ઞાન સાધકને તે વેળા જાગી જવું જોઈશે. સાધના કરવા નીકળનાર જીવ શરૂમાં પોતાની પ્રકૃતિનાં કેટલાંય દોષોને ને મુશ્કેલીઓને તે તે થતાં,

તે તે વેળા તેમના પરત્વે સભાન હોય તેમ છતાં, અને તે કાજે જ્ઞાનપૂર્વકનો પ્રયત્ન કરવા છતાં, પોતે તેનાથી મુક્ત થઈ શકતો નથી, એવું પણ બને છે. આ જીવની બાબતમાં તેમ બનેલું છે, પરંતુ એવી એની પારાવાર જે લાચારી તે વેળા જે હૃદયમાં લાગે છે, એવી લાચારીની દશાનું જ્ઞાનભાન જે પ્રગટે છે ત્યારે પોતે કેવો નિર્માલ્ય છે, ને પોતે જાતે કશું જ નથી કરી શકતો, એવી હાર થતી અનુભવતાં હૃદયમાં જે કારી ઘા લાગે છે, ને એને જે વેદના પ્રગટે છે, તેથી કરીને પોતાની લાચારી ને અશક્તિ દૂર થવા કાજે તે શ્રીપ્રભુને ચરણકમળે પોતાના હૃદયની ઘા નાખે છે. તેની તે કાળની તેવી દશામાંના એના તેવા પ્રાર્થનાભાવમાં કોઈ ઓર પ્રકારનો ભાવ પ્રગટે છે, કારણ કે તેમાં હૃદય ભળેલું હોય છે. એવી પ્રાર્થનામાંથી જીવને બળ મળતું તે અનુભવે છે. એમ પોતાના અજ્ઞાનપણાને હઠાવવામાં પોતે અશક્ત હોવા છતાં, તે તેને જ્યારે અત્યંત સાલવા લાગે તેવી વેળા તે શ્રીભગવાનની કૃપામદદ પ્રાર્થનાભાવે હૃદયમાં માગતો રહે છે, તે તેને મળતી રહે છે, એવા અનુભવ પણ અનેકનાં છે.

જીવ પ્રકારનું જે જે ઊગે, તેનો તેનો હૃદયની ભાવનાથી કરી ચેતનયુક્ત જાગૃતિના જ્ઞાનભાન સાથે પૂરેપૂરો ઈન્કાર કર્યા જ કરવાનો રહે છે. એવો ઈન્કાર કર્યા કરવાના હૃદયના પ્રામાણિકપણામાં ક્યાંયે જો કમીપણું ન રહ્યું હોય તો એવા પ્રકારના સાધકને શ્રીભગવાનની કૃપામદદ માગવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો હોય છે, જે જીવને પોતાને જ ઊઠવાપણામાં કંઈ

કશું કરવું નથી, એનું કંઈ કશું થઈ શકવાનું નથી, તે નક્કી માનજે.

સમર્પણનું રહસ્ય ક્યારે સમજાય ?

જે જીવને સાધનાનું નામ લઈને પોતાનું ઇષ્ટું કંઈ કશું (સાધનાથી અતિરિક્ત) અંતરનું વલણ હોય, તેને સાધી લેવાનું જો મન હશે તો તેવો જીવ પણ આજ નહિ તો કાલ પાછો જ પડવાનો છે. જીવ અંતરના પૂરેપૂરા સાચાપણાથી વળગવાનું કર્યા કરે છે, તેને તો કશા ધક્કા લાગ્યા કરતા નથી. એને તો જ્યાં ત્યાંથી વળગવું છે. જીવનને કાજે અને એને પોતાને કાજે હૃદયની જ્ઞાનભાવનાથી જે વળગવાનું કરે છે, તેને તેના વળગવાપણામાં કોઈ પ્રકારના સ્વાર્થ અને એવું બીજું જીવ પ્રકારનું ન રહી ગયેલા હોવાં ઘટે. તેથી, સૌથી પ્રથમ તો સાધકને જો સાધનાને પંથે વળવું હોય તો તેનામાં પહેલાં તો તે માર્ગે વળવા કાજેની હૃદયની ખરેખરી અને પૂરેપૂરી ઉત્કટ સાચી દાનત પ્રગટેલી હોવી જોઈશે, એવી તમન્ના પ્રગટેલી હશે, તો જ તેવો જીવ જે જે જીવ પ્રકારનું ઊગશે, તેનો તેનો ઈન્કાર કરી શકવાની તૈયારીવાળો થઈ શકવાનો છે.

પોતામાંનું જે જે કાઢવાપણું છે, તે તે એણે હૈયાના ઉમળકાથી આપ્યા જ કરવાનું છે, તે આપ્યા કરવાની પ્રક્રિયામાં તે જીવથી તે તે પળે કોઈ પ્રકારનો જીવ(રાગ) જો ભૂલેચૂકે તેમાં રખાઈ ગયો, તો તેવા પ્રકારના આપવાપણામાં ઊલટો તે પોતે વધારે ને વધારે બંધાઈ જવાનો છે. માટે, તેમાંથી તો મુક્ત થવું. જેમ દેવું હોય ને તે આપવાનું કરીએ તો તેમાંથી તેટલું જરૂર વેગળું થવાવાનું, એવું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનભાન હૃદયમાં

તેવા આપવાપણાથી પ્રગટે છે, તેવી રીતે જીવપ્રકારનાં વલણોને આપ્યા કરવાનો (સમર્પણ કર્યા કરવાનો) પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકનો અભ્યાસ જીવે કેળવ્યા કરવાનો છે. કેટલાક જીવોને જોયા છે ને જાણ્યા છે કે તેવું તેવું આપવાપણાની વેળાએ તેવા તેવા જીવને તેવા આપવાપણામાં પણ જીવનવિકાસની ઉપયોગની દૃષ્ટિ પ્રત્યક્ષ હૃદયમાં જીવતી હોતી નથી. તેવા જીવો આપે ખરા, પણ આપવામાં મેળવવાની આકાંક્ષા સેવે છે. તેવા જીવો આપવાની સાધનાનો સાચો મર્મ નથી જાણતા. જે આપવાનું છે તે તો તેના તેવાપણાથી મુક્ત થવા કાજે. આ પ્રકારના જ્ઞાનભાવથી જ્યારે સમર્પણનો શુદ્ધ પવિત્ર યજ્ઞ શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળે પ્રગટે છે ત્યારે જ સમર્પણનું ખરું રહસ્ય જીવ સમજતો થઈ જાય છે.

પ્રભુ આપણા માટે સારું ન કરે ?

કેટલાક જીવ તો એમ માનતા હોય છે કે એવી હૃદયની સાચી દાનત અથવા તો જીવનવિકાસ પરત્વેની એવી ઉત્કટ જિજ્ઞાસા પણ શ્રીભગવાન જ કરી દેશે, કારણ કે જે તે કંઈ સઘળું ભગવાન કરે છે માટે, આપણી સાધના પણ તે જ કરાવશે. આપણી તેવી ભાવના પણ તે જ જગાડશે. આ સાવ તદ્દન અજ્ઞાનભરેલી માન્યતા છે, તે સાધનાને પંથે અવરોધકર્તા છે. શ્રીભગવાન પોતે આપણી અંદરનાં જે જે વલણો છે, તે દૂર કરી દેશે, એમ માની લઈને બેસી રહેવામાં તો કશો જ સાર નથી, કારણ કે એવા જીવને જો પોતાનામાં દૃઢ આત્મવિશ્વાસ જાગ્યો નથી, તો તેવો જીવ સદ્ગુરુમાં કે ભગવાનમાં શું વિશ્વાસ મૂકી શકવાનો છે ? મરદ માનવી

હારે છે ખરો, પણ હારમાંથી તે ઊઠવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને એવા એના હૃદયના સાચા પ્રયત્નમાંથી જ જીવનની શક્તિ જન્મી જતી હોય છે. માટે, આપણાથી થતા રહેતા પ્રયત્નમાં આપણે ખરેખરી હૈયાની સાચી નેક નેમ, પ્રામાણિક અને સાફ દાનત પ્રગટાવવાની છે.

સાધક જીવ પોતાના સાચા અને ખરેખરા પ્રયત્નથી પોતામાં ઊંચી કક્ષા પ્રગટાવવાને માટે પોતાની જાતને તૈયાર બનાવી શકે છે. શ્રીપ્રભુની પરમ મંગળમય કૃપા પોતાના હૃદયમાં પ્રગટ થાય, તેવી ભૂમિકા પણ તે રચી શકે છે. આમ હોવા છતાં એક ને એક બેની જેમ તેની કૃપા પ્રગટતી કેમ નથી એવો હક્કદાવો આપણે તે વેળા કરી શકતાં નથી. પાર્થિવ વસ્તુની માફક એક ને એક બે એમ જે સત્ય છે, તેમ જીવ, હૃદયની ખરી સાચી પૂરી દાનતના સાધનાની ભાવનાના ક્ષેત્રમાં પ્રયત્નથી ઊંચી કક્ષામાં પ્રગટી શકવાની દશામાં આવે, એની પરમ મંગળમયી કૃપાને પ્રાગટ્ય થવા કાજેની હૃદયમાં એવી ભૂમિકા પણ પ્રગટાવી શકે, તેમ છતાં તે (કૃપા) છતી ન પણ થાય તો તેટલાથી આપણે નિરાશ થવાપણું રહેતું નથી.

સાધનામાં નિશ્ચિંતતા કેવી રીતે રહે ?

જે જીવને હૃદયમાં હૃદયથી સાચી ભાવના પ્રગટે છે, તેને ક્યાંય નિરાશા સાંપડતી નથી. જેને નિરાશા થાય છે, તેણે જરૂર જાણવું કે એનામાં ક્યાંક તેના તેવા પ્રયત્નની પાછળ કંઈક કશી માગણી, વાંછના કે વાસના રહેલી હોવી જ જોઈએ. આપણે એના ઉપર કશો કંઈ હક્કદાવો નથી કરી શકતાં, ‘કે આમ કર્યું તેમ છતાં કેમ આમ ન થયું ?’ એમ પણ આગ્રહ

નથી કરી શકતાં. પોતાનામાં જે જે કંઈ કર્યું હોય તે શુદ્ધ ભાવનાથી અને સાચી, ખરી, દાનતથી કર્યું હોય છે, તેને તો સર્વ કંઈ સુતરું સુતરું વઢ્યા કરે છે. એને કશે આમ કે તેમ ડહોળાવાપણું રહેતું નથી. જે કોઈ પોતે સર્વપ્રકારે અને સર્વભાવે હૃદયમાં હૃદયથી સીધું જ રહ્યા કરે છે, તેવા જીવને બીજા જીવનો વળાંક કશો જ લાગતો નથી. આપણે તો જ્યાં ત્યાંથી કરી એને જ લાયક અને સાચા બનવું છે, ને એનું જ થઈ જવું છે. એના જ થઈને રહેવું છે અને જીવવું છે. એ જ આપણું સર્વશ્રેષ્ઠ કર્મ છે. એ આપણને ક્યારે ગ્રહણ કરીને સ્વીકારી લે તે કામ તેનું છે. આપણે તો ત્યાં સુધી એના જ થયા કરવાનું છે અને તે ભાવે અટળ રહેવાનું છે. તેથી આપણાથી થતાં રહેતાં સકળ કર્મનાં સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ કર્મમાં એને લાયક થવાની ક્રિયા, વિધિ કે ભાવનામાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક રમ્યા કરતાં હોઈએ છીએ કે કેમ તે આપણે હૃદયમાં તપાસવાનું રહે છે. જો તેટલું હોય તો આપણે સદાય નિશ્ચિંત રહ્યા કરવાનું છે. એ શબ્દપ્રયોગ પણ યોગ્ય નથી. એવાને સદાય નિશ્ચિંતતા અને નિરાંત પ્રગટ્યા કરતાં હોય છે.

સાધનાનાં પ્રત્યક્ષ લક્ષણો ક્યાં ?

સંસારવહેવારમાં જે જે જીવો મળેલા છે, તેમનામાં સદ્ભાવ થવો, તેમના તેમના ગુણોનો સ્પર્શ હૈયાથી થવો, એના પરત્વેનું જીવનું તેવું આકર્ષણ થવું, એ ક્યારે બની શકે કે જ્યારે જીવનું પોતાનું તેવા પ્રકારનું સરળ, નૈસર્ગિક, આંતરિક વલણ જાગેલું હોય છે તો. આપણે સાધના કરીએ છીએ તો તેનું પ્રત્યક્ષ લક્ષણ કશુંક તો હોવું જોઈશેને ? આપણે

પોતાના અંતરમાં અને સંસારમાં ચેતનને છતું કરવાને ઉઘટ જો થયેલાં છીએ, તો પહેલાં તો એ ચેતનને આપણામાં જાગૃત થયેલું જીવે અનુભવવું પડશે. તેમ થતાં એનું પ્રતિબિંબ આપમેળે સંસારમાં પડવાનું.

પ્રત્યેક જીવાત્મામાં પ્રકૃતિ અને પુરુષ (આત્મા) એમ બે તત્ત્વો છે, પરંતુ પુરુષ કોઈ જીવમાં જાગેલો પડેલ નથી. પ્રકૃતિ જ જેમાં ને તેમાં કામ કરી રહેલી છે. પ્રકૃતિનું મૂળ બીજ એક હોવા છતાં તે દરેકમાં જુદી જુદી વરતાય છે. આપણે દરેકની પ્રકૃતિને જોવાનું કરતાં હોવાથી ભુલાવામાં પડી જઈએ છીએ. દરેક જીવમાં જે સુષુપ્ત પુરુષ છે, તે તો જેમ તેનામાં જાગૃત નથી, તેમ આપણામાં પણ નથી. તેથી જ તો બધાં સરખાં જ ગણાય. તેમાં કોઈ પણ ઓછાંવત્તાં નથી, પરંતુ આપણે તો પ્રકૃતિને શું કરવી છે? આપણે તો પ્રકૃતિને ધક્કેલનાર, પ્રકૃતિને ચલાવનાર, એને ગતિ કરાવનાર જે મૂળ છે, તેમાં વરતવું છે અને એને અનુભવવું છે. તો જેનો અનુભવ કરવો છે, તેનું જ સતત એકધારું ધ્યાન હૈયામાં, મનમાં, ચિત્તમાં, પ્રાણમાં, બુદ્ધિમાં અને અહમ્માં કર્યા કરીશું, તે જેમ જેમ અખંડિત રહ્યા કરશે, તેમ તેમ પ્રકૃતિની સાથેની રમતમાં આપણે ભળતાં બચી શકવાનાં છીએ, તે નક્કી જાણજે.*

‘મારામાં અનેક દુર્ગુણો ભરેલા છે, તેને ખોળીખોળીને કાઢવા છે. એ દુર્ગુણ દેખાય છે ખરા, કિંતુ આ મારો દુર્ગુણ છે, એમ મન કબૂલ કરવા દેતું નથી. એટલે મોટા દુર્ગુણ

* ‘જીવન સોપાન’, પૃ. ૨૩૮ થી ૨૪૯

દબાયેલા રહે છે અને તદ્દન નજીવો સદ્ગુણ એકદમ ઉપર તરી આવે છે.’

આમ, કેમ થતું હશે ?

આપણામાં દુર્ગુણ હોય તે નિઃસંકોચપણે જાહેરમાં કબૂલ કરવાની તાકાત પ્રગટવી જોઈએ. કબૂલ કરવાથી કંઈક અંશે આપણે તે દુર્ગુણથી જુદાં છીએ, અને તેની પરત્વે આપણને નફરત છે, વિશેષ કંઈ નહિ તો એની પરત્વે અભિરુચિ તો નથી, એટલા પૂરતું તો આપણું મન તેવી જાતનું તે બાબતમાં કેળવાય છે. જે તે કંઈ હોય તે કબૂલ કરવાની રીતે અને તે સહૃદયતાપૂર્વક સરળતાથી, સ્પષ્ટપણે એકરાર કરીને ચોખ્ખેચોખ્ખું કહેવું, એ આત્મનિવેદનનો એક પ્રકાર છે. સાધનાની જે અનેક શરતો છે, તેમાંની તે પણ એક અનિવાર્ય શરત છે, પરંતુ એકલું માત્ર કબૂલ કરી દેવું એટલાથી જ ચાલતું નથી. જે જે કંઈ નકારાત્મક હોય, તે તે પોતાનું સ્પષ્ટ દર્શન થવાવાને કાજે સાધના કરનાર જીવમાં ઉપર તરી આવવાનું કે જેથી તે એને જોઈ શકે. પોતાના દુર્ગુણો જણાય, સમજાય અને અનુભવાય એ તો ભગવાનની એક મોટી કૃપા છે, પરંતુ જ્યાં સુધી પોતાના દુર્ગુણો પોતાને સાલતા નથી અને ખૂંચતા નથી અને એવું એને જ્યાં સુધી પૂરેપૂરું ભાન પ્રગટ્યું નથી ત્યાં સુધી આપણામાંથી તેવા દુર્ગુણો હઠી શકનાર નથી. એટલે આપણામાં રહેલા દુર્ગુણોનું આપણને ભાન થવું અને આત્મનિવેદનભાવે પ્રાર્થનાપૂર્વક તે હઠી શકે તે કારણના ભાવથી આત્મનિવેદનરૂપે હૃદયપૂર્વકનો એકરાર આપણાથી થાય તે ઘણું જ જરૂરનું છે.

દોષો દૂર કરવાના દૃઢ નિર્ધારનું સાચું લક્ષણ કયું ?

પાપનો કે દુર્ગુણનો એકરાર કરવાથી આપણું હૃદય હળવું બને છે, મન શાંતિ અનુભવે છે અને પ્રસન્નચિત્ત થાય છે, પરંતુ તે સાથે સાથે આપણી અપૂર્ણતાઓનું આપણને જેટલું સ્પષ્ટ દર્શન હોય તેટલું સ્પષ્ટ દર્શન તેને હઠાવવાના આપણા દૃઢ નિર્ધાર પરત્વેનું આપણને જાગી જવું જોઈશે. એક બાજુના નકારાત્મક બળને આપણે રચનાત્મક શક્તિથી હણવાનું છે. એવી રચનાત્મક શક્તિથી જો પૂરેપૂરું સાચું ભાન આપણા હૃદયમાં પ્રગટેલું નહિ હોય તો દુર્ગુણનું આપણને થતું ભાન આપણને નિરાશાના વમળમાં ડુબાડી દેશે અને આપણે હતાશ થઈ જઈશું. તેથી કરીને દુર્ગુણોમાં આપણે વસવું નથી અને જીવવું નથી, એવો દૃઢ મરણિયો નિર્ધાર જે થયો હોય તેનાં બળ અને ભાન શું થોડાં જ ભાગી જવાનાં છે ? જે કંઈ મનહૃદયથી કરીને નિશ્ચય થાય છે, એ નિશ્ચય કદી પણ પડી રહી શકતો નથી, તે તો આપણને જગાડે છે, ઉઠાડે છે અને જિવાડ્યા કરે છે. એવું થતું અનુભવાય તો જ જાણવું કે સાચો નિર્ધાર થયેલો છે. નિર્ધારનું તે લક્ષણ છે.

આવો દૃઢ, મક્કમ નિર્ધાર હોવા છતાં આપણે કદી કદી હાર પામતાં આપણી જાતને અનુભવીએ તો તે વેળા એમ થવાનું કારણ આપણને જડવું જોઈશે. જેટલું દુર્ગુણોનું બળ છે તેની સામે થવાની તાકાત આપણે ક્યાંકથી ઊભી કરવી જોઈશે. જે કોઈ જીવ પોતાના બળ ઉપર ઝૂંકે છે, એમ યુદ્ધ આપતાં આપતાં હાર પામે છે, અને એમ હાર પામતાં પામતાં પોતાને જો અત્યંત ન સહી શકાય એવો માનસિક સંતાપ થાય છે, તો

તેવી વેળા પોતાના અંતરના આર્દ્ર અને આર્તસાદથી જે જીવ પોતાને મદદ કરવાને શ્રીભગવાનની કૃપામદદ પ્રાર્થનાભાવે લળીલળીને યાચ્યા કરે છે, તેવા જીવને શ્રીભગવાનની કૃપામદદ મળતી હોય છે.

આપણે ડરવાનું કારણ નથી. માથે સમર્થ ધણી ગર્જે છે, એવું જો હૃદયમાં સાચેસાચું પૂરેપૂરું ભાન હોય તો તેને ડર શેનો ? કરોડાધિપતિની પેઢીનો મુનીમ લાખો રૂપિયાના સોદા કરે અને લાખો રૂપિયા ગુમાવે, પણ તે બધું પોતાના શેઠને જણાવી દઈ નિશ્ચિંતતા અનુભવે છે. પ્રામાણિક, વફાદાર અને કામગરો મુનીમ હોય અને જેના ઉપર શેઠનો ઘણો પ્રેમભાવ હોય ને શ્રદ્ધાવિશ્વાસ થયેલાં હોય તો તેવાની ગફલતને લીધે થયેલી ભૂલ પણ શેઠ જતી કરે છે. તે જ પ્રમાણે આપણે આપણું જે તે બધું શ્રીભગવાનને ચરણકમળે આત્મનિવેદન કર્યા કરીએ અને કંઈ પણ તેમ કરવામાં બાકી ન રાખ્યા કરીએ, એટલે કે જમા ને ઉધાર બન્ને પાસાં તેને બતાવતાં રહીએ તો તે આપણા જીવનનો ચોપડો સંભાળી લેશે.

ભગવાનને આપણે આપણા રોજિંદા વહેવારમાં આવી અનેક વાર પ્રાર્થના હૃદયમાં હૃદયથી કર્યા કરવાની હોય છે. પ્રાર્થનાનો કોઈ અમુક મુકરર સમય હોય એવું કશું પ્રાર્થનામાં નથી. જ્યાં જ્યાં કહેવા જેવું લાગે, ત્યાં પ્રાર્થનાભાવે હૃદયમાં હૃદયથી કહ્યા કરીએ, ને એવી પ્રાર્થનાની પરંપરા જો આપણને થયેલા અત્યંત ઉત્કટ માનસિક સંતાપમાંથી પ્રગટેલી હશે, તો તે પ્રાર્થના કરવામાં આપણું હૃદય પણ સામેલ થયેલું હશે. ગજેન્દ્રમોક્ષનું દષ્ટાંત તો તને ખબર હશે. એક બાજુ મગર

તેના પગને પકડીને પાણીમાં લઈ જાય છે ને બીજી બાજુ સર્વ સ્વબળ વાપરીને પોતે પાણીમાં ખેંચાઈ ન જાય તે માટે તે કારમું યુદ્ધ આપ્યા કરે છે. આમ, યુદ્ધ આપતાં આપતાં તેની હાર થાય છે ત્યારે તે ભગવાનને સાદ પાડે છે. શ્રીભગવાન કૃપા કરી તેને મગરની પકડમાંથી છોડાવે છે.

આપણા જીવનમાં આપણને તેવો અનુભવ અનેક વાર— જો આપણે સાચા અર્થમાં સાધના કરતાં હોઈએ તો—થયા કરવો જોઈશે, તો જ આપણને અનુભવ થાય કે શ્રીભગવાનની કૃપામદદ સાધકને એવી વેળા મળી રહે છે. એવી વેળા શ્રીભગવાનની કૃપામદદનો અનુભવ સાધકને જ્યારે થાય છે ત્યારે માથે સમર્થ ગરજે છે, એનું એને પાકું ભાન થઈ જાય છે. પછીથી પોતામાં રહેલા દુર્ગુણોથી તે ડરતો નથી, ઊલટો, તે તો એવા દુર્ગુણોને આહ્વાન આપી આપીને ઉપર આણે છે, અને તેને પડકાર આપે છે અને તેને હરાવીને જંપે છે, તે વિના તેને ચેન પડતું નથી.

‘નમારમૂંડા’ એ શબ્દનો અર્થ તો નિરંકુશ એટલે કે જેમ ફાવે તેમ વર્તનારો જીવ, સ્વચ્છંદી જીવ. તને જે શબ્દ કે વાક્યની સમજણ ના પડે તે જરૂર પુછાવવું, એમાં કશી હરકત નથી.

રોજના વહેવારમાં જે જે પ્રસંગો બને તેની સૂઝ આપમેળે આપણને પ્રગટવી જોઈશે. પ્રસંગ બને અને તાત્કાલિક એના પરત્વેની યોગ્ય રચનાત્મક સૂઝ પ્રગટે, એ પણ જીવનની અનેક કળાઓમાંની એક કળા છે. જો આપણામાં શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા, સદ્ભાવ, પ્રસન્નચિત્તતા આદિ ગુણો કેળવાયેલા હોય

તો તેવી યોગ્ય પ્રકારની સૂઝ આપોઆપ આપણને પ્રગટ્યા કરે છે ને તેવી સૂઝ પ્રગટવાથી કરીને આપણા આનંદમાં ઉમેરો થતો જાય છે, કોઈ નવા પ્રકારનો આહ્લાદ હૃદયમાં પ્રગટે છે. શ્રીભગવાન ઉપર તેથી કરીને આપણું હૈયું વારીવારી જાય છે અને 'તે આપણી કેટકેટલી દેખભાળ રાખે છે !' એમ આપણને લાગ્યા કરે છે.*

કૃપા-બળ-મદદ મેળવવા શું કરવું ?

જીવનવિકાસ જો આપણે કરવાનું ખરેખરું દિલ થયેલું હોય, તો સાધકે પોતાના ધ્યેયને માર્ગે વિકાસને રૂંધનારું જે જે કંઈ આવે તેનો ત્યાગ કરવાનું આત્મિક બળ પ્રગટાવવાનું રહે છે. જે જે કંઈ માર્ગમાં વિકાસ પરત્વે આડખીલીરૂપ નીવડતું હોય, એનું સ્પષ્ટ દર્શન સાધકને થઈ જવું જોઈશે. ત્યાગ કરતા રહેવાની જાગૃતિ તેણે સાધવાની રહે છે. આમ હોવા છતાં તેણે એટલે સાધકે વધારે મહત્ત્વ તો તે કાજેનાં કૃપા-બળ-મદદ મેળવવા કાજેની પ્રાર્થના, ભક્તિ, પ્રેમ અને સમર્પણ આદિની હૃદયમાંની તેવી તેવી સાધનાઓને આપવાનું રહે છે, જેમ પગમાં કાંટો વાગ્યો હોય છે, તેનું ભાન થતાં તેને કાઢવાના ઉપાયમાં માનવી વધારે મહત્ત્વ આપ્યા કરે છે તેમ, એવી જ રીતે નામસ્મરણભાવના ધારણાપૂર્વક થયા કરે, તેના ઉપર તેનું મહત્ત્વ રહ્યા કરવું જોઈએ. જેની મદદથી સાધકે ચઢવું છે, એના હૃદયમાં પોતાના હૃદયને એકમેળ, એકાગ્ર અને પૂરેપૂરું કેંદ્રિત ને તે પણ પ્રેમભક્તિજ્ઞાનભાવે કરીને કરવાનું રહે છે. એની મદદ લીધા કરવાની છે. કંઈક થતાં એનામાં મન અને દિલ પરોવી દેવાનાં રહે છે.

* 'જીવન મંડાણ', પૃ. ૧૪૧ થી ૧૪૪

દુઃખનું કારણ શું ?

દુઃખ માનવીને લાગે છે એનું કારણ હજી તેનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ સામાન્ય જીવની કોટિના કરતાં જુદી રીતનું શીખી ગયેલ નથી. પોતે જીવનવિકાસ સાધવા નીકળેલો છે એનું જ્ઞાનભાન તે વેળા એને જીવતું રહેલું હોતું નથી. એવું જ્ઞાનભાન હોવું સાધકને કાજે ઘણું જરૂરનું છે. જો તેમ થતું નહિ રહે તો સાધક સંસારવહેવારના વલણમાં ડૂબી મરવાનો, તણાઈ જવાનો ને તેમાં દુઃખી દુઃખી થઈ અટવાઈ મરવાનો.

મનને કેળવવા શું કરવાનું ?

સાધકના મનમાં શાંતિ, સ્થિરતા, તટસ્થતા, સમતા, ધીરજ આદિ ગુણો ખીલે—ખીલતા રહે—તે પણ તેટલું જ જરૂરનું છે, પરંતુ તે બધાં ઉપર ઝાઝું મહત્ત્વ સાધક ન આપતો રહે, પણ તે તે કાજે હૃદયમાં પ્રાર્થના પ્રેમભક્તિ વડે કરીને કર્યા જ કરતો રહે. તે તે કાજે તેવું રચનાત્મક બળ મેળવ્યા કરવાનો અનુભવ કરતો રહે. આવાં બધાંનું જીવતુંજાગતું મહત્ત્વ હૃદયમાં રહ્યા કરે તે ઘણું જરૂરનું છે. મનમાં મનની સ્થિરતા, શાંતિ આદિ સ્થપાયા વિના સાધક ઘણી જ વેળા ગૂંચવાડામાં પડી જતો જોયેલો છે. આવી પડેલ પરિસ્થિતિમાં સમતા, શાંતિ ને ધીરજપૂર્વક ઉકેલ આણી શકવામાં ઘણો અધીરો અને હાવરોબાવરો બની જતો અનુભવાયો છે. જે તે કામ સ્વસ્થતાથી, સમતાથી, શાંતિથી થયા જાય, તો તેમાં અકળામણ, ઉકળાટ, અશાંતિ રાગદ્વેષ વગેરે ન થયા કરે, ને આમ થવું તે પણ સાધના જો કરવી હોય તો ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. સર્વ કંઈ જે કરવાનું છે, તે પ્રભુની ભાવના પ્રગટાવવા, કેળવવા કાજે

કરવાનું છે, પોતાના જ વિકાસ કાજે કરવાનું છે, એમ પણ મનને કેળવતાં રહેવાનું છે.

આપણું ધાર્યું કેમ નથી બનતું ?

આપણે આપણું જ ધાર્યું કરી શકીએ, આપણા ચઢ્યા પ્રમાણે બધું થાય એવી ઈચ્છા કે આગ્રહ મન રાખ્યા કરે તે પણ અયોગ્ય છે. આપણે તો શ્રીભગવાનનું ધાર્યું થાય તે કાજે જીવવું છે. જો તેમ છે તો પછી આપણા અહંકારને, આગ્રહોને, મતોને, સમજણોને, ટેવોને વગેરેને તોડવા જુદાં જુદાં નિમિત્તે જે જે પ્રસંગો મળ્યા કરે, તેને સાધકે પ્રેમથી સ્વીકારવાનું દિલ થયા કરવું ઘટે. ‘પ્રત્યેક પ્રસંગ ગુરુરૂપ છે,’ તેનો અર્થ આવી રીતનો છે. પ્રત્યેક પ્રસંગનું જીવનવિકાસના ઘડતરમાં કયું અને કેવું સ્થાન છે, તે જોવાને અંતરની આંખ આપણે કેળવવાની છે. જો તેમ થયા કરશે, તો આપણને સંસારવહેવારમાં સામાન્ય જીવો જે પ્રમાણે વર્તે છે, તેમાં દુઃખ કે ન્યાય અન્યાય જોવાનું જરા પણ દિલ થવાનું નથી, કારણ કે તેમની કને બીજી વધારેની આશા રાખવી એ જ આપણું પોતાનું અજ્ઞાન સૂચવે છે. આપણું જે રીતનું જીવનધોરણ હોય, સમજણ હોય, ને જે જાતની ભાવના હોય, તેવું જ બધાં જીવોનું હોય, એવું તો બની જ ન શકેને? તેથી, આપણને તો જે જીવનવિકાસને રૂંધે ને મનમાં અશાંતિ આદિ ઉપજાવે, ને એવું જો મન આપણને જોવરાવવાનું કરાવે, તો તેમાં તેમાં તે રીતે ભાગ લેવાને સાધકે સ્પષ્ટ ઈન્કાર કરવો. પોતે તેથી અલગ બનવું. મનની રીતે વિચારવાનું કામ તારું નથી. એમ પ્રત્યેક જીવ સાથેના બનાવ ને પ્રસંગ વખતે મનને જો ટકોરતાં રહીશું તો અકળાઈ જવાનો, દુઃખી થઈ

જવાનો કે આપણને ન્યાય અન્યાય થઈ રહ્યો છે એવું વિચારવાનો અવસર આપણને નહિ થાય. આપણે તો જે તે કંઈ જીવનવિકાસના હિસાબે, ગણતરીએ અને તે જ ભાવે કર્યા કરવાનું છે અને વિચારવાનું છે. તે વિના બીજી રીતે બીજી રીતનો ભારપૂર્વક હૃદયથી ઈન્કાર કર્યા કરવાનો રહે છે, તે જાણજે.

પ્રભુને પળવાર પણ વિસારે ન મુકાય, એનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનભાન સાધકને હૃદયમાં રહ્યા કરે તે ઘણું ઘણું મહત્ત્વનું છે. પ્રભુ કાજે જીવવાનું છે, અને એને જ કાજે જે તે કર્યા કરવાનું છે. જેમાં ને તેમાં એનું જ ભાન પ્રવર્ત્યા કરે તે એટલું જ જરૂરનું છે. જ્યારે જ્યારે જીવદશામાં આવી પડીએ ત્યારે ત્યારે હૃદયમાં હૃદયથી ચેતીને એને જગાડતાં રહીએ અને કૃપાબળ મદદ મેળવતાં રહીએ.

આપના પત્રો બધાંને કેમ ગમે છે ?

દિવસે સૂર્ય તો તપતો હોય છે. એનું તેજ પણ તેનું તે જ હોય, ચોમાસું હોય ને વાદળાં હોય ને વરસાદ પડ્યા જ કરતો હોય, તો તેમાંનું કશું જ લાગતું નથી, કારણ કે તેના અસ્તિત્વને વિરોધી એવું આવરણ એને છાઈ વળેલું હોય છે. જો તેના તેજને વિરોધી એવું કશું જ આવરણ ન હોય તો તો તે જેવું ને તેવું જેમ છે તેમનું તેમ આપમેળે જ પ્રવર્ત્યા કરતું જણાય. માટે જીવે એક બાજુથી સકળ આવરણમુક્ત બનવાનું છે, ને તે કાજે સાધનમાં મગ્ન રહ્યા કરવાનું છે. સાધકે જીવનવિકાસની સાધના વધારે ને વધારે એકાગ્ર, કેંદ્રિત અને સમગ્ર બન્યા કરે તે કાજે તે તરફ પણ લક્ષ આપ્યા કરવાનું છે.

આવા કાગળો તો તને એકલીને જ લખું છું, પણ તે ભલે તને સંબોધીને લખ્યા હોય, તે કંઈ તને એકલીને જ સંબોધીને નથી, પણ તે સાધના કરનાર દરેક જીવને લાગુ પડે તેવા છે. ‘તું’ સર્વનામ એ તો માત્ર પ્રતીકરૂપે છે. પત્રવહેવાર એ પણ એક સાધનાનો પ્રકાર છે. હૃદય હૃદયને મળવાનો તે ઉત્તમ પ્રકારનો મોકો છે.

‘સબસે ઊંચી પ્રેમ સગાઈ.’ જો આપણે સંસારવહેવારમાં જે તે બધા જીવો સાથે હૃદયના પ્રેમનું સગપણ બાંધવાને હૃદયથી જીવ્યા કરતાં હોઈશું, તો પ્રેમ તો આશા, અપેક્ષા બધાંથી પર છે. તે કોઈનું કશું જોવા માગતો હોતો નથી. તેને કશાયના વળતર કે બદલાની આશા પણ હોતી નથી. પ્રેમ તો બસ પ્રેમ જ કર્યા કરવામાં મસ્ત હોય છે.

કૃષ્ણ ભગવાન જાતે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ હોવા છતાં એને અર્જુનના સારથિ બનવામાં નાનમ નથી લાગતી. અર્જુનના બાણ કરતાં એના સારથિપણાની કળાથી, એમની આંતરિક પ્રવીણતાથી, અર્જુનને વિશેષ ફાયદો થયેલો હશે. એવા હૃદયની પ્રેમભાવનાની કેળવણી ને વિકાસ થઈ શકે, ને એની યોગ્ય સમજણ પ્રગટી શકે તે કાજે ‘પુનિત પ્રેમગાથા’નું લખાણ છે. એમાં પ્રેમનાં સર્વ પાસાંઓ, પ્રેમનાં પ્રત્યક્ષ લક્ષણો, વલણો બધું વિગતવાર પૃથક્કરણ કરી કરીને વર્ણવેલું છે. તેનો પણ તારે અભ્યાસ કરવાની જરૂર રહે છે, પણ હમણાં તો આ કાગળો જ અભ્યાસરૂપે રહેલા છે, કારણ કે તે વાંચવા, તેને ઉતારવા ને તેને સમજવા તે પણ એક પૂરતો અભ્યાસ છે. કાગળોના નિમિત્તે તારામાં ભાવના જળવાઈ રહે, ને તું વધારે

ને વધારે સતેજપણે જીવ્યા કરે એવો હૃદયનો ઉદ્દેશ આવા કાગળ લખવાપણાની પાછળ રહેલો છે, તે જાણજે અને તેને સાર્થક કરતી રહેજે.

શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે બધું જ કરવું એનો શો અર્થ છે ?

જે જીવ શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે જ સકળ જે તે કંઈ હૃદયની પૂરેપૂરી ઉત્કટ પ્રેમભક્તિથી કર્યા કરવાનું રાખે છે, ને જેને હૃદયમાં એકમાત્ર ભગવાનને જ રાજી કરવાની જીવતીજાગતી મનીષા છે, અભિલાષા છે, કોડ છે, ને તેવી રીતે મનહૃદયથી વારી વારી જઈને એના સર્વ રીતે અને સર્વ ભાવે ન્યોછાવર થઈ જવાની તમન્ના લાગેલી છે, એવો જીવ ધ્યાન કરવા બેસે કે ન બેસે તેમાં કશો ફરક પડતો હોતો નથી, અથવા સાધનાની બીજી કોઈ રીત અખત્યાર કરે કે નહિ તેનો પણ વાંધો હોતો નથી. આવા જીવને કશું બતાવવાપણું રહેતું નથી. માત્ર આપણાં બધાં જ કર્મમાં બધો સમય હૃદયની સાચી દાનતવાળાં હોઈએ ને આપણી ભાવના જો એકમાત્ર પ્રભુપ્રીત્યર્થે જે તે કર્યા કરવાની હૃદયમાં હૃદયથી જાગી ગયેલી હોય અથવા તેવી જાતનો આપણો અભ્યાસ થતો રહેતો હોય અથવા તેવો અભ્યાસ કેળવ્યા કરવાનો જીવતોજાગતો પ્રયત્ન થયા કરતો હોય ને તેવે સમયે આપણાં મનહૃદય શ્રીભગવાન પરત્વે જ ઉન્મુખ રહ્યા કરતાં હોય કે તેમ રહેવાને હૃદયથી મથ્યા કરતાં હોઈએ અને એમાં પૂરેપૂરાં તલ્લીન, એકાગ્ર ને કેંદ્રિત હોયા કરીએ, તો જે કંઈ જરૂર પડ્યા કરે તે એની મેળે આપણી કને શ્રીપ્રભુકૃપાથી હાજર થઈ જવાનું છે, એવો આ જીવનો શ્રીપ્રભુકૃપાના બળ આધારથી પાકો અનુભવ થઈ ગયેલો છે, તે જાણજે. વૈષ્ણવ ધર્મની જે

મૂળ ભાવના કે જે તે બધું શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે જ કર્યા કરવું, તે તો સહજ સાધના છે. એના જેવી બીજી કોઈ સરળ, સહજ સાધના નથી. જોકે બીજાં સાધનો આ જીવે તો શ્રીપ્રભુકૃપાથી કરેલાં છે, પણ શરૂશરૂમાં તો ઉપલું જ સાધન એની કૃપામાં લાધેલું, તેથી કરી તેવી સાધનામાંથી ઘણું મળેલું છે. માટે, તે પ્રમાણે કરી જોવામાં સાર છે.

સંસારમાં પરતંત્રતાનો અનુભવ કેમ થાય છે ?

સંસારવહેવારવર્તનમાં પરતંત્રતા માનવી એ તો આપણું નર્યું અજ્ઞાન ગણાય. આપણને સાધકમાત્રને એનું જીવપણું એવી જીવદશા છે, તે એની પરમ પરતંત્રતા છે, એ જ એને ઘણું ઘણું સાલવું ઘટે છે, હૃદયમાં ડંખવું ઘટે છે. તે બાબતમાં પરતંત્રતા માનવાનું કર્યા કરીશું, તો સંસારવહેવારવર્તનમાંનાં આપણાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ ઊર્ધ્વ પ્રકારનાં બન્યા કરવાનાં છે. આપણી પરતંત્રતા આપણે જીવ છીએ ને જીવરૂપે વર્તીએ છીએ તે જ છે. તેને ટાળવાને મન કર્યા કરવું ને તેમાં મનને સતત એકધારું પરોવ્યા કરવું એ જ જીવન છે. એવા જીવનના અનુશીલન, પરિશીલનથી સાચી સ્વતંત્રતા જન્મવાની છે, તે જાણજે.

ગુરુનાં વચનપાલનથી કયા ફાયદા થાય ?

પોતાના જીવનનો નિર્માતા હૃદયથી જેને ખરેખર મનાઈ ગયો હોય, તેને તો જગતમાં આચરવા ને આદરવા યોગ્ય જો કંઈ હોય તો પોતાના સદ્ગુરુનું વચન છે. એવાનાં વચનનું પાલન કરવામાં જેને આઠે કોઠે દીવા પ્રગટે છે, મતલબ કે તેમ કરવામાં જેને હૃદયનો પ્રેમભક્તિયુક્ત ઉત્સાહ, ખંત,

કાળજી, ઉમળકો ઊપજ્યા કરે છે, તેવા જીવને તેના તેવા પાલન કરવાપણામાંથી જે અનુભવ મળે છે, તેમાંથી તેને નવું નવું જ મળ્યા કરે છે. એને નવી દૃષ્ટિ, નવી સમજણ પ્રગટ્યા કરે છે. એવો જીવ ક્ષુલ્લક સંસારવહેવારવર્તનથી પર રહ્યા કરે છે. એનું મન સંસારનાં કાર્યમાં હોવા છતાં એનું મન કદી પણ સંસારી બની જતું નથી, તે પણ નક્કી જાણજે. જે જીવથી પોતાના હૃદયથી માનેલા સદ્ગુરુનું વચન પાળી શકાતું નથી, તેણે ગુરુ કર્યા ન કર્યા ખરાબર છે. એવા જીવે તો ગુરુ કરવાની ભાંજગડમાં પડવું એ પણ નર્યું અજ્ઞાન છે.

જીવનનો વિકાસ એ કંઈ રમત વાત નથી. જીવનની સાથે સાધકે ખેલ-રમત કર્યા કર્યે નહિ પાલવી શકે. એણે તો મથી મથીને સતત જાગૃત થવું પડશે. સંસારથી ત્રાસી ગયે કે કંટાળી ગયે પાલવે તેવું પણ નથી. આપણે તો જે તે બધું આપણા પોતાના જ વિકાસ કાજે કરવાનું છે ને શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે જ કરવાનું છે. એવાં જો આપણાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ થઈ ગયાં, તો પછી બીજા આવી જ કેવી રીતે શકે ? આપણે તો એવા જ સ્વપ્રયત્નમાં રમમાણ રહેવા પ્રભુકૃપાથી મથ્યા કરવાનું છે. આપણા હૃદયની નેક નેમ*, પ્રામાણિક ને પૂરેપૂરી યોગ્ય પ્રકારની છે કે કેમ તેની પાકી ખાતરી કરી લેવી પડશે. માટે, નેક નેમ ને હૃદયની દાનત એ જ મુખ્ય હકીકત છે.

વિચારો કેવી રીતે શમે ?

મનમાં અનેક વિચારો આડાઅવળા અને ખરાબ પણ આવ્યા કરે, તો તે કેમ આવ્યા એમ કરીને એની પાછળ ચિંતા

* દાનત

કર્્યા કરવામાં સાર ન હોય. એવા તો અનેક વિચારો આવ્યા જ કરવાના, પરંતુ જેમ મળમૂત્રની હાજતે જવાનું થાય, છીંક આવે, લાળ નીકળે, લીંટ પડે, એવું એવું થતાં એના વિશે વિચારો કંઈ થોડા જ કર્યા કરીએ છીએ ? તેમ વિચારો, વૃત્તિઓ, લાગણીઓ ઊપજી જાય, તો તેમાં ભરાઈ ન પડવું. એમાં આપણે ભળી જઈને તેવા વિચારના બીજા આંકડાઓ ન પરોવતાં રહેવું. એવી એવી પળે જાગૃત રહીને તે તે બધું શ્રીભગવાનને ચરણકમળે સમર્પિત કરતાં રહેવું. જો એવું કર્યા કરીશું તો તે બધાં જતાં રહેશે. એવું તો અનેક વાર થયા જ કરવાનું. તેથી, કદાપિ ચિંતામાં ન પડી જવું કે ઉદાસ પણ ન થવું. એવા વિચારોને અતિ સામાન્ય તુચ્છ સમજી છોડી દેવા જેવા ગણીને, એને ઝાઝું કશું જ મહત્ત્વ ન આપવું. એવા વિચારો મનમાં એક બાજુ હોય, પણ જો બીજી બાજુ પાછું મનમાં મનથી પ્રભુની ચેતનસ્મરણ ભાવના ધારણાયુક્ત જીવંત રહ્યા કરતી હશે, તો તેવા જીવદશાના વિચારો આપણને કનડવાના નથી, તે નક્કી જાણવું. એ તો તેમ થાય છે કે કેમ તેવા પ્રયોગો કરીએ તો જ તે તો અનુભવાયને ? માટે, તેવી વેળાએ હૃદયના ભાવથી તેવા પ્રયોગોમાં જ રાચવું. વિચારો તો આવે ને જાય. તે તરફ નજર સરખી પણ ન કરવી. જો એવું સમજણપૂર્વક થયા કરશે તો ધીરે ધીરે, ધીમે ધીમે તે આપણા કબજામાં આવશે, તે નક્કી જાણવું.

આપણે જે જે કંઈ કરવું તે હૃદયના ભાવથી કર્યા કરવું. ભાવ એ જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ભાવ જો જાગેલો હશે તો કોઈ આપણને પરાજિત કરી શકનાર નથી. મનના હુમલા આદિ

હોવા છતાં તેમાં ભેરવાઈ પડવાનું નથી. સાધકના જીવનમાં જીવનને ભાવ જેટલું ઘડી શકે તેટલું અને તેવું કોઈ પણ ઘડી શકતું નથી, તે નક્કી જાણજે.

એકનિષ્ઠાથી કયું પરિણામ આવે ?

જીવનવિકાસની ભાવનામાં જ્યારે એકનિષ્ઠા પ્રગટે છે ત્યારે શરીર કે આધારનાં કરણોમાં પણ તેનો પ્રવેશ પામે છે. તેમાં ફેરફાર થવા માંડે છે. જે બનવું ભગીરથ પુરુષાર્થથી પણ શક્ય નથી હોતું, તે જીવનવિકાસની ભાવનામાંની પ્રગટેલી એકનિષ્ઠાથી બની જતું હોય છે. એવી એકનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થતાં જે દૃઢ નિશ્ચયાત્મક સંકલ્પબળ પ્રગટે છે, તેનો જોટો ક્યાંય નથી. સામાન્ય જીવદશાવાળા માનવીમાં તો તેવા પ્રકારનું સંકલ્પબળ કદી પણ પ્રગટી શકતું નથી. ભક્તહૃદયની સાધનામાં જે પ્રેરણાત્મક બળ પ્રગટે છે, તેના આધારનાં મૂળ તો છે એની એવી એકનિષ્ઠામાં.

મનનો સંયમ કેળવવા શું કરવું ?

અલ્પ આહાર (શરીરની આરોગ્યતા અને સુખાકારી પૂરેપૂરાં જળવાઈ રહે તેટલો તો ખરો જ) અલ્પ વિહાર, અલ્પ નિદ્રા, અલ્પ બોલવું, અલ્પ સંબંધ, અલ્પ સંપર્ક, અલ્પ વહેવાર, અલ્પ જવું-આવવું ને અલ્પ મેળાપો, એ બધું મનનો સંયમ કેળવવામાં ઘણાં ઘણાં મદદરૂપ છે.

જીવનમાં, વહેવારમાં, વર્તનમાં, સંબંધમાં, કર્મમાં, વૃત્તિમાં, વિચારમાં, કામનાઓમાં, સ્થૂળ તેમ જ સૂક્ષ્મ પ્રકારમાં શાંતિ, સમતા, પ્રસન્નતા, ધીરજ આદિ કેમ જળવાયા કરાય, તેને તેને લક્ષમાં રાખીને જેમ કરવું યોગ્ય લાગે તેમ તે કરવું.

જ્યાં જ્યાં તેનો ભંગ થતો લાગે ત્યારે અટકવું. આવા બધા ‘અલ્પતા’ના પ્રકારની પાછળનો હેતુ તો એટલો જ છે કે જીવે વધારે ને વધારે અંતર્મુખતા કેળવ્યા કરવાની છે. માનવીની બધી ક્રિયા, કર્મો, વહેવારો, વર્તનો, સંબંધો, વિચારો ને વૃત્તિઓ આદિ બધું જ બહિર્મુખતાનું છે. જે જીવની એવી દશા હોય, તેનું તેવું માનસ ને તેની તેવી બુદ્ધિ સાધનામાર્ગ વિશેનું યથાર્થ મૂલ્યાંકન પણ કરી શકતાં નથી.

શૂન્ય બનીને ગુરુને શોભાવો

સાધનામાર્ગના થવા કાજે જ્ઞાનપૂર્વક રજથીયે રજ થવાની જરૂર છે. નમ્રતા તો શૂન્યતાનીયે પાર થાય તે ઘણું જ જરૂરનું છે. નમ્રતા એટલે પોતે કશું જ નથી—એકમાત્ર શ્રીભગવાન જ છે—એવી નિષ્ઠાપૂર્વકની જ્ઞાનયુક્ત ભાવના તે. તે વિના આપણું કામ કદી પાકી શકવાનું નથી. માટે, જે તે આ માર્ગનું તને લખવાનું બન્યા કરે, તેનું તેવું યથાશક્તિ પ્રેમભક્તિથી, હૃદયથી પાલન કરતી રહેજે. આ પામર જીવની તારા જીવમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની જવાબદારી તારી છે. આ જીવની શોભા તારા જીવનના વર્તનમાં, તારી વાણીમાં, તારી ભાવનામાં છે, તે જાણજે.

ગુરુ કરવા છતાંય અઘરું કેમ જણાય છે ?

પોતે ગુરુ કર્યા છે, પરંતુ હૃદયમાં તો શું, પણ મનમાં પણ ગુરુની જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની ભાવના (ને તે પણ પોતાના જીવનવિકાસની ભાવનાને કેળવવા ને તેનો તેવો ઉપયોગ કરવા માટે કર્યા છે તેવી સમજ) જો જીવ જીવતીજાગતી યથાર્થ રીતે રાખી શકતો નથી, ને તે જીવને તેવું બળવાનપણું તેવી

ભાવનામાં પ્રવર્તતું ન હોય, અને જો તેવો જીવ પોતાના શ્રેયની વાત કરે, તો એવી વાતો તો પેલાના (ગુરુના) આત્માને છેતરવા બરાબર છે. જોકે તેમાં પેલાને તો કશુંયે નથી, કારણ કે તે તો કોઈ જાતની કોઈ કશા પરત્વે આકાંક્ષા સેવતો હોતો જ નથી, એટલે એને ક્યાંયે છેતરાવાપણું રહેતું નથી, પરંતુ ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારના જીવો તો પરમ અપરાધને પાત્ર છે, એ નક્કી જાણવું.

વળી, આ તો ઘણું ઘણું અઘરું ને મુશ્કેલ છે ને તેવું તો અમારાથી ન બની શકે એવી વૃત્તિ સેવવી કે કરવી ને મોઢેથી તેમ વદવું તે સાધકને કાજે તદ્દન અહિતકારી છે. તેવી વૃત્તિનો તો સવેળા જેટલો વહેલો ત્યાગ કરી શકાય તેટલું સાધકને કાજે ઉત્તમ હકીકત છે.

આપણું બોલવું, આપણું વર્તવું, બેસવું, ઊઠવું, ચાલવું ને સકળ કંઈ કર્મ કરવાં, એવું બધું સર્વ કંઈ જે તે આપણા જીવનવિકાસને યોગ્ય છે કે કેમ, તેની સમજ આપોઆપ સાધકને પડી જતી હોવી ઘટે. તો જ તેનો બચી શકવા વારો આવી શકે.

કોઈએ આમ કહ્યું ને કોઈએ તેમ કહ્યું. જો તેમાં જ જીવ અટવાઈ જાય, મૂંઝાઈ જાય, લેવાઈ જાય, અકળાઈ જાય. અશાંત થઈ જાય, દુઃખી દુઃખી થઈ જાય, તો હજી એનામાં અહંતા ભરી પડેલી છે તેમ જાણવું, કારણ કે તેની અહંતાને તેવા પ્રકારના આઘાત લાગે છે, તેથી કરીને તેને તેવી તેવી લાગણી થાય છે, સર્વ પ્રસંગો પોતાને વધારે જાગૃતિમાં જીવવા ને પ્રેરવવા કાજે બન્યા કરતા હોય છે, એવું જ્ઞાન જ્યારે

સાધકના દિલમાં પ્રગટે છે ત્યારે બનતા જતા સર્વ પ્રસંગોમાં પોતાના જીવનને ઘડવા કાજેનો શ્રીપ્રભુની પરમ કૃપાનો સૂક્ષ્મ હાથ રહેલો તે અનુભવે છે. એવો અનુભવ થતાં સ્થૂળ રીતે જણાતાં એવા કારમા પ્રસંગોમાં પછીથી સાધકનું મન જીવદશાની સમજણથી કદી પણ દોરવાઈ જતું નથી. જે જીવ જાગે છે તે તો જાગવાની સમજણથી જે તે બધું સમજતો હોય છે, જોતો હોય છે. માટે, આપણે તો જે તે બધું જાગી જાગીને જ જોવાનું છે. તે સમજણ પ્રમાણે વર્તવાનું છે, તે જાણજે.

કામમાંથી નવરા પડાતું નથી એટલે શું થાય ?

તું કામથી નવરી ન પડે એવું તો માગું છું. નવરાશના સમયનો સદુપયોગ કરવાની કળા આજે તો લગભગ બધાં ખોઈ બેઠેલાં છે-પુરુષ તેમ જ સ્ત્રી બન્ને જણાં. સમય વલ્લો જાય છે, જીવન ગબડી રહેલું છે, એવું એવું ભાન સરખું પણ કોઈને નથી.

જે જીવનને ચાહે છે, તેને ઘણું ઘણું અધિક હૃદયમાં ચાહું છું. જીવનવિકાસ કાજે હૃદયની લગની લાગે એટલે બસ મારું કામ પાક્યું એમ શ્રીપ્રભુકૃપાથી ગણું. તેથી, સત્સંગનો જ્ઞાનપૂર્વકનો નિરંતર અભ્યાસ જરૂરનો છે, પરંતુ જીવને જીવપ્રકારની વૃત્તિઓનો અભ્યાસ છે. તેથી, તેમાં એકદમ કંઈ શ્રીભગવાનના ચેતન પરત્વેના સંસ્કારનો ઉદય કંઈ રીતે થઈ શકે ?

મેલાં કપડાંને બરાબર રંગ ચઢી શકતો નથી. કપડાંને રંગવા કાજે પહેલાં તો એમાંનો બધો મેલ કાઢી જ નાખવો પડે છે. એમ તો સ્થૂળ રીતે જાતે રંગરેજ છુંને ? રંગવાનું કામ મળેલું હતું. શ્રીપ્રભુની કૃપાથી અમને તો બધાંનાં એટલે જે

એની મેળે તે કામ કાજે પ્રભુકૃપાથી મળે તેમનાં અંતર રંગવાનું કામ ઘણું ઘણું ગમે છે.

જે અસત છે એટલે કે જીવદશાવાળા ચિત્તને ચેતન સંબંધીનો સંપર્ક અને સ્પર્શ યથાયોગ્યપણે તે જ ભાવે અને તે જ સ્વરૂપે પડી શકતો નથી, કારણ કે જીવને કેટલાય જન્મનો અસતનો જ અભ્યાસ પડેલો છે, એટલે તે વૃત્તિમાં જ તે રમ્યા કરેલો છે. પોતાની પ્રકૃતિને તેણે શ્રીભગવાનને પ્રેમભક્તિભાવે સમર્પણ પણ કરેલી નથી. તેથી જ નિત્ય સમાગમ ને તેવા અભ્યાસની જરૂર રહે છે. માટે, તને એકલીને જોકે હું સત્સંગની ભાવનાના લાંબા કાગળો લખું છું, પરંતુ ભાવના તો તે અર્થે મળેલાં બધાં સ્વજનોનાં દિલમાં પ્રભુકૃપાથી પ્રેરાવ્યા કરું છું.

આ જીવ કામ કેટલું કરતો હતો તે તો તને લખ્યું છે. કામથી ડરે તે તો કાયર. મારે તો તને મરદ અનુભવવી છેને ? હજી તને હરાવવા, ભય પમાડવા ને હેરાન કરાવવા ને સંતાપ ઉપજાવવા કંઈ કંઈ બને પણ ખરું, પણ તેથી કરીને તેમાં આપણને શું ? કોઈ જાણી જોઈને એમ કરે છે તેમ નથી. જ્યાં ત્યાં બધે જ આપણી પોતાની પ્રકૃતિ પ્રસરેલી છે. તેના તેના તે તે ફણાગાં છે. માટે, કૃપા કરીને નામસ્મરણ હૈયાના ઉમળકાથી કરતી રહેજે.

સંસારી કળણમાંથી કેવી રીતે ઊગરાય ?

સાચા જીવનની ખરેખરી ને પૂરેપૂરી જો લગની લાગી જાય, તો પછી આ સંસારવહેવારવર્તનની બાબતમાં મન જાય જ નહિને ? માટે, કૃપા કરીને આપણે તો સદાય ઊંચું જ જોવાનું, વિચારવાનું, વર્તવાનું, સમજવાનું, અનુભવવાનું

જાગૃતિપૂર્વક રાખવાનું છે. તેમાંથી જ જીવનનો વિકાસ થતો રહેવાનો છે. સંસારવહેવારના અને દુનિયાદારીના કલહના કે એવા ઝંઝટના ઝઘડામાં જો મન પડી ગયું, તો તો એના કળાશમાંથી મનનું નીકળવાનું અશક્ય જ બની જવાનું છે તે નક્કી જાણજે. માટે, મનનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ ત્યાં જતાં એને ટકોરવાં, સંકેલવાં ને સંકોરવાં, આ ત્રણે પ્રક્રિયા તો સાધકને કાજે ઘણી ઘણી જરૂરની છે. શ્રીપ્રભુકૃપાથી આ જ પ્રમાણે કર્યા કરીને મનને કેળવણી આપ્યા કરેલી છે. મન કેટલીય વાર પડી જતું, પણ ઉપરની ત્રણે પ્રક્રિયાઓ જો જ્ઞાનપૂર્વક કર્યા કરીએ છીએ, તો તેવાં બધાં વલણોમાંથી ઊગરી જવાનો સોએ સો ટકા સંભવ રહે છે, તે નક્કી જાણજે.*

કુટુંબત્યાગ ક્યારે થાય ?

મારો પોતાનો મત એવો ખરો કે જે જીવ જ્યાં સંકળાયેલો હોય, ત્યાં જ સુમેળમાં જીવીને તેનાથી કદી વિખૂટો ન પડે તો તે ઉત્તમ વાત, પરંતુ જો કોઈ એવો તીવ્ર ઉત્કંઠાવાળો અને ઘગઘગતી તમન્નાવાળો સાધક હોય, અને સગાંસંબંધીઓ સાધના થવા દેવામાં મદદરૂપ થવાને બદલે હંમેશાં અગવડરૂપ જ બનતાં હોય, તો તેવા સાધક જીવને તેમનો ત્યાગ કરવાનું પણ સૂચવું, - જો તેને તેવી રીતે રહેવાનાં પૂરેપૂરાં હિંમત અને સાહસ હોય તો. જુદું રહેવાનું થતાં પણ તેણે કોઈને અવગણવાનું નથી કે તિરસ્કૃત કરવાનું નથી, પરંતુ પોતાના હૃદયના પ્રેમભાવને વધારે વિસ્તૃત અને ઉદાર કરવાનું રહે છે. આપણી સાધના વિશે કોઈ કશું ન જાણે તે ઉત્તમ વાત છે.

* 'જીવન સોપાન', પૃ. ૧૯૧ થી ૨૦૪

મારી તને એવી સલાહ છે કે મારા વિશે તેઓ ગમે તે કહે તો તેનો તારે વિરોધ ના કરવો, પરંતુ તે સાંભળી બેસી પણ ના રહેવું. પોતે ત્યાંથી ઊઠી જવું. જોકે તેમને મારે માટે વિરુદ્ધનું કશું કહેવાનું હોય એવું મને લાગતું નથી. અને આમ તો તેઓ સજ્જન છે...ની પેઢીની સાથે તેમને ઘણાં વર્ષનો નાતો છે. પહેલાં આર્થિક સ્થિતિ સારી, પરંતુ જગતમાં સૌ સૌના વખત હોય છે. ચડતીપડતી દરેકની આવે.

કોને ભજવા, સંસારને કે ભગવાનને ?

જીવનમાં જ્યારે ખરેખરો વિકાસ થવા લાગે છે અને સાધનામાં આપણું મન પરોવાઈ જઈને ખૂંપેલું બનેલું હોય છે, તે વેળાએ આપણામાં જે તાકાત, સાહસ, હિંમત, ધીરજ વગેરે ગુણો પ્રગટે છે તે ગુણોને કેળવવા જતાં તો કેટલાય જન્મો વીતી જાય ! એટલે આપણે જો એવા ગુણોની શક્તિને મેળવવી હોય તોપણ સાધનામાં મનને આપણે ખૂંપેલું કરી દેવું પડશે.

ભગવાનના નામસ્મરણ સિવાય કંઈ પણ મન કશામાં ફરકી ના શકે એવો અભ્યાસ આપણે કેળવ્યા કરવાનો છે. જે જે કંઈ કર્યા કરીએ તે ભગવાનપ્રીત્યર્થે કર્યા કરતાં હોઈએ તો તેમાં સંતાપ, ત્રાસ કે કંટાળો આવી શકવાનો સંભવ રહેતો નથી. એટલે ભગવાનપ્રીત્યર્થે કરીને, તે કરતાં કરતાં તેને યાદ કર્યા કરીને, તેના એટલે કે કર્મના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં એનું સ્મરણ કર્યા કરીને, તે તે કામ પાછું એને સમર્પણ કરીએ. આપણે ભગવાનને ભજવા છે, નહિ કે સંસારને. આપણો સાચો વર તો ભગવાન છે અને સંસારમાં હોવા છતાં સંસારવહેવાર એ આપણું લક્ષ્ય નથી. એટલે આ માર્ગમાં જવાનું

વિચારતાં પહેલાં ઘણું વિચારી લેવાનું રહે છે.

કોને પસંદગી આપવાની છે, તે પહેલાં નક્કી કરી લો. જો સંસારને પસંદગી આપવાની હોય તો આ વાત છોડી દો. આ માર્ગ દૂધ અને દહીં બન્નેમાં પગ રાખવા માટેનો નથી, આ માર્ગ તો ખુલ્લેખુલ્લાં કોની પસંદગી કરો છો અને કોને વરો છો તેને માટેનો છે. આપણે ભગવાન પ્રત્યે સર્વ પ્રકારે અને સર્વ ભાવે ખુલ્લાં થયા કરવાનું છે. આપણે જગતને ભોળવી શકીશું, પણ ભગવાનને ભોળવી શકવાનાં નથી. મેં મારા ગુરુમહારાજને દરેક માણસના મનની અરે ! મનની તો શું, જીવનની એક એક વાત કહી બતાવતાં સાંભળેલાં છે. નડિયાદમાં હું રહેતો ત્યારે તેની હકીકત તેઓ સાંઈખેડામાં બોલ્યા કરતા. સાધનાનો માર્ગ તો શૂળીનો માર્ગ છે. એના ઉપર ચડવામાં જેને આનંદ પ્રગટે છે, એવા કોઈ વિરલા વીર જીવો જ સાધનામાં પ્રાણ પ્રગટાવી શકે. એવી મર્દાનગીવાળી તું વીર થાય તો મારી છાતી ગજગજ ફૂલે, અને તું શા માટે ન થઈ શકે ? આ માર્ગની સાચી સમજણ મારે તો આપવી રહી. કોથળામાં પાંચશેરી ઘાલીને કશું એમાં છૂપું રાખવાપણું નથી.

પ્રભુ ક્યારે પમાય ?

‘માઈ, મેંને ગોવિંદ લીનો મોલ’ એ ભજન આશ્રમ ભજનાવલિમાંથી વાંચજે. આપણે ભગવાનને મૂલ આપીને વેચાતો લેવાનો છે, મતલબ કે તે એમ ને એમ મળી શકવાનો નથી. આપણે આપ્યા કરવું પડશે, પૂરતી કિંમત આપવી પડશે. જે જીવને એવી કિંમત આપવાનું જ્ઞાન પ્રગટે છે ને તે

આપવામાં હૃદયની ભક્તિ અને અપૂર્વ ઉલ્લાસ પ્રગટે છે, એવો જીવ જ એને મેળવી શકે છે. આપણે જ્યાં સુધી જીવસ્વભાવમાં છીએ, ત્યાં સુધી એ આપવાની અનંત હારમાળા કાયમ રહ્યા કરવાની છે, આપતાં આપતાં છેડો જ ન આવે એવી ‘આ’ આપવાની અનંતતા છે. શિવ થવાના માર્ગમાં જે જે જીવપણું ખૂંચતું હોય અને જીવપણું જો હૃદયથી આપવાની, એટલે કે સમર્પણ કરવાની કળા આપણને પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેવું તેવું આપવાથી કરીને જીવનો અપાયેલો તેવો ભાગ પછી આપણને કદીયે સ્મૃતિમાં આવતો નથી. એટલે આપણામાં રહેલી અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ, વાસનાઓ, લાલસાઓ, કામનાઓ, આશાઓ, ઈચ્છાઓ, એવું અનેકાનેક જે જે પળે ઊઠે તે તે પળે જ્ઞાનપૂર્વકની જાગૃતિ સેવીને પ્રેમભક્તિપૂર્વક શ્રીભગવાનને ચરણકમળે આપણે તે તે કર્યા કરવાનું રહે છે. વળી, તેને વેચાતા લેવાની કિંમત આટલામાંયે આવી જતી નથી. જ્યાં જ્યાં આપણને મમતા હોય, મમત્વ હોય, રાગ હોય, આસક્તિ હોય, ક્રોધ હોય, લોભ હોય, મોહ હોય, તે તે બધું જ એ સોંપ્યા કરવું જોઈશે અને એમાં— એ ભજનમાં— ‘લિયો બજકે ઢોલ’ અથવા ‘લીનો હું આંખો ખોલ’ એવાં બે પાઠાંતર એમાં છે, ને તે બન્ને યોગ્ય છે. આપણે એની સાથે જે સંબંધ બાંધવાનો છે, તે છાનોછાનો બાંધવાનો નથી. સારું જગત આપણી નાલેશી કરે કે હુરિયો બોલાવે તેમ છતાં આપણે શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળની આસક્તિમાં સદાય મસ્તાન રહ્યા કરીએ. જગત અને જગતજનનું અસ્તિત્વ આપણા મનમાં તદ્દન ગૌણ બની જાય

એવું આપણે થવાનું છે. વળી, ભગવાનને આપણે ‘આંખો ખોલીને’ લેવાનો છે. આપણા લોકમાં જ્ઞાનપ્રેરક શ્રદ્ધાની ઘણી ઊણપ છે. ઓરિસ્સામાં કોઈ એક બાબાનું નામ સાંભળ્યું કે હજારો લોકો ત્યાં ઊમટેલા ને સાજા થવાને બદલે કેટલાંય બિચારાં ત્યાં મરી ગયાં. શ્રદ્ધા એ ઘેલછા નથી. જીવનના વિકાસમાંથી પ્રગટેલી આંતરિક શ્રદ્ધા જીવનમાં જે નવચેતન પ્રગટાવે છે, તેને બીજા કશા સાથે સરખાવી શકાય એમ નથી. એવી શ્રદ્ધાની પાંખ આપણને પ્રગટ્યા વિના આપણે ઊંચે ઊડી શકવાનાં નથી ને સાથે એને લઈ શકવાનાં નથી.

વસ્તુનું હાર્દ ક્યારે સમજાય ?

‘કોઈમાં રહેલા ચેતનભાવની સમજણ અથવા ઓળખ કેમ થાય’ એમ તું પુછાવે છે અને એનો તું જ જવાબ વાળે છે કે ‘મને એટલું તો સમજાય છે કે તમારામાં કોઈ દૈવી શક્તિ રહેલી છે કે જેથી તમે અહીં બનતા બનાવો, મારા વિચારો વગેરે બધું પારખી શકો છો.’

કોઈનામાં રહેલી ચેતનશક્તિનો અનુભવ કે સમજણ કે સાચી ઓળખ થવાવાને કાજે તેના પરત્વેનું જ્ઞાનપૂર્વકનું પ્રેમભક્તિયુક્ત હૃદય આપણું થઈ ગયેલું હોવું જોઈએ. કોઈ પણ વસ્તુનું હાર્દ તેના પરત્વેની પૂરેપૂરી ભક્તિ અને તેને યોગ્ય પૂરેપૂરું હૃદયમાં હૃદયનું ચિંતવન થયા કર્યા વિના પામી શકાતું નથી. કોઈને પણ જાણવો હોય, સમજવો હોય કે અનુભવવો હોય તો તેના પરત્વેની ખરેખરી ભક્તિ આપણા હૃદયમાં જો પ્રગટેલી હોય તો જ આપણે તેને યોગ્ય રીતે સમજીને અનુભવી શકીએ.

આ જગત-સંસારવહેવારમાં પણ કોઈ પણ જીવના સંબંધમાં આપણે ગમે તેટલો લાંબો સમય આવ્યા હોઈએ છતાં આપણે તેને બરાબર યોગ્ય રીતે સમજી કે પિછાની શકતાં નથી. આપણે એને જે રીતે જાણતાં હોઈએ તેનાથી વળી બીજી જ રીતે તેના બીજા સંબંધીઓ જાણતાં હોય છે. વળી, ત્રીજા પ્રકારના સંબંધીઓ એને ત્રીજી જ રીતે જાણતાં હોય છે. એટલે કોઈ પણ ‘જીવાત્મા’ને સમગ્ર રીતે સમજી શકવો આપણે માટે દુર્લભ છે.

હૃદયમાં પ્રેમભક્તિયુક્ત સદ્ભાવ જેના પરત્વે જાગેલો રહ્યા કરે, તેનું ચિંતવન આપમેળે આપણામાં થયા કરે. તે આપણા હૈયામાં રમે અને આપણે તેના હૈયામાં રમીએ. હૃદયનો સદ્ભાવ અને પ્રેમભાવ એ એવાં તો પ્રચંડ શક્તિસ્વરૂપ છે કે સ્થૂળ રીતે તે જીવ દૂર હોય, છતાં તે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે આપણી સાથે ને સાથે રહ્યા કરતો હોય એમ લાગે છે. કોઈના વિશે સદ્ભાવ અને હૃદયનો પ્રેમભાવ કેવી રીતે જાગે એ કહેવું કઠિન છે, લખવું મુનાસિબ નથી. જે કોઈને જે કંઈ વિશે સાચી પૂરેપૂરી ગરજ જાગી જાય છે ત્યારે તે તેની સાથે જોડાયા વિના રહી શકતો નથી. ખરેખરી ભૂખ લાગે છે તે આપોઆપ ખાવાનું ખોળે છે. ‘શોધે છે તેને જડ છે અને ખોળે છે તેને મળે છે’ એવી કહેવત છે. જો શોધવાની અને ખોળવાની સાચેસાચી સમજણ હૃદયમાં ઊગેલી હોય તો બીજો ઉપાય એ છે કે જ્યારે જ્યારે ગૂંચમાં, મુશ્કેલીમાં, ઉપાધિમાં, સંતાપમાં, ત્રાસમાં, બેચેનીમાં, અશાંતિમાં હોઈએ ત્યારે ત્યારે જે વ્યક્તિ પરત્વે આપણને

હૃદયનો ભક્તિભાવ હોય તેનું મનહૃદયથી ખૂબ ચિંતવન કરીએ, એની કૃપામદદને માટે પ્રાર્થના કર્યા કરતાં રહીએ. એમ એની મદદ જો મળતી અનુભવાય તો તે જીવ જાગતો ચેતતો જીવ છે એમ સમજાય. એવા બેપાંચ વાર અનુભવ થાય તો એવા અનુભવ વડે કરીને તેમને સમજી શકાય અને તેના ચેતનભાવની ઓળખ થાય.

ગુરુચેતનાનો સંપર્ક કેવી રીતે પરખાય ?

જે કંઈ કર્યા કરીએ તેના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં તેને આપણા માનસિક ચિંતવનમાં સાથે ને સાથે રાખ્યા કરીએ અને એમ કર્યા કરવાથી જે તે કંઈ કરવા વિશેની સાચી સૂઝ અને ઉકેલ આપણને મળ્યા કરતાં લાગે તો તે તેના તરફથી મળ્યા કરે છે એવા પણ અનુભવ થાય. કંઈક અટવાયેલાં હોઈએ ત્યારે આપોઆપ ઓચિંતી કંઈક શાંતિ થઈ જાય, કોઈ વખત નાહિંમત થતાં અજબ હિંમત મળી જાય, કોઈ વેળા ઘણી અધીરાઈ થતાં હૃદયમાં ધીરજ મળી જાય, કોઈ વખત કંઈ પણ કારણ વિના અપાર આનંદ જેવું લાગે અને કોઈ વેળા આપણને કોઈનો સક્રિય સાથ હોય એવો પણ અનુભવ થાય તો ઉપરની બધી હકીકતોમાં કોઈના ચેતનભાવનો આપણી સાથે સંપર્ક છે એમ સમજવું ને માનવું અને તે અનુભવને સદાય જીવતો કરતાં રહેવું. જેમ ભક્તિ પ્રગટે તેમ તેમ જીવનના સર્વ ક્ષેત્ર વિશેની સાચી સમજ, સાચો ઉકેલ અને સાચી સૂઝ પેદા થતી જાય છે. એવું પેદા થવામાં કે કરાવવામાં પણ તેનો સૂક્ષ્મ હાથ હોય છે. આપણા અજાણમાં ઓચિંતી કંઈક એવી સહાનુભૂતિભરી હૂંફ અને પ્રેરણા મળે ત્યારે પણ

તેના તરફનો તે અનુભવ છે એમ સમજવાનું રહે છે. જ્યાં જ્યાં કશું નડે કે અથડામણ ઊભી થાય, ગૂંચ, મુશ્કેલી કે ઉપાધિ હોય કે એવું હોય અને કંઈ શાંતિ ન વળે, ત્યાં ત્યાં તેને હૃદયમાં હૃદયથી પોકાર પાડી પાડીને, પ્રાર્થના કરી કરીને સાદ પાડ્યા કરવો. એમ આપણા રોજિંદા વહેવારમાં એને જીવતો રાખ્યા કરવો ને એવો અભ્યાસ પડતાં પડતાં તેને યોગ્ય રીતે સમજવાની ને ઓળખ પડવાની સમજણ અને અનુભવ આપણને થયા કરે છે, તે જાણજે.

કર્મ પરત્વે કેવી દૃષ્ટિ રાખવી ?

જીવનમાં ધમાલ તો હોય. બીજા લોકોના મનમાં તે ધમાલ પરત્વેનો હેતુ જુદો હોય ને આપણા મનમાં તે જુદો રહે. બીજાના મનમાં તો તે કામ પૂરેપૂરું સારી રીતે કરીએ તેટલા પૂરતો તેની સાથે અર્થ હોય, પરંતુ આપણે તો તે કામ કરતાં કરતાં તે પ્રભુપ્રીત્યર્થે કરવાનું છે. સમર્પણ કર્યા કરવાનું છે, એવો તે તે પળે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો અભ્યાસ પાડ્યા કરવાનો છે. એટલે કર્મ કરતાં કરતાં આપણાં કરણો તેમાં રોકાયેલાં હોવા છતાં કર્મોનું ચિંતવન કર્મના સ્થૂળ ચિંતવન કરતાં જુદા પ્રકારનું રહેવાનું છે.

‘અનુભવ’ સાચો ક્યારે ગણાય ?

આપણું જીવસ્વભાવનું મન, જે જીવમાં ચેતના પ્રગટેલી છે, તેના પરત્વે જો અભિમુખ થઈ જાય તોપણ આપણને તેની મદદના જુદી જુદી જાતના અનુભવો થયા વિના રહે નહિ. ફૂલ, સૂર્ય તરફ અભિમુખ થાય છે તો તે ખીલી શકે છે. આજે અનુભવની વાત તો ઘણાં કરે છે, પરંતુ જે અનુભવ આપણને

જીવનના વિકાસના હેતુમાં ઉપયોગી નીવડતો હોય અને આપણા જીવસ્વભાવપણામાંથી નીકળવાને ખપમાં લાગતો હોય અને તેવું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અનુભવાતું હોય તો તે અનુભવ સાચો છે.

આ તો બધી રીતે તને જુદી જુદી રીતની સમજણ પાડી છે. આ બધું જ આપણે કરતાં રહેવાનું છે. એ તો જેમ જેમ એ માર્ગમાં ખૂંપતાં જઈશું તેમ તેમ તેની યોગ્ય સમજણ કેળવાતી જવાની છે, તે જાણજે. આપણે કશાથી ગભરાવાની જરૂર નથી કે ‘હાય ! આ બધું કેમ થશે ?’ એવો વિચાર પણ રાખવાની જરૂર નથી, એ તો થતાં થતાં થવાવાનું છે. પ્રેમભક્તિપૂર્વકનું નામસ્મરણ હૃદયમાં હૃદયથી સતત એકધારું લેવાયા કરાય તો નામ એ ભાવરૂપ બની જાય છે. માટે, નામસ્મરણમાં જીવ રાખજે.

નિર્ધાર કરવાથી શું પામી શકાય ?

જ્યારે દિલની સાચી ખરેખરી પૂરી દાનત પ્રગટે છે ત્યારે અશક્ય પણ શક્ય બને છે. જ્યારે આપણી દાનત ભગવાનને માર્ગે જવાની પાકી બને છે ત્યારે મનની સાથે લડત નથી લેવી પડતી એમ નથી, પરંતુ તે વેળા આપણા નિશ્ચયબળ આગળ મનનું બળ હારી જાય છે. જીવનને ઊર્ધ્વ માર્ગે જો લઈ જવું છે તો દાનત જાગી ગયેલી હોવી જોઈશે જ. જો વારંવાર હાર થતી અનુભવીએ તો જાણવું કે હજી દાનત પાકી નથી તો તેથી નિરાશ ના થઈએ. આપણા નિશ્ચયબળને વધારે ને વધારે પાકું કરીએ. શરીર તૂટી પડે તો ભલે, પરંતુ મનનાં અધોગામી

વલણોને કઢી પણ તાબે થવું નથી, એવો પાકો મરણિયો નિર્ધાર કરી સતત જાગૃતિ રાખ્યા કરીએ.

મન મદદગાર ક્યારે થાય ?

ચીડ, અકળામણ, સંતાપ, ઝાસ, ક્લેશ, કંકાસ, મૂંઝવણ, ગૂંચ, મુશ્કેલી, ઉપાધિ, દુઃખ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને બીજું એવું અનેક સંસારવહેવારના પ્રસંગમાં બન્યા જ કરવાનું. મનના તરંગો અનેક પ્રકારના હોય છે અને મનના ગમા અને અણગમા પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. આથી, મનને ગમે કે ન ગમે કે રુચે તેવા બનાવથી મનની ગતિ આડીઅવળી ન થાય તે જોવાનું કામ આપણે કરવાનું છે. આપણે મનના જીવતાજાગતા ચોકીદાર બનવું પડશે. હાર થાય તેનો વાંધો નથી, પરંતુ હારમાંથી જે શીખે છે અને જે હારમાંથી જીતવાની ચાવી મેળવે છે, તે સાચો સેનાપતિ છે. યુદ્ધ માંડીએ એટલે હારવું પણ પડે, યુદ્ધ માંડ્યું એટલે જીત જ થાય એવું કશું નથી. જન્મથી જ જે ભક્તિ લઈને અવતરે છે, એણે પણ મનને તો જીતી લેવું પડશે. કેટલાય આકરા પ્રસંગોમાંથી એની તાવણી થતાં થતાં તે મનની પાર થઈ જાય છે. પ્રેમભક્તિમાં એને વારંવાર રસ લેવડાવીને એમાં તરબોળ બનાવીને સાચા મનને આપણે જીવતું કરવાનું છે. એવું ઊર્ધ્વગામી મન થતાં તે વેળાના મનની તાકાત અપરંપાર છે. એ તો અનેકની અનુભવની હકીકત છે, જીવસ્વભાવનું મન એ અવિદ્યાનું મન છે. તેમાં પણ શક્તિ રહેલી છે. તે શક્તિની મદદ જો આપણને ખરેખર તમન્ના જાગે તો મળી શકે છે, એવો અનેક સંતભક્તોનો અનુભવ છે. મનની શક્તિનું જ્ઞાનભાન જો પ્રગટી

જાય તો મન ઘણી ઘણી મદદ કરી શકે છે, એવા અનેક અનુભવ થાય. મન શત્રુ પણ છે અને મિત્ર પણ છે. આપણે એને મિત્ર બનાવી દેવું પડશે. એકવાર તે પૂરેપૂરું સાચું મિત્ર બની જાય તે પછી આપણને તે દગો દેવાનું નથી ને તેનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ રાખી શકીશું. તેમ છતાં ત્યાં પણ આપણે સાવધાની, જાગૃતિ, તટસ્થતા જીવતી રાખ્યા જ કરવાની છે. મન તેવું થાય તે પહેલાં તો ભગવાનની ભક્તિમાં એકરસ થઈ જવું પડશે.

આ માર્ગ માટે વૃત્તિ પ્રેરાવવા શું કરવું ?

જેમ આપણને સંસારવહેવારમાં મનમાં અમુક પ્રકારની વૃત્તિ થઈ, ધારો કે અમુક ઠેકાણે જવું છે તો ત્યાં લઈ જવાને આપણી ગતિ થવાની. વૃત્તિ એટલે ગતિ. જો ભગવાનને માર્ગે જવું છે એવી સાચી પૂરી વૃત્તિ થઈ હોય તો એમાં ગતિ થાય. જો આપણે ઊર્ધ્વ દિશામાં મનની ગતિ થતી ન અનુભવી શકીએ તો જાણવું કે આપણને ખરેખરી વૃત્તિ હજી સુધી થઈ નથી. તો તેવી વૃત્તિ જગાડવામાં આપણે પ્રયત્નશીલ રહ્યા કરવું. આ માર્ગ સાચી મરદાનગી બતાવવાનો છે. માથું વેગળું મૂકીને ભગવાનનું નામ લેવાનું કહેલું છે, તે કંઈ અમસ્તું કહેલું નથી. ભગવાનને માર્ગે જવું એ કઠણ માર્ગ છે, પરંતુ વૃત્તિ જો તે તરફની પૂરેપૂરી જાગી જાય તો તેના જેટલી કોઈ સરળ બાબત નથી. એટલે બીજા બધા મનના અને બુદ્ધિના પ્રશ્ન મૂકીને વૃત્તિને શ્રીભગવાનનાં જ ચરણકમળમાં વારંવાર સોંપ્યા કરવી, એમાં સાચો પુરુષાર્થ રહેલો છે. મનની અને બીજી અનેક મુશ્કેલીઓમાં, ગૂંચમાં, અકળામણમાં, ચીડમાં, ગુસ્સામાં

ચેતનાની કૃપામદદ કેમ મેળવવી તે અગાઉ લખી ગયો છું. તેમ થતાં પ્રેમભક્તિપૂર્વકના પ્રયોગ કર્યા કરવા અને તેમાંથી બળ મેળવવું. એની ચેતનામાં પણ જો આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ પૂરેપૂરાં ગળી જાય ને એકરસ થઈ જાય તોપણ તેની ચેતનાશક્તિ મદદ કર્યા કરે છે, એવા અનેકને અનુભવ થયા કરે છે. એ અનુભવ કાલ્પનિક નથી કે માની લીધેલા નથી પણ વાસ્તવિક છે.

ગુરુ પ્રત્યેના પ્રેમનાં લક્ષણો કયાં ?

‘સર્વ કોઈની સાથે થતા રહેતા મારા તરફના સંબંધને વિશે મારા મનમાં લવલેશ આમ કે તેમ નથી.’ એનો અર્થ શો એમ તેં પુછાવ્યું છે.

એનો અર્થ તો એવો છે કે પ્રકૃતિ અને જીવસ્વભાવથી તેઓ ગમે તે હોય કે ગમે તેવાં હોય તેમ છતાં હું તો તેમને મારા જિગરથી ચાહું છું, પરંતુ મારી ચાહવાની રીત અને તેમની ચાહવાની રીત એ એક જાતની નથી. તેમાં આસમાન-જમીનનો ફરક છે. જો આપણને કોઈના પરત્વે હૃદયનો સાથેસાથો પ્રેમભાવ પ્રગટી જાય તો તેના કહ્યા પ્રમાણે વર્તાય જ. હૃદયનો પ્રેમભાવ જેના પરત્વેનો છે, તે તો તેનું સતત મનન-ચિંતવન આપણને કરાવ્યા કરે છે. મારા ગુરુમહારાજનું મને જ્ઞાન ભાન છે. તેમને હું એક પળ પણ વીલો મૂકતો ન હતો અને સને ૧૯૨૨-’૨૩ના ગાળામાં પણ જ્યારે સાધનાનો શરૂઆતનો તે ગાળો હતો, તે વેળાએ એને વારંવાર ભુલાઈ જવાનું બનતું ત્યારે જે અપાર વેદના થતી તેનો મને હજી પણ પૂરો ખ્યાલ છે. એ વેદનાએ મને જગાડ્યો છે. ત્યારે મન અને

જીવસ્વભાવનાં અનેક વલણો આ જીવને ઊઠતાં ન હતાં એમ તો નહિ, અને એ ઊઠતાં હતાં, તેથી તો એણે ‘હૃદયના પોકાર’ પાડ્યા છે.

પ્રેમભક્તિયુક્ત જો હૃદયનો પોકાર આર્ત અને આર્દ્રભાવે થયા કરે તો ચેતનાની મદદ સાક્ષાત્ છે એવા અનુભવ પણ સાધકને થાય છે. તને એવી ચેતનાની કૃપામદદ મળ્યા કરે એવા ઉપાયો બતાવ્યા છે. તે ઉપાયો કર્યા કરવામાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ને લગાડ્યા કરજે, તો સર્વ કંઈ સુતરું સુતરું થયા કરશે. માટે, નિશ્ચિંત થઈને લગની લગાડવામાં જીવ પરોવી દેજે, લગની લગાડ્યા વિના કશો આરો આવવાનો નથી. જો સંસારની આરપાર નીકળી જવું હોય તો લગની લાગે તો જ બેડો પાર થાય, તે વિના બેડો પાર થવો કદી શક્ય નથી તે જાણજે.

અંતરજગત બદલવાની રીત કઈ ?

જગત છે, પરંતુ જેવા જેવા પ્રકારનું મન અને જેવા જેવા પ્રકારની વૃત્તિ તેવા તેવા તેના આકાર અને પ્રકાર હંમેશાં રહ્યા કરે છે. એટલે આપણે બહારના જગત સાથે કશી પડી નથી, પરંતુ અંતરના જગતને જ ફેરવવાનું છે. એ જો ફેરવાયા કરશે તો પછી વાંધો નથી. મનને કોઈ પણ પ્રશ્ન ઊઠતાં એમ વિચાર કરાવવાનું કરવું કે ‘તારે હરિમાં લગની લગાડવાની છે કે કેમ ? જો લગાડવાની હોય તો એમાં ને એમાં રહ્યા કર !’ મનને અનેક વાર હઠી જતું અનુભવીશું ને અનેક વાર ફરી જતું અનુભવીશું, પરંતુ આપણે તો સદાય જાગ્રત રહેવું પડશે. જે જાગતો રહેશે તે જીતશે અને આ માર્ગ જાગતા રહેવાનો

છે. જાગતા રહ્યા વિના કશું કામ થવાનું નથી. જે જાગે છે તે જાણી શકે છે, જોઈ શકે છે ને અનુભવી શકે છે. માટે, જાગતા રહેવામાં સાર છે. જે જાગતો રહે છે તેના બધા પ્રશ્નો આપમેળે ઉકેલાય છે. ખૂબ આનંદમાં રહેજે ને પ્રેમભક્તિથી ભગવાનનું નામસ્મરણ કર્યા કરજે.

કર્મ કરતી વખતે શેનું ધ્યાન રાખવું ?

માણસ જો કંઈ પણ કરી શકે છે તો તે પોતાના ખમીર વડે કરીને કરી શકે છે. બીજાનામાં ઘણું હોય પણ એક તો તે લેવાનાં આપણાં એકાગ્ર, કેંદ્રિત ને એકાંગી દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ થયેલાં હોય ને તેવી પ્રેમભક્તિવાળી, હેતુના જ્ઞાનવાળી પૂરી દાનત પ્રગટેલી હોય ત્યારે તે બની શકે. દાનત વિના કશામાં બરકત આવતી નથી. કામ એકનું એક હોય તે કંટાળાથી કર્યું હોય, ત્રાસથી કર્યું હોય, બેળેબેળે કર્યું હોય, કરવું પડે ને કર્યું હોય, ઉમળકાથી કર્યું હોય, પ્રેમભક્તિથી કર્યું હોય, સમર્પણ યજ્ઞની જ્ઞાનપૂર્વકની સમજણથી કર્યું હોય તો તેવા દરેક કર્મનું પરિણામ જુદું જુદું આવે છે, કર્મ એકનું એક હોવા છતાં.

માટે, આપણે જે કર્મ કરવાનું છે તેના આદિ, મધ્ય ને અંતમાં હૃદયનો જ્ઞાનભક્તિયુક્ત સદ્ભાવ કેવો રહે છે તે નીરખતાં રહેવું. મારા વડે તો કશું થતું નથી. એમ ને એમ કશું માનવું નહિ, ને જે માનીએ તે કદી આપણી સમજણમાંથી ગમે તેમ થતાંય હઠી ન જાય તો તે માનવું સાચું. એવી રીતનું જે માનવાપણું હોય તે જ આપણે તો કહેવું, કથવું ને લખવું. કલ્પના, બુદ્ધિ કે સમજણનું માનેલું ઝાઝી વાર ટકતું નથી. માટે, મારા વડે થાય છે એવી ભ્રમણામાં ના પડવું,

અને જો સાચે જ એમ તને લાગતું હોય કે મારા વડે જ થાય છે, ને જેમ તું લખે છે તેમ જો મદદ મળે છે તો બીજી માનસિક બાબતોની અંદર જો તું મદદ ઢૂંઢૂતી રહે તો કેમ ના મળી શકે ?

ગુરુની મદદ મળવાની શરતો

હું તો કોઈનો ગુરુ નથી, ભાઈ ! ગુરુ તરીકે સ્વીકારી શકે એવી સ્થિતિના કે માનસિક દશાના કે એવી પ્રેમભક્તિની એકાગ્ર ને કેંદ્રિત ભાવનાવાળાં કોઈ નથી. ગુરુ કનેથી શીખવાની જે અનિવાર્ય દશા હોય તે ન હોય તો તે કેળવવી ઘટે. તે બાજુનાં સતત એકાગ્ર ને કેંદ્રિત દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ હોવાં ઘટે ને એવું લક્ષ હોવું ઘટે.

ગુરુને ઉપરચોટિયાપણે માનવામાં કશો સાર નથી. ગુરુ આપણી તૈયારી ન હોય તો કશી મદદ કરી શકતો નથી. પ્રેમભક્તિયુક્ત અને જ્ઞાનપૂર્વકની આપણી તૈયારી હોય તો ગુરુની મદદ મળી શકે છે. તેની ચેતનાની કૃપામદદ મેળવવા માટે આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ પૂરેપૂરાં ને ખરેખરાં રંગાયેલાં હોવાં ઘટે. તેવી રીતે મનન ચિંતવન કરીને પ્રેમભક્તિપૂર્વક જો હૃદયની ધા તેને ચરણે નાખીએ તો મદદ મળે એવો નિશ્ચિત અનુભવ છે, એમાં જરાકે ફરક નથી.

નામસ્મરણ કેવી રીતે કરવું ?

જગતવહેવારમાં નવ્વાણું કામ બરાબર થાય ને એક કામ બરાબર ન થાય તો નવ્વાણું કામ ઉપર પાણી ફરી વળે છે. તે તારી કહેલી વાત સાચી છે, પરંતુ આપણે તો નવ્વાણું કે સો, ગમે તે કામ હોય તે સંસારને રાજી રાખવા માટે કરવાનાં

નથી, પરંતુ ભગવાનને માટે કરવાનાં છે ને ભગવાનને રાજી રાખવા માટે કરવાનાં છે, ને તેવી સાચી ભાવના જો હૃદયમાં હૃદયથી ઊગી હોય તો તે સારાં પણ થાય. તેથી કરીને કોઈ રાજી કે કરાજી થાય એમાં આપણે જીવ પરોવવાનો નથી. જો આવી પડતાં સકળ કર્મ ભગવાનપ્રીત્યર્થે કરવાનાં હોય તો આપણા મનમાં સદાય પ્રેમભક્તિયુક્ત ઉમળકો રહેવો ઘટે. ઘરમાં મૌન લેવાની વાત કરતી નથી, તે સારી વાત છે. આપણે તો ભગવાનના સ્મરણનો યજ્ઞ કરવો છે, તે બરાબર છે.

નામસ્મરણ છાનું છાનું કરવાનું હોય નહિ, પ્રેમભક્તિની મસ્તીથી નામસ્મરણ કરવાનું હોય. બાકીની જિંદગી ક્યાં ગાળવાની છે, તે અત્યારથી શું નક્કી કરી શકીએ ? હૃદય હૃદયમાં ચેતનાપૂર્વકનો સંબંધ થઈ જાય ત્યાર પછી જે થાય તે ઉત્તમ, એટલે તને મદદ મળે તેવા અનુભવ થાય તો મને જંપ વળે. ‘જીવન સંગ્રામ’ વાંચી અને હજી ફરી વાંચવાની છે, તે હકીકત જાણી. ‘જીવન સંગ્રામ’ વાંચે તો નાસ્તિકમાંથી આસ્તિક થઈ જાય એવો તારો અભિપ્રાય વાંચ્યો છે, પરંતુ એ તો તેવી ભૂમિકા હોય તો. એ લખવામાં મેં મારું દિલ રેડેલું છે. એક વડીલજનના વલોવાતા હૃદયને શાંત પાડવાને કાજે તેમની દીકરીના જીવનને અંગે સમજણનું નવું વલણ અપાવવા કાજે તે લખેલું હતું.

લગની લગાડવા શું કરવું ?

જો તું મારે લીધે જ્યાં ત્યાં બધે અને બધાંની સાથે સુમેળ સાધી શકે અને તારા સદ્ગુણ ને સદ્વર્તનથી કરીને દીપી ઊઠે તો એમાં જરૂર વિજય છે, પરંતુ એવા વિજયથી મને સંતોષ

ન થાય. લગની લાગ્યા વિના આ માર્ગમાં ટકી શકવું એ બહુ દોઢલી વાત છે. પ્રભુકૃપાથી મળેલાં સ્વજનોમાં હજી કોઈને તેવી લગની લાગી હોય એવો મને અનુભવ નથી. તેથી, જીવનવિકાસના હેતુના જ્ઞાન અને અનુભવને અર્થે જે જે સ્વજન મળ્યાં છે, તે તે સ્વજનોને મેં મારા હૃદય સાથે કોઈ ને કોઈ રીતે બાંધી લીધેલાં છે. ‘આ’ આધારમાં જે જે કંઈ જુદું જુદું છે તે દરેકનો ઉપયોગ તે તે ‘જીવાત્મા’ઓને મારામાં બાંધી લેવાને માટે ભગવાનની કૃપાશક્તિથી કર્યા કરું છું. સદ્ગુરુમાં પણ સંપૂર્ણ લગની લાગી હોય તેવો સ્વજનોમાંનો કોઈ ‘જીવાત્મા’ નથી. તેથી, તારે ઘણું ઘણું વિચારવાનું છે, પરંતુ મારા મનથી એક વાત ચોક્કસ છે કે સંકળાયેલા જીવના પ્રાણને મારા હૃદય સાથે તો પ્રભુકૃપાથી બાંધી લેવાનો છું કે જેથી કરીને જન્મોજન્મ સાથે જ રહી શકીએ ને હોઈ શકીએ.

ચેતનના અનુભવને કાજે કાં તો જ્વાળામુખીના જેવી ધગધગતી તમન્ના હોવી જોઈએ અથવા તો એ માર્ગ પરત્વેનું સતત એકધારું મનનચિંતવનશીલ, પુરુષાર્થયુક્ત, જીવતુંજાગતું, માનસિક વલણ હોવું ઘટે. સદ્ગુરુ ઉપર કોઈ સંપૂર્ણ આધાર રાખી શકતું નથી. કોઈ પૂરેપૂરું રાખી શકે છે એમ માનવું તે હકીકત મિથ્યા છે, કોઈ તેમ કહે તો માનવા તૈયાર નથી થવાતું, કારણ કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહમ્નો સંપૂર્ણ પ્રેમભક્તિજ્ઞાનયુક્ત શરણભાવ પૂરેપૂરો પ્રગટી જાય ત્યાર પછીથી જ ચેતનના પ્રદેશમાં આપણે પહેલું પગલું માંડવાની શરૂઆત કરીએ છીએ. ઉપરનો શરણભાવ કેળવાતાં કેળવાતાં જો ખરેખરી તમન્ના પ્રગટી હોય છે તો તો પડતાંઆખડતાં

પણ આનંદ ને ઉલ્લાસ ટકી રહે છે અને બાકીનાંને તો પાછા જ હઠવું પડે છે, કાં તો નિરાશા પામીને માર્ગમાંથી હઠી જાય છે, કાં તો નાસ્તિક બની જાય છે કે કાં તો બધું ધર્તિંગ છે એમ માનતા થઈ જાય છે. ન તો આમના કે ન તો તેમના એવા અધકચરા ને અધવચલા તેઓ રહ્યા કરે છે, તેઓની માનસિક દશા બૂરી હોય છે. તેથી, મારી તો તને વિનંતી છે કે અધકચરા કે અધવચલા કદાપિ ના રહેવું, કાં તો આ પાર કે કાં તો પેલે પાર એવો દૃઢ મરણિયો નિર્ધાર અને નિશ્ચય કરવો.

સંસારવહેવાર સાધનાને કાજે સાનુકૂળ નથી હોતો એમ ઘણાં કહે છે, પરંતુ ‘ન નાયનારીને આંગણું વાંકું’ એ ન્યાયે તો જેની દાનત પ્રગટી હોય છે, તેને માટે તો ઉપાધિ રહેતી નથી, પરંતુ ઉપાધિ તો ગુરુરૂપ બની જાય છે. જીવનમાં ઉત્કટતાથી પ્રગટેલો પ્રશ્ન કંઈ કંઈ શીખવી જાય છે, કંઈ કંઈ બતાવી જાય છે ને કંઈ કંઈ નવી સમજણ આપતો જાય છે. માત્ર, આપણાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ સતત એકધારાં ચેતન પરત્વેનાં કે ગુરુ પરત્વેનાં, આપણાં બધાં કરણોમાં અભિમુખ થઈ ગયેલાં હોવાં જોઈએ. લગની લાગ્યા વિના કશામાં પણ મીઠાશ આવતી નથી. સંસારની મીઠાશ પણ લગની વડે કરીને છે. જ્યાં જ્યાં મીઠાશ, સુખ, આનંદ, માધુર્ય વગેરે છે, ત્યાં તેનું કારણ તેની પાછળની લગનીની ભૂમિકા છે, લગની વિનાનું સાવ ફિક્કું લાગે. જો લગની ના પ્રગટી તો ‘અંધે અંધાની ઠેલું ઠેલા’ એના જેવું થવાનું. જે જીવને લગની લાગે કે લાગેલી હોય તેને કંઈક ગતાગમ પડે. બાકી તો અમે પણ અંધા ઠરવાના.

માટે, તને જો મારે માટે ખરેખરો સદ્ભાવ અને હૃદયનો પ્રેમભાવ હોય અને આ જીવમાંનું ચેતન તું અનુભવે તો અમે અંધા ગણાતા બચી શકીએ. અમારે તો કોઈની સાથે સરખામણી કરવાની નથી. લગની લગાડી તો પછી ચેતનના અનુભવ પરત્વેનો આપણો રસ્તો સરળ થઈ શકે છે. લગની લાગી જાય એ એક બાબત છે, લગની લગાડવી તે બીજી વાત છે. લગનીમાં એક પ્રકારનું સહજ આકર્ષણ રહે છે. જોને ! તારે ને મારે કંઈ પણ ઓળખાણ ન હતી, એકબીજાને દીઠે કે નામથી પણ ઓળખતાં ન હતાં, પણ કર્મસંજોગે મળી જવાનું થયું ત્યારે હવે સાચી રીતે મળવાનું કરીએ તો મળવાનો અર્થ છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ને અહંકાર એમાં આપણે એકાગ્રતા યા કેંદ્રિતતાથી ને એકાંગીપણે મળીએ તો જ મળ્યા કહેવાઈએ, હૃદય હૃદયને સમજે, પ્રીછે અને અનુભવે એનું જ નામ મળ્યા. એવી સ્થિતિમાં ક્યાંય ખટકો રહેતો નથી, ભેદ રહેતો નથી, જુદાઈ રહેતી નથી, એમાં શરીરપણું હોવા છતાં શરીરપણું નથી. માટે, લગની લગાડવામાં પ્રેમભક્તિની વિશેષ જરૂર છે, ને એ તો ભાવનાનો પ્રદેશ છે. ભાવના તો હૃદયમાં અને મનમાં ક્યાં નથી ? માટે, એ બધાંનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ પળેપળ તું આમાં જ કર, ને હવે આંખો મીંચીને, બસ તું આમાં ભૂસકો માર, પણ જોજે પગબગ ભાંગે નહિ, નહિતર નામ લજવાય. ‘આંખો મીંચીને’ એનો અર્થ તો સમજીને ? ‘આંખો મીંચવાની’નો અર્થ કંઈ કશું કશા પરત્વે વિચારવું જ નહિ એમ નથી સમજવાનું. ભૂસકો જે મારવાનો હોય તે પણ સમજણથી ને હેતુના જ્ઞાનથી. એનો અર્થ આંધળું સાહસ પણ

નથી, પરંતુ જેમાં પડવાનું છે, તેનો અર્થ બધી રીતે સમજી સમજીને તેનો ક્યાસ કાઢીને તેમાં પડવાનું છે. સંપૂર્ણ સાહસ, હિંમત, ધીરજ, શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા આદિ ગુણોની પૂરી મદદ લઈને તેમાં ઝંપલાવવાનું છે.

સાયો વૈરાગ્ય ઉગાડવા શું કરવું ?

ખરેખરો અને સાચેસાચો સંસારનો તાપ જે જીવને લાગે છે, તે જીવને સંસારમાંથી મન પાછું હઠાવી લેતાં વાર લાગતી નથી. સંસારનો તાપ ભલભલા તાપ કરતાં ઘણો આકરો છે. એમાંનો તલમાત્ર જેટલો આપણે તો સહન કર્યો નથી. એ સંસારના તાપમાં તપીને રાતા તાંબા જેવા જે જીવ થયા હોય ને તેમાંથી પાછા વળ્યા હોય ને અંતર્મુખ થયા હોય તે જીવ ઘણા પાકટ થાય છે. તેવા જીવો સંસારમાં લોભાતા નથી. કોઈ વખતે પણ બને છે કે એવા જીવો માયામાં કદી કદી લપટાઈ જાય છે. નારાયણ કરતાં લક્ષ્મીનું જોર, પ્રભાવ અને પ્રતાપ સંસારમાં સોએ સો ટકા છે. મૂર્ખ અને સાવ અણસમજુ હોય પણ જો ખૂબ ધનાઢ્ય હોય તો ‘શેઠ સાહેબ’ કહીને માન આપવાના, પણ જો સદ્ગુણવાળો ને સદ્ભાવયુક્ત એક તદ્દન ગરીબ ભિખારી હોય તેને હાડછેડ કરતાં સંસારી લોકને વાર લાગતી નથી. એટલે આપણે મન તો સંસારનું મૂલ્યાંકન તદ્દન જુદી રીતનું હોવું ઘટે.

‘જે સરી જાય છે તે સંસાર.’ જે જતો રહેવાનો, રહેવાનો નથી, તેને વિશે તે વળી આટલી બધી મથામણ શી ? તેની સાથે આ મન તેમાં ને તેમાં પડ્યું રહે છે ને મન એના વિચારમાં લથબથ રહ્યા કરે છે એની તે શી વાત કરવી ! મન વડે જ બંધન ને મોક્ષ છે. મનમાં જેવો ભાવ, ભાવના, લાગણી

કે વૃત્તિ રહેવાની તેવો સંસાર લાગવાનો છે. માટે, આપણે તો બધાંના મૂળરૂપ મનને ફેરવવાનું છે. માટે, ત્યાં સદાય ભક્તિનો તાલ રહ્યા કરે તો મન સરળતાથી પાંસરું રહે. આ તો પાંસરું જ રહેતું નથી ત્યાં એની શી વાત કરવી ? અને એને ઠેકાણે પાડ્યા સિવાય કશું કામ પણ થવાનું નથી. માટે, મનને ઘણી ઘણી મથામણ કરાવ્યા કરવાની છે, વારેવારે ઘડી ઘડી એને ટકોર્યા કરી, સંકોર્યા કરી, સંકેલવાનું છે, જાગ્યા વિના જાગવાનું નથી. માટે કમર કસીને, બેઠા થઈને, સતત યુદ્ધ માંડ્યા કરીને સંસારમાં નભીશું તો નભાશે, બાકી તો સંસાર આપણને ગળી જશે. માટે, આપણે તો બસ જાગો, જાગો ને જાગો જ, સદાય મનને જાગૃત રાખવું. મન જો જાગૃત રહીને, શ્રીપ્રભુના મનન, ચિંતવન ને નિદિધ્યાસનમાં જીવી શકાયું તો કંઈક સાધન કરી શકીશું, જાગૃત મન જે સાધના કરી શકે છે, તે જ સાધના ફળી શકે છે.

‘પૂરા સંત હોય ત્યાં ભળીએ હો જી.’

આમાં ‘ભળવું’ એટલે શું ?

એમાં બે શબ્દ સમજવાના છે. એક તો ‘પૂરા સંત’ અને ‘ભળવું.’ ‘પૂરા સંત’ને સમજવાની ને ઓળખવાની કશી ગતાગમ પડતી નથી, ને એને શોધવા પણ ક્યાં જવું ? પરંતુ ‘ભળવું’ એ શબ્દની સમજણ પડે એવી છે. એટલે સાકરમાં દૂધ ભળી જાય તેમ એકાકાર થઈ જઈએ તેનું નામ ભળવું. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્ ને હૃદય એ બધાંયે એકરસ થઈ જઈને જેમ હાથપગને આપણે ઈચ્છીએ તેમ કરાવી શકીએ, તેમ આધારનાં બધાં કરણો જ્ઞાનપૂર્વકના સદ્વર્તન ને સદ્ભાવને

યોગ્ય વત્ત્યા કરે ને કામ કર્યા કરે ને તેમાં વૃત્તિનો ક્યાંય ખટકો ન અનુભવાય અને બધેય બધાંમાં સરળતા, સાનુકૂળતા ને પ્રસન્નચિત્તા અનુભવાય ત્યારે ભળવું થયું ગણાય.

રસ કેવી રીતે જામે ?

જે માણસને જે રસ્તે જવું પડે છે તે રસ્તે જતાં આડુંઅવળું થવાતાં એકદમ સમજણ પડે છે અથવા તો પોતે રસ્તે જતો હોય ને ભૂલો પડ્યો છે તેવું ભાન થતાં સાચા રસ્તાની પૂછપરછ કરે તો રસ્તો જડી આવે છે. જેને સાચે ઠેકાણે પહોંચવું છે ને પોતે વારંવાર ભૂલું પડે છે અને ભૂલું પડાતાં ચેતીને સીધે રસ્તે ચડે છે, તે કોઈક વખત તો સીધે રસ્તે ચડી જવાનો છે, એટલી વાત તો નક્કી. રાત જામતાં જામતાં જામે છે, દૂધ પણ જામતાં જામતાં દહીં થઈ જાય છે, તેવી રીતે જો આપણે ખરેખરી રીતે અને સાચા હૃદયથી જામવાપણું અંતરમાં પ્રગટાવવાનું સહૃદયતાથી કર્યા કરીશું તો દૂધ જામતાં જેમ દહીં થાય છે તેમ આપણું પણ થવાનું છે, તે વાત નક્કી.

સાધનાનું પરિણામ પ્રકૃતિ ને સ્વભાવનું રૂપાંતર. તે માટે આપણે પ્રખર પુરુષાર્થ કર્યા કરવો પડશે, તે વિના કશો દહાડો વળવાનો નથી. જેની કૃપામદદથી ચડવાનું કરીએ છીએ તેનામાં એવી શક્તિ છે કે કેમ તેનો પાકો, દઢ નિશ્ચયનો અનુભવ થયા વિના તેનામાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત પ્રાણ ને અહંકાર પણ ઠરવાનાં નથી. પ્રભુકૃપાથી મળેલાં સ્વજનોને એવા કંઈક અનુભવ થયેલા છે, પરંતુ તેમની ભૂમિકા સાચી પ્રેમભક્તિ-જ્ઞાનના રંગથી પૂરી રંગાયેલી નહિ હોવાથી, જીવનવિકાસનાં પગલાંમાં જેવો ઉઠાવ થવો ઘટે તેવો થઈ શક્યો નથી.

અનુભવ ક્યારે તાત્કાલિક લાભ આપે ?

પરંતુ અનુભવનું સ્મરણ તો જરૂર એમનામાં રહેલું છે. એટલે અનુભવ જીવનવિકાસને મદદ કરે તે માટે પ્રથમ તો તેની જ્ઞાનપૂર્વકની યોગ્ય ભૂમિકાને તેવો રંગ લાગેલો હોવો જોઈએ. જેમ મેલાં કપડાં ઉપર રંગ લાગતો નથી, દીપતો નથી ને શોભતો પણ નથી, ને કરેલી મહેનત ને ખર્ચેલા પૈસા જાણે નકામા ગયા હોય તેના જેવું બને છે, મન ખાટું થઈ જાય છે, એમ આ અંગે પૂરેપૂરું વિચારવાનું છે.

સંતો પાસે જતાં કેવો ભાવ રાખવો ?

મધમાખી જેવું આપણે તો વર્તવાનું છે, જ્યાંથી જ્યાંથી જીવનવિકાસ કાજેનો ખોરાક મળે ત્યાંથી લેવામાં હરકત ના હોય, એવી ભાવના દઢાવવી. હું તો બહુ સંતમહાત્મા પાસે જતો અને પ્રેમભક્તિભાવે હૃદયમાં શ્રીગુરુમહારાજનું ધ્યાન રાખતો. જે તે કંઈ બધું એક જ છે, એકથી અનંત થયેલું છે અને અનંતમાં એક છે. આ કંઈ માત્ર બૌદ્ધિક કલ્પના નથી, પણ હકીકત છે. એવી ભાવના રાખીને એકને જ મનમાં નિશ્ચિત કરીને જ્યાંથી જીવનનો ખોરાક મળે ત્યાંથી લઈએ એમાં કશું ખોટું નથી.

હૃદયનો પ્રેમભાવ પ્રગટ્યા વિના બીજાના અંતરમાં આપણે વાસ કરી શકતાં નથી. હૃદયનો સાચો પ્રેમભાવ તો માગી લે છે બલિદાન, ત્યાગ અને સમર્પણ. અને તે પણ કરવાનાં પોતાના જ જીવનવિકાસને માટે જેમ જીવવાનું છે આપણે પોતાને માટે તેમ. એવાં બલિદાન, ત્યાગ અને સમર્પણ કરતાં કરતાં હૃદયનો આનંદ ઉલ્લાસ પ્રગટપણે જો વધતો જતો

અનુભવી શકીએ, તો તે યોગ્ય રીતે થયેલું છે એમ માનવું. જ્યાં જ્યાં કચવાટ, દુઃખ, ક્લેશ, સંતાપ, ત્રાસ, ચીડ, કંટાળો, ઉપાધિ, અણગમો, ગુસ્સો કે એવું બધું લાગે ત્યાં ત્યાં જે જે કંઈ થતું હોય તેમાં વેઠ છે તેમ સમજવું.

સાધનાની ચાવી કઈ ?

નદીમાં પૂર આવતાં નદીના પટનો બધો કચરો તણાઈ જઈને તે સ્વચ્છ બને છે, ને તટ ઉપરની જમીનને કાંપથી વધારે રસાળ બનાવે છે, તેવું જ હૃદયમાં સદ્ભાવ, ભાવના, લાગણી, વૃત્તિ ને વિચાર મનમાં પ્રગટે છે, તેની છાયા આપણાથી બનતાં રહેતાં કર્મમાં પડ્યા વિના રહી શકતી નથી, ને કર્મના જે સંસ્કાર ચિત્તમાં પડ્યા કરે છે તે પણ તેના જેવા પડ્યા કરે છે. જેમ લૂણ વિનાનું ભોજન, તેમ સદ્ભાવ વિનાની સાધના. જ્યાં હૃદયનો મેળાપ હોય, ઘણો ઘણો પ્રેમભાવ હોય ત્યાં સૂકો રોટલો પણ મિષ્ટાન્નથી વધી જાય છે, જ્યાં હૃદય નથી, દિલ નથી, મન નથી ને હૃદયનો મેળ નથી, ત્યાં છપ્પન પકવાન હોય તે પણ લૂખાં લાગે છે. તેવું જ સદ્ભાવ હોય ને તે થકી સાધના થાય છે તેમાં ભલીવાર પ્રગટે. સદ્ભાવ એ તો સાધનાનું હૃદય, પ્રાણ અને ચેતન છે. તેમાં પણ સમતા ને તટસ્થતાનો ભાવ જાગી ગયેલો હોવો જોઈશે, નહિતર તો તેમાં પણ ભરાઈ પડીએ. જેનામાં હૃદયનો સદ્ભાવ જાગેલો હોય છે, તેમાં સરળતાથી આપમેળે મન લાગી જાય છે. માટે, સાધના કાજેનો સદ્ભાવ—ભક્તિ—હૃદયનો રાગ—પ્રગટે તો સાધના ઉત્તમ થયા કરે. જેનું જેમ લાગે છે તેમ લાગે છે, લાગ્યા વિના કશું લાગી શકતું નથી. જેમ ઊઠ્યા વિના ઊઠી શકાતું

નથી ને જાગ્યા વિના જાગી શકાતું નથી તેમ. માટે, આપણે તો લગાડવાનું છે. આપણાં પ્રત્યેક કરણમાં કંઈ કંઈ ભર્યું પડ્યું છે, તેમાં દવ લગાડવાનો છે. બધું ભસ્મ કરી દીધા વિના ત્યાં નવું કશું ઊગી શકવાનું નથી, ખેતી કરતાં પહેલાં ખેતરમાંનાં જાળાંઝાંખરાં બધેથી કાઢી એને તે જ ખેતરમાં બાળે છે તો તેથી જમીન વધારે પાક આપે એવી બને છે, એવું જ સાધના વિશે છે.

લગની લાગી જાય તો તો પછી કશું બાકી રહેતું નથી, એની મેળે બધું ચાલ્યા કરે. મેં તો તને લખેલું કે હજી ચેતનનો અનુભવ થાય તે હેતુની સિદ્ધિ અર્થે જે જે જીવ પ્રભુકૃપાથી મળ્યા છે, તેમને હજી શ્રીભગવાનની લગની લાગેલી નથી. તેનો અર્થ તો એ કે તેઓ આટલાં વર્ષથી સાથે છે. કંઈક પ્રભુકૃપાથી પ્રયત્ન કરે છે, છતાં જેવી લગની લાગી જવી જોઈએ તેવી લાગી નથી. તેવી લગની લાગી જવી, એ કંઈ સહેલ વાત પણ નથી. એ તો સહૃદય પ્રયત્ન ને તે પણ દીર્ઘકાળનો પ્રયત્ન ને તે પણ સતત ને પૂરેપૂરો જાગૃત બન્યા કરે, તો ‘મનજીભાઈ’ પલળે ને એમ એનું મહત્ત્વ અને ગંભીરતા સમજીને તું પોતે જે તે કરવાને પ્રેરાય તે કાજે લખેલું હતું. આ માર્ગમાં કંઈ લાડવો ખાવાનો નથી, આ માર્ગ તો ઘણો તપનો છે અને કઠણ છે, મનને મનાવવાપણાનો છે, જીવનને કસવા સાથે યોગ્ય સમજણ પ્રગટાવવા અર્થેનો પણ છે.

આપણી પોતાની પ્રકૃતિ સાધનામાં સ્થિર થવાનું થતાં કેવા કેવા વિરોધ બીજી બીજી વ્યક્તિઓમાં જગાડીને તેમને નિમિત્ત

બનાવે છે, એનું જ્ઞાન તો જે ચેતેલો હોય છે તેને થાય છે. તેવે વખતે જ આપણા પુરુષાર્થને પડકાર થતો હોય છે. એનો સામનો થતી વખતે બીજા જીવોમાં જે પોતાના હૃદયનો સદ્ભાવ જીવતો રાખીને વર્ત્યા કરે છે અને પોતાનામાં અટલ રહે છે તેવો જીવ મરદ છે, મરદનું આમાં કામ છે.

અંધારામાં ભૂસકો મારવાનો છે ને એમ તો જગતવહેવારમાં પણ સર્વ કોઈ અંધારામાં જ ભૂસકો મારતાં હોય છે. કોઈને પણ આગળનાના કશા ખબરઅંતર તો હોતા નથી. આથી, અંધારામાં ને અજ્ઞાણમાં સૌ કોઈ પગલાં ભરતાં હોય છે. તેમ છતાં આ માર્ગમાં કશું ખોવાપણું નથી, જ્યારે સંસારવહેવારમાં તો જીવનું જીવપણું વધારે ને વધારે જડ થતું જાય છે અને મનની શાંતિ, પ્રસન્નચિત્તતા, સમતા, તટસ્થતા, વિવેક વગેરેથી મૂલ્યાંકન કરવાનું હોય, તો આ પ્રદેશને ખેડવાનું સાહસ ભરપાઈ થઈ શકે એમ છે. સંસારવહેવારને અવગણવાનો તો નથી પણ સંભાળવાનો છે, પ્રભુકૃપાથી 'તેણે' મારી કને તો તેમ જ કરાવ્યું છે. અનેક પ્રકારની કઠણાઈઓ, મુશ્કેલીઓ અને ભારે ગરીબાઈમાં જીવન વિતાવ્યું છે પણ ક્યાંયે તે પરત્વેનાં દુઃખ, સંતાપ કે અસંતોષ સાલતાં ન હતાં. તેના જીવતાજાગતા સાક્ષીઓ આ જીવના કેટલાક મિત્રો છે. આ માર્ગમાં આગળ ચલાતું ન હતું, એનો તો ભારે પ્રયંડ અસંતોષ રહ્યા કરતો, પણ તેનો ઈતિહાસ વળી જુદો છે.

‘અનુભવ’નો લાભ ક્યારે ઉઠાવાય ?

‘અનુભવ થયા પછીથી પ્રેમભક્તિ પ્રગટે ?’ એમ તું પુછાવે છે.

જ્ઞાનપૂર્વકની પ્રેમભક્તિ પ્રગટેલી હોય ને સમતા ને તટસ્થતાપૂર્વકનો વિવેક જાગેલો હોય તો જ જે કંઈ અનુભવ થાય તેમાંથી યોગ્ય પ્રકારની તારવણી કરવાનું આપોઆપ હૃદયમાં ઊગી શકે છે ને તેની ઊંડામાં ઊંડી છાપ પડે છે. તેવું થયા વિના અનુભવ થાય તોય ખબર ના પડે.

ભગવાન એના ભક્તની પૂરી સંભાળ લે છે, એવો અનેક ભક્તોને અનુભવ થયા કરેલો છે. અને એ અનુભવ એ પ્રમાણે લાગવાનું કારણ તેના હૃદયમાં પ્રેમભક્તિનું પૂર વહેતું હોય છે તે. જેનામાં સદ્ગુણ અને સદ્ભાવ ભરેલા છે તેવા જીવો જ બીજાના ગુણની ને પ્રેમની કદર કરી શકે છે. હૃદયમાં પ્રેમની ભાવના કે લગની પ્રગટે ત્યારે આપોઆપ જે બાબતનાં લગની કે રસ લાગ્યાં હોય તે વિષયમાં મન જીવ્યા કરે છે. સંસાર વહેવારમાં એમ બને છે કે ઘણાંએ કહ્યું હોય પણ તે આપણે ન કર્યું હોય, પરંતુ આપણું સાચેસાચું, અંતરના ભરોસાવાળું કોઈ પ્રિય માણસ હોય ને એના વિશે આપણને હૃદયમાં ઘણું ઘણું વહાલપ હોય તો તેના કહેવાથી તે કરીએ છીએ, એવો આપણો અનુભવ છે. એના ઉપરથી સમજવાનું તો એ છે કે પેલા બીજા જીવ પરત્વેની આપણા હૃદયમાંની જે પ્રેમભાવના છે, તે તેનાં વચનનો આપણામાં સ્વીકાર કરાવે છે. તે પ્રમાણે ઉચ્ચ જીવાત્માની હૃદયની ભાવના આપણામાં પ્રવેશવાને કાજે એવો આપણા હૃદયનો પ્રેમભાવ જાગેલો હોય તો જ તેવી પ્રવેશયોગ્ય ભૂમિકા આપણામાં રચાયેલી રહે છે.

સાધનાની શરૂઆત કેમ થતી નથી ?

સાધના કાજે કાં તો આપમેળે પુરુષાર્થ કરવાની તમન્ના

લાગેલી હોવી ઘટે અથવા જીવનના વિકાસ કાજેની સાધનારૂપે ગુરુમાં જ્ઞાનપૂર્વકની પ્રેમભાવના પ્રગટેલી હોવી ઘટે. એ બેમાંથી જેનામાં એક હોય અથવા બન્ને હોય તો તેની સાધનાનું કામ થવા માંડે, તે વિના સાધનાનું કામ થતું નથી.

જે બાબતમાં જેની દાનત હોય કે જાગેલી હોય કે જાગતી હોય તે પરત્વે તેનું ભાન જાગૃત રહે છે. દાનત જાગવા માંડે ત્યારે કે તેની પહેલાંની દશામાં ભાન તો આવે ને જાય એમ બને છે ખરું. એટલે આપણે પોતે આપણા વિશે આપણા પોતાના ન્યાયાધીશ બની શકીએ. જો મનમાં ભાન પ્રગટતું રહેતું હોય અને એવા ભાનનું આવવા જવાપણું થયા કરતું હોય તો દાનત જામવા માંડવાની શરૂઆત થઈ છે એમ સમજવું. જો દાનતમાં હૃદયની ઉત્કટતા નથી હોતી તો એટલા ઉત્કટ પ્રકારનું ભાન નથી જાગતું, તે વાત સાચી છે, પણ ત્યારે એવી દાનત તે સાચી દાનત કહેવાતી નથી.

દાનત કેમ પ્રગટે ?

તો સવાલ એ થાય કે શું દાનત પ્રગટે ત્યાં સુધી હાથ જોડીને બેસી રહેવું ?

જીવનવિકાસનું ધ્યેય જો આપણી બુદ્ધિમાં પાકું પ્રગટ્યું હોય તો દાનત પ્રગટ્યા વિના કેમ રહે ? જે બાબતમાં મનને પરોવવું છે, તે બાબતની મનની ગતિ થવી એ જરૂરની છે. બુદ્ધિથી જીવન વિશેનો જો સાચો વિચાર કર્યો હોય અને જે ઘરેડમાં જીવન ઘસડાયા કરે છે, તે જીવન પરત્વેની દશા આપણને સાલતી હોય, જેમ જીવીએ છીએ તેમ જીવવાનું યોગ્ય ના લાગતું હોય અને આપણા સંસારવહેવારના વર્તનમાં

તે કરતાં કરતાં શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા, પ્રસન્નચિત્તતા, સહાનુભૂતિ, માનસિક ઉદારતા વગેરે ગુણો ન રહેતા હોય, તે કર્મના સંપર્કથી જુદી જુદી વ્યક્તિઓ પરત્વે, માનસિક અથડામણ, અશાંતિ, ક્લેશ, સંતાપ વગેરે વગેરે અનુભવાતું હોય અને એવી સ્થિતિમાં રહેવું તે જો ખરેખરી રીતે ન ગમતું હોય તો તેનાથી જીવવાની ઊંચી દશાની જે રીત હોય તેમાં જવાનું મન કરે એવી રીતના અભ્યાસ અને મનનચિંતવનથી દાનત ન હોય છતાં દાનત પ્રગટે.

સદ્ભાવનાં પ્રકાર અને શક્તિ કેવાં હોય ?

ગુરુ પરત્વેની જ્ઞાનયુક્ત પ્રેમભાવના સદ્ભાવથી પ્રેરાયેલી હોય ને તે સાથે સાથે સમતા અને તટસ્થતાયુક્ત વિવેક જાગેલો હોય તે એક પ્રકાર. પ્રેમભાવના સદ્ભાવયુક્ત હોય પણ તામસ પ્રકારની હોય તો તે નકામી ને ત્રીજું, તે સદ્ભાવથી પ્રેરાયેલી હોય પણ રજસ પ્રકારની હોય તો પણ નકામી. તામસયુક્ત સદ્ભાવ એ સાધકને માટે તદ્દન નકામો છે, એને સદ્ભાવની કોટિમાં મૂકી પણ ન શકાય. જ્યારે કોઈ વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરવા બેસીએ ને સમજવા બેસીએ ત્યારે તો તેની જેટલી ક્ષમા હોય એ બધાંનું વિવરણ કરવું ઘટે. તામસમાં તો નરી મૂઢતા ને જડતા રહેલી છે, એટલે તેમાં સ્થિતિસ્થાપકતા છે, એટલે કે જેવા હોઈએ ને જ્યાં હોઈએ ત્યાંના ત્યાં ને તેવા ને તેવા રખાવે, ઊલટા નીચે પણ ગબડાવે.

સદ્ભાવ હોય તે સાચું, પણ ત્રણ ગુણમાં ભૂમિકા જો તામસની હોય તો સદ્ભાવ કશું કામ આપી શકતો નથી કે કરી કે કરાવી શકતો નથી. સદ્ભાવ હોય ને તે તામસ ને

રજસ મિશ્રિત હોય તો તે ગતિ કરાવે ને મંદતા આણી દે, મંદતામાં રખાવ્યા કરીને ગતિ હોય એવો ઓળ કરાવે, શંકા-સંદેહ ઊભાં થાય પણ તેનું નિવારણ ના થાય, ના થાય એટલે કે તે પોતે તામસને લીધે યોગ્ય રીતે કરી શકે નહિ, પરંતુ તામસ રજસ ઉપર જોર કરતો હોવાથી તેનાં શંકા-સંદેહો ઊભાં થઈને પાછાં દટાઈ જાય છે. જો સદ્ભાવ હોય ને તે રજસ-તામસ-મિશ્રિત હોય એટલે કે રજસ વધારે પ્રમાણમાં ને તામસ ઓછા પ્રમાણમાં હોય તોપણ તે નકામું છે. રજસને લીધે ગતિ કરાવે પણ તે ગતિ ઓલાયમાન હોય ને તેમાં નિશ્ચિતતા ને નિરાંત ના હોય, આવેગના ઊભરા હોય, પણ તેની સાથે તામસ હોવાથી કંઈ પણ મક્કમ કામ ન કરાવે ને ઊભરા શમી જાય. ભાવના પણ જાગે અને પાછી મોળી પડે, ચાલવાનું ને દોડવાનું, એટલે કે માર્ગમાં ધપવાનું ઉપર ઉપરથી ઘણું ઘણું મન થયા કરે, પણ તામસને લીધે પાછા ઠેરના ઠેર. એટલે સદ્ભાવ હોય પણ જો તે શાંત પ્રકૃતિનો, સાત્ત્વિક ભાવની ભૂમિકાવાળો, નિશ્ચલ દશાનો અને જ્ઞાનપ્રેમભક્તિયુક્ત હોય અને તેની અંદર જીવનના વિકાસના હેતુના જ્ઞાનથી ઉત્કટપણાની ઝંખના જીવતીજાગતી હોય તેવો સદ્ભાવ આ માર્ગમાં ખપમાં લાગી શકે એવો છે. બાકી, સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી કશું નથી થઈ શકવાનું કે નથી તેવા કોઈ ઉચ્ચાત્મા પાસે રહેવાથીયે કશું થઈ શકવાનું, તે નક્કી જાણજે.

હા, એવા પુરુષોની પાસે રહેવાથી જે સંસ્કાર ચિત્તમાં પડે છે, તે સંસ્કાર બીજા સંસ્કારની પેઠે ફળવાના તો ખરા, પરંતુ તેનો પણ આધાર દરેક જીવની જુદા જુદા પ્રકારની ભૂમિકા

ઉપર રહેલો છે. સૂર્યનાં કિરણો જમીન ઉપર પડે, કાચ ઉપર પણ પડે, લાકડાં ઉપર પણ પડે. તે દરેકની ઉપર તેના તાપની અસર અનેકવિધ થાય છે. જમીન-લાકડું ગરમ થાય, પરંતુ કાચમાં તેનો જે પ્રકાશ પડે તે ઓર પ્રકારનો થાય છે.

એકાશ્રય કઈ રીતે સર્વશ્રેષ્ઠ છે ?

મનહૃદયથી એકને વળગતાં સાચી રીતે આવડ્યું હોય તો ઉત્તમ છે, પણ અમારાથી એમ ન કહેવાય કે અમને એકલાને વળગી રહો. જો કોઈને એવી મડાગાંઠ હોય કે ગમે તેવો ઉચ્ચાત્મા હોય તોપણ જવું જ નહિ તો તેવી મડાગાંઠ તોડાવવાને કોઈકને મોકલવાનું થાય એમ પણ બને. ખૂબ આનંદમાં રહેજે ને ભગવાનનું નામ લેવાય તેટલું લેજે, એમાં જ સાર છે.

અમે આપના વહાલને યોગ્ય ક્યારે ગણાઈએ ?

હૃદયનો સદ્ભાવયુક્ત પ્રેમભાવ સ્વજનને જો યાદ ન કરી શકે તો તે પ્રેમભાવ નથી. અમને તો સ્વજન ઘણાં વહાલાં છે, અમારા જીવનનું નૂર એમના જીવન વડે કરીને છે, પરંતુ તે જ્યારે દીપે ને શોભે ત્યારે ખરું, પરંતુ જેના ઉપર આધાર હોય તે આધારને કેમ કરીને મૂકી દેવાય ? આધારને તો હૈયે જ વળગાડીને રખાય. ઉપર નીચે, આસપાસ, બધે એક આધાર છે વહાલો, ને વહાલાની ચેતના (સ્વજનોમાં) જગાડવાને માટે જે સ્વજનો મળેલાં છે, તે બીજો આધાર છે. એક આધાર ઉપર, બહાર, અંતરમાં છે તે સૂક્ષ્મ છે. બીજો આધાર તેનો તે જ છે, પણ ભૂમિકા જુદી છે. તે વહાલામાં અમને ઉપરના વહાલાનું સ્વરૂપ અંતરસ્થપણે હોવા છતાં તેવું પ્રકાશતું અનુભવાતું નથી, એ અમારું પરમ દુઃખ છે ને પરમ સંતાપ

છે, ચિંતાનું કારણ છે. એ બધું કોણ ટાળે ? એ ટાળવાની શક્તિ એક વહાલાના હાથમાં અને બીજું સ્વજનોના હાથમાં છે. વઢતાં-ઝઘડતાં પણ અમારા ઉપરનો પ્રેમભાવ વધારજો.

પ્રભુકૃપા પ્રાર્થનાથી વરસે છે ?

ગયા મહિનાનું સરવૈયું કાઢતાં તને લાગ્યું કે ગયા મહિને જે ખોયું છે તે ‘આ મહિને બેવડા નફાથી, ઉત્સાહથી ભરપાઈ કરવું જ પડશે’. એ વાંચીને ઘણું સારું લાગ્યું. જેણે ભગવાનને રસ્તે જવું છે, તેણે આવી રીતે દરરોજ નફાતોટાનું પાસું તપાસવું જ પડશે. અને જ્યારે જ્યારે એમ લાગે કે આપણે ગુમાવ્યું છે તો ગુમાવેલું પાછું મેળવવા અને વધારે કમાણી કરવા કમર કસવી જ જોઈશે. જે આવી પીછેહઠમાં પણ ઉત્સાહથી ફરી પાછું ઝુકાવે છે તેને એક નહિ પણ અનેક અનુભવો થશે. અનુભવો થયા કરશે કે શ્રીભગવાન તેને સહાય આપવાને હાજરાહજૂર સદાય જાગૃત ઊભો જ છે અને આપ્યા વગર રહેતો નથી.

‘પ્રભુકૃપા વગર પ્રેરણા પણ મળી શકતી નથી’ એમ લખે છે, તે જેટલું સાચું છે તેટલું જ સાચું પાછું એ પણ છે કે જે ખરા દિલથી પ્રેમભક્તિભાવપૂર્વક ભગવાનને બારણે હૃદયનો પોકાર પાડે છે, તેના ઉપર પ્રભુકૃપા વરસતી તે અનુભવે છે.

કૃપા તો પ્રભુની સદા વર્ષતી જો,

પૂરી ઝીલવા તારી તાકાત ક્યાં છે ?

એવું ‘મનને’માં લખ્યું છે અને આગળ લખ્યું છે. જેમ તારા આધારમાં શુદ્ધિ થશે તેમ પ્રાણ, ઉત્સાહ, ચેતના પણ વધશે. એટલે આપણે તો સારા લાગતા કે માઠા લાગતા કોઈ

પણ પ્રસંગમાં એની કૃપાનો હાથ જોવો, ને ઉત્સાહ ગુમાવવો નહિ. ગમે તેવો હારનો પ્રસંગ લાગે કે સંજોગો ગમે તેવા વિરોધી લાગે કે આપણી પોતાની પ્રકૃતિનાં નીચલામાં નીચલા થરનાં દર્શન થાય, અને તે આપણામાં આપણા ઉપર જીતી જતી લાગે તોપણ, અથવા ત્યારે તો ખાસ, શ્રીભગવાનને ચરણે આપણું માથું ઝુકાવી ખરા દિલથી એને ધા નાખી એની સહાય માગવી તથા એ જ આપણને ઉઠાડે છે એમ અનુભવવું.

આ માર્ગ તો અનેક અણધારી કસોટીમાંથી પસાર કરાવે છે પણ જીવનમાં જ્યારે જ્યારે વધારેમાં વધારે ગાઢ અંધારું લાગે ત્યારે પણ જે આ અંધારા પછી ઉષાના ભવ્ય રંગો દેખાવાના જ છે એમ દૃઢ શ્રદ્ધા રાખે, ને એ અંધારામાં પણ ઉષાનાં બહુ જ ઝાંખાં કિરણો જુએ તે ફાવે છે. ભગવાન તો નિરાધારનો આધાર છે. એટલે જેણે એકવાર આ રસ્તે જવાનો મરણિયો નિર્ધાર કર્યો છે, તેને એ મારો વહાલો ગમે તેવા કપરા દેખાતા સંજોગોમાં પણ કદી છોડી દેતો નથી. સોનું જેમ ગળાયા વિના એટલે ધગધગતી ભઠ્ઠીમાં તપાયા વિના શુદ્ધ થતું નથી, તેમ આવા પ્રસંગો શ્રીભગવાન એની કૃપાથી આપે છે અને તે વિના જીવની શુદ્ધિ થવી ઘણી મુશ્કેલ છે.

‘મનને આઘાત આપનારા બે બનાવ ન બન્યા હોત તો હું આટલી જલદી જાગૃત ના થાત’ એવું પણ તારાં લખાણમાં છે. એટલે આપણે તો કોઈ પણ સંજોગોમાં ભગવાનનો શુભ હેતુ પારખી કાઢવાનો છે અને તે પ્રમાણે દૃષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ રાખવાનાં છે, તે જાણજે.

આ માર્ગમાં તો પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કરવાનું હોય છે. તેથી,

કોઈ વાર જીવસ્વભાવ પ્રમાણે વર્તી જવાય તો શું આપણે એમ માનવાનું કે આપણે જેને પૂજ્ય માનતાં હોઈએ તેની ઉપર સદ્ભાવ નથી ?’

આપણે જાણીએ છીએ કે સંસારવહેવારમાં પણ જેના ઉપર આપણો ઘણો પ્રેમ હોય, ખરા દિલનો હોય તેની તરફથી ઘણું સહેવાનું આવતું હોય તોપણ આપણે એવું એવું સ્વીકારી લઈએ છીએ, તેવી રીતે આમાં છે. આમાં પ્રકૃતિનું રૂપાંતર થવાવાનું છે એ વાત ખરી ને પ્રકૃતિ કહેલું સ્વીકારી લેવામાં નડતરરૂપ થાય એ બનવાજોગ છે, પણ જો આપણામાં ઘણો સદ્ભાવ હોય અથવા સદ્ભાવ વધતો જતો હોય તો એનું એક લક્ષણ એ છે કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્ એવી આપણા પૂજ્ય જન પરત્વેના પ્રેમને લીધે ઓછો ને ઓછો વિરોધ કરતાં જશે ને તેમનું રૂપાંતર (દિવ્ય) થતું જશે. આપણા પ્રેમની વ્યાખ્યા સંસારી માન્યતાના પ્રેમની વ્યાખ્યા કરતાં ઉત્તરોત્તર બઢતી ને ચડતી જવી જોઈશે. જે સદ્ભાવ કે પ્રેમથી આપણને આજ સુધી થતું કે ‘ના, મારામાં આને માટે સદ્ભાવ છે અને એનું કહ્યું કરું છું.’ એ પ્રેમ આપણને વધારે ને વધારે ઊણો, ઓછો લાગતો જશે અને આપણને અસંતોષ થશે કે મારામાં હજી સાચો સદ્ભાવ પ્રગટ્યો નથી, અથવા જોઈએ તેવો સદ્ભાવ પ્રગટ્યો નથી પણ એનો અર્થ પાછો એમ નથી કે આપણામાં સાચી ભક્તિ કે પ્રેમભાવના પ્રગટવાની જ નથી. તો તો આખો સાધનાનો ઉદ્દેશ જ માર્યો જાય. ઉત્તમ પ્રકારનો જ્ઞાનપૂર્વકનો પ્રેમભક્તિભાવ પ્રગટે એ તો સાધકનું લક્ષ્ય છે.

પૂરેપૂરો પ્રેમભક્તિનો જ્ઞાનપૂર્વકનો શરણભાવ પ્રગટી ગયા

વિના ‘જીવનું જીવપણું’ ઓગળી શકવાનું નથી, જીવતો શરણભાવ પ્રગટી ગયા કેડે જ ચેતનાનો સંપર્ક આપણામાં આપણને થાય છે. આપણે હજી ચેતનાનો સ્વીકાર કરી શકેલાં નથી. તેથી, આપણે પળેપળની જાગૃતિ અને સાવચેતી રાખી રાખીને મનને મઠારતા રહેવાનું છે. ને એમ જો સાબદા થઈને કર્યા કરીશું તો કોઈક દિવસ જરૂર આરો આવવાનો છે. ચાલતાં ચાલતાં જ પંથ કપાવાનો છે ને આ પંથનો તો આરો નથી તેમ છતાં સાધનાની અમુક કક્ષાએ પહોંચ્યા કેડે, એટલે કે પૂરેપૂરો, સાચો, ખરેખરો શરણભાવ પ્રગટી ગયા કેડે આપણને કશું આકરું લાગવાનું નથી. એટલે ત્યાં સુધી આપણે પ્રેમની, ભાવનાની રાહ જોવી રહી.

આ માર્ગની સાચી સમજણ શી હોઈ શકે તે વિશે લખવાનું બને તે ઉપરથી આપણે પોતાની દશા સમજી લેવી ઘટે. મારે કોઈને નિરાશ કરવાના ના હોય, પરંતુ પોતે પોતાને યોગ્ય રીતે ખરેખરી રીતે પૂરેપૂરાં સમજી શકો તો જ આ માર્ગનું કામ સરળ થઈ શકે. જેને ઉત્સાહ જાગેલો છે અને જેને જવું જ છે તે કશાથી નિરુત્સાહ થઈ શકતો નથી. મંકોડો જો ખરેખર વળગે છે તો તૂટી જાય તો ભલે, પણ એનો અંકોડો તો ના જ છોડે. એવી રીતે આપણે શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળને વળગવાનું શીખવું પડશે. આ માર્ગમાં જેને વળગતાં આવડતું નથી, તે કશું શીખી શકવાનો નથી.

જીવનની ધન્ય ઘડી ક્યારે આવી પહોંચશે એ કોઈ કહી શકતું નથી. જેને કોઈ પણ વસ્તુનો મર્મ જાણવાની ખરેખરી ઝંખના જાગેલી છે ને એવી ધગશ જેને લાગેલી છે, તે નિરુત્સાહ

થઈ પણ કેમ શકે ? હજારો વાર પ્રયોગો કર્યા કરીને નિષ્ફળ નીવડતા વૈજ્ઞાનિકો પોતાની પકડેલી વાતને મૂકી દઈ શકતા નથી અને અનેક નિષ્ફળ જતા પ્રયોગોમાંથી પોતાના અખતરને સફળતા મળે એવી જાતની સમજણ મેળવ્યા કરવાનું રાખે છે, તો આપણે તો એનાથી સવાયાં નહિ બલકે અનેકગણાં ચડિયાતાં થવાનું છે, તો જ આપણું કામ સધાય.

અને સંસારવહેવારનો પ્રત્યેક પ્રસંગ એ તો આપણને આપણી પોતાની સાચી દશાની સમજણ પાડનારા ગુરુરૂપે છે. જેમ આરસીમાં મોં જોઈએ અને આપણું રૂપ દેખાય તેમ પ્રસંગ આપણને આપણું રૂપ બતાવી આપે છે. મનમાં જે વિચારની લહરી ઊઠે, તે પ્રમાણે આપણે કેવાં છીએ, તે આપણે જાણી શકીએ. એવી રીતે જે સચેત બની બનીને, રહી રહીને પોતાને ઓળખવા માગે છે અને ઓળખીને મઠારવા જે ઈચ્છે છે અને એવી રીતે મઠારી મઠારીને જે પોતાને શોધવા મથે છે, તેને પોતાનું અંતર સમજાયા વિના રહેતું નથી. વસ્તુમાત્રથી અલગ થવાની કળા એ તો સાધનાનું એક મોટામાં મોટું અંગ છે. એ જો પ્રાપ્ત ન થઈ શક્યું તો સાધના કદાપિ સફળ ન થઈ શકે.

તટસ્થતા, શાંતિ, સમતા, પ્રસન્નચિત્તતા, ક્ષમા, ઉદારતા ને વિશાળ હૃદય, પરમ સહિષ્ણુતા એ બધું પ્રથમ ભૂમિકા તરીકે સાધના માગી લે છે. પાયાનું ચણતર ઉપર પ્રમાણેની ભૂમિકાવાળું જો ન બન્યા કરે તો સાધનારૂપી મકાનનો પાયો જ ન રચાય, અને પાયો ન હોય તો મકાન થાય જ કેમ ? માટે, આપણે તો પહેલાં પાયાની તૈયારીની જોગવાઈ કરવાની છે. જેનો પાયો પાકો તેનું મકાન પણ પાકું. અમે તો અહીં

આશ્રમમાં રેતીમાં પાયો નાખ્યો છે, એટલે એ પાયો ઠેકાણા વિનાનો ગણાય. જમીનનું વળું જ એવું હતું કે બીજો ઉપાય ન હતો. આ લખાણનો ભાવાર્થ સમજવા જેવો છે.

દિલમાં જ્યારે ઉત્કટ પ્રકારની સાચી ખરેખરી પૂરી ઝંખના જાગે છે ત્યારે જ એવી ઝંખનામાં 'વેણ' પ્રગટે છે, ને એવી વેણમાં જ્યારે પુષ્કળ, અત્યંત કષ્ટ થતું અનુભવાય ત્યારે જે જન્મવાનું હોય તે જીવતું છે, એવી એની ખાતરી થાય છે. માટે, આ પ્રમાણે જીવનમાં બનતું અનુભવીએ ત્યારે તો ઊલટું રાજી થવું ઘટે કે હવે જે કંઈ જન્મશે તે જીવતું જન્મવાનું છે એટલી વાત નક્કી. સંસારવહેવારમાં પાંચ પૈસા મેળવવા માટે પણ લોક કેટકેટલાં કષ્ટ વેઠે છે ! મારી મા રોજના આઠ આના રળવાને માટે મારી ભાભી સાથે રોજ બે મણ દળણું દળતી ને અમારું પોષણ કરતી. માટે, જીવતાજાગતા રહેવું ને સાધનાને પ્રેમભક્તિથી વળગી રહેવું.

ઉત્કટ પ્રેમભક્તિ સર્વશક્તિમાન છે ?

તને મારી કને આવવાનું મન થાય એવી તારી હૃદયની ભાવનાની હું કદર કરી શકું છું, સમજી શકું છું. નડિયાદમાં એક વખત સ્મશાનમાં હું સૂતો હતો ત્યારે મને હેમંતભાઈ આદિને મળવાનું મન થયું, કંઈ કશું પહેરેલું નહિ, માત્ર નામનું લંગોટ જેવું કટિ ઉપર વસ્ત્ર હતું, તે પહેરીને એમ ને એમ રાત્રે બાર વાગ્યે નડિયાદથી બેસીને નવસારી ગયેલો. તે આખોયે પ્રસંગ તારો કાગળ વાંચીને યાદ આવ્યો. ઘરમાં કોઈને કહેલું નહિ, પરંતુ એવા પ્રેમની કદર ને સમજણ ત્યારના મારા કર્મસાથીઓમાં ન હતી એની પણ મને ખબર પડેલી. તું મને

મળવાનું, મારી પાસે આવવાનું દિલ કરે છે. તેથી, હૈયામાં ઊર્મિ ઊભરાય છે ને ભાવના પણ ઘણી ઘણી થાય છે. હૃદયનો ઉત્કટ પ્રેમભાવ એ તો ખોરાક છે, એના વડે તો જીવન થોડુંઘણું પણ નભે છે, જીવનમાં રસકસ એના વડે જ છે. એટલે એવી હૃદયની પ્રેમભાવના પ્રગટે અને આપણી પરિસ્થિતિ તે ભાવનાને સંતોષવાને સાનુકૂળ ન હોય તેવી વેળાએ એવી ઉત્કટ પ્રેમભાવનાની મદદ લઈને તેનું મનનચિંતવન વધારે ને વધારે ઉત્કટ પ્રેમભાવથી કરીએ તો રચનાત્મક દશામાં રહી શકીએ. જેને આપણે સદ્ગુરુ કહીએ, માનીએ ને તે સદ્ગુરુ પ્રત્યે હૃદયનો ઉત્કટ પ્રેમભાવ હોય તો તેનું મનન ચિંતવન આપણને થયા જ કરવું જોઈએ.

હૃદયની ઉત્કટ પ્રેમભક્તિ વડે કરીને મીરાંએ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણને પોતાની સાથે વાતો કરતા અનુભવ્યા એ કંઈ ગપ નથી, હકીકત છે. ઉત્કટ પ્રેમભાવનાનું જોશ ઘણું ઘણું છે, એટલે આપણે જો આપણા હૃદયના સાથીને, જીવનના સાથીને, એવા સદ્ગુરુને મનમાં મનની સમક્ષ રાખી રાખીને તેને આગળ ને આગળ કરીને જો સકળ કર્મ કર્યા કરીએ તો તેનો સંગાથ આપણને મળ્યા જ કરશે. તું પ્રયોગ કરજે, એટલે તને અનુભવથી સમજાશે, આ તો માત્ર પ્રયોગ કરવાની રીત તને લખું છું.

હરેક પ્રકારની ભાવનાને તેને તેને યોગ્ય સ્થાને બરાબર યોગ્ય રીતે સમજવી અને તે અનુભવવી ને તેમાંથી તથ્યાંશ શોધવું, એ કામ સાચા સાધકનું છે. અમારામાં ભાવના નથી પણ સામેથી ભાવના મળતાં એ અમારામાં દ્વિગુણી, ત્રિગુણી, ચોગુણી એમ પ્રગટ્યા કરે છે અને એનો પ્રતિધ્વનિ ઊઠે છે, એટલે હૃદય મનની ભાવના અમારા વિશે કેવી કેવી રીતે

કોનામાં કેટકેટલી રહે છે ને કેવી રીતે પ્રગટે છે, તેની પણ જાણ થતી રહે છે. અમે કોઈની ઉપર ક્રોધ કરીએ છીએ તો દેખીતી રીતે તેવું થવાનું કંઈ પણ કારણ ન હોય, અને દેખીતી રીતે તે ક્રોધ તદ્દન અયોગ્ય લાગતો હોય, પરંતુ જો તે માણસ પોતાના મનમાં પોતાને વિશે વિચારે, અને જો કેવા કેવા વિચારો થયેલા તેનું પૂરું ભાન પ્રગટાવે તો એ થયેલા ક્રોધનું સાચાપણું પણ તેને લાગી જાય. એટલે અમે જે કંઈ કરીએ છીએ, તે બધું સાચું જ કરીએ છીએ એવો દાવો નથી, પરંતુ જો સદ્ગુરુ માન્યા હોય કે કર્યા હોય તો તેનું એવું એવું વલણ શેને અંગે છે, તે પોતે પોતાનામાં ઊંડા ઊતરી વિચારીને જો સાધક વિચારે, તો તેનું ખરું કારણ પોતાને વિશે મળી જાય. જીવનના સદ્ગુરુ અંગેનું, પ્રેમભક્તિભર્યું, હૈયાની ભાવનાથી તલસાટ મારતું, સતત એકધારું, જ્ઞાનપૂર્વકનું ચિંતવન જો તેનાથી થતા દરેક કાર્યમાં ન થઈ જાય તો સદ્ગુરુની પ્રેરણાત્મક મદદનો અનુભવ તેવા સાધકને કદી પણ થઈ શકવાનો નથી.

સાધકે શું શું કરવું ઘટે ?

જીવનનો વિકાસ જો સાધવો હોય તો ઊઠવું પડશે, ચાલવું પડશે, દોડવું પડશે, કદીક કદીક અથડાવું પણ પડશે અને અથડામણ પણ કરવી પડશે, પોતાનામાં રહેલી ચંચળતાને ટાળવી પડશે, ઘણીએ વેળા સફાળા જાગવું પડશે, આળસને તો રજમાત્ર પણ રાખ્યે પાલવશે નહિ. કોઈ પણ પ્રકારની પડી રહેવાની ટેવ જેને હોય અને જો તે છોડી શકતો ન હોય, તો તે સાધના કરી શકવાનો નથી. સલામત સ્થિતિ એ તો બંધિયાર પાણી છે, એ તો ગંધાવાનું ને મેલું થવાનું જ. માટે,

સાધકને કાજે સલામત સ્થિતિ જરાકે યોગ્ય નથી. પળેપળ જો ચેતતો રહે અને સલામત સ્થિતિ થતાં તેમાંથી ઊઠવાનું કરે, ચાલવાનું કરે તે જ સાધક છે એમ માનવું ને સમજવું. ‘સાધુ તો ચલતા ભલા’ એનો અર્થ ઘણો સૂક્ષ્મ છે.

સ્ત્રીહૃદય સાધનાને માટે યોગ્ય ગણાય ?

સાધનાને કાજે સ્ત્રીહૃદય એ ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. સ્ત્રીહૃદયમાં રહેલાં શ્રદ્ધા ને વિશ્વાસ, ભરોસાની ભાવના અને તે ઉપરાંત, કોઈને વળગી રહેવાની જે નેક દાનત તે પુરુષહૃદયમાં નથી હોતી. સંસાર અને ધર્મને સ્ત્રીહૃદયે જીવતો રાખેલો છે, સારાયે વિશ્વમાં માનવીઓને સ્ત્રીહૃદયે ભાવનાનું સિંચન કરેલું છે, દયા, પ્રેમ, કરુણા-એ સ્ત્રીહૃદયની જીવોને અમૂલ્ય ભેટ છે. સ્ત્રીહૃદયની ભાવના વિના મનુષ્યજીવન કઠોર બની ગયું હોત. આજે સ્ત્રીહૃદયની યોગ્ય કદર ને યોગ્ય સમજણ સમાજમાં નથી. તેવી જ રીતે પુરુષહૃદયની સાચી સમજણ સ્ત્રીમાં પણ નથી, કારણ કે સમાજમાં સદ્ભાવનાની જીવતીજાગતી જ્યોત જલતી નથી.

જ્યાં હૃદયની ખરેખરી સદ્ભાવના છે, ત્યાં કદી ભક્તિ પ્રગટ્યા વિના રહી શકતી નથી. એટલે કે હું તો જે તે કંઈ બનતાં, તેનાં તેનાં લક્ષણથી દરેક જણની તે તે સમય પૂરતી પિછાન પણ કરી લઉં છું, લક્ષણ તે મારે મન મોટામાં મોટી પારાશીશી છે. લક્ષણે કરીને જ જે તે કંઈ પરખાય છે.

ભગવાનનો અનુભવ કઈ રીતે થાય ?

ભલેને અનેક પ્રકારની ધમાલ થયા કરતી હોય, પરંતુ ધમાલને સમયે આપણા દિલમાં, આપણા પોતાના મનમાં ને

હૃદયમાં સદ્ભાવનું જો એકધારું મનન ચિંતવન ચાલ્યા કરે તો આપણે પોતે તો જરૂર સ્વસ્થ રહી શકીએ. અમે તો તારી સાથે જ છીએ, અમારી ભાવના તારી ભાવના વડે જ ઉત્તેજિત થઈ શકવાની છે. દીવામાં જેટલું તેલ પૂરીશું તેટલા પ્રમાણમાં દિવેટ બળ્યા કરવાની છે. જેમ શોધ્યા વિના કશું જડવાનું નથી, એની મેળે કશું આવીને પડવાનું નથી તેમ સદ્ભાવનાને પ્રગટાવીને વધારે ને વધારે દિલને ઉત્તેજિત દશામાં પ્રગટાવીને સદ્ગુરુના હૃદયમાં જો પરોવીશું, મમતા, રાગ, મોહ ઇત્યાદિ જીવનાં પ્રાકૃતિક લક્ષણો એનાં ચરણકમળમાં ભેટ તરીકે અર્પીશું અને જે તે કંઈ કર્યા કરીએ તેના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં જે તે બધું સમર્પણ કર્યા કરીશું તો તે જીવતોજાગતો છે એવો અનુભવ સાધકને થશે. કરી જોયા વિના સાચાખોટાની જાણ થતી નથી, પૂરેપૂરું યોગ્ય રીતે હૃદયથી હૃદયમાં કરી જોવું જોઈએ અને કરી જોતી વખતે પણ કેવી કેવી દશા રાખવી ઘટે એ પણ સૂચવેલું છે, અને એ પ્રમાણે જ કરવામાં દિલને પરોવી દેવું અને એમાં જ બસ મસ્તી અનુભવવી, તેમાં જ જીવનની લહાણ છે ને જીવનનો આનંદ છે, તો જ જીવનનો ખરો નશો તે શું, તે અનુભવાશે. જો જીવમાં સતત એક પ્રકારની ભાવના એકધારી મનમાં રમ્યા કરતી હોય તો તેની ચમક ને ધમક વહેવારમાં પ્રકાશ થયા વિના રહી શકતી નથી. એવાની આખીયે કાયાપલટ થઈ જાય છે, જે કોઈ કરવા માંડશે, તેને તે સમજાશે અને અનુભવમાં પ્રગટશે, પરંતુ સાધકને એક મોટી વાત યાદ રાખવાની છે કે સમતા ને તટસ્થતાપૂર્વકનો વિવેક તેનામાં જાગી ગયેલો હોવો જોઈશે કે જેથી તે કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં કે કોઈ આનંદની સ્થિતિમાં ભેરવાઈ પડે નહિ.

જો હૃદયમાં જીવન અંગેનો ભાવ જાગ્યો તો બધું જાગ્યું સમજવું, બેઠાં હોઈશું ત્યાંથી ઉઠાશે ને સૂતાં હોઈશું ત્યાંથી જાગાશે. જેને ખરેખરો હૃદયનો ઉત્કટ પ્રેમ જાગ્યો નથી, તે જો ઘણું ઘણું સાધન કરશે તોપણ તેને જીવન વિશેનો પ્રેમ સાચી રીતે કામયાબ બને તેવો જાગવાનો નથી, જાગવાના સંસ્કાર માત્ર પડશે ને તેવો ભાવ જો જાગ્યો નથી તો સદ્ગુરુનું મહત્ત્વ ને રહસ્ય પણ પૂરેપૂરું સમજી શકવાનું નથી. માટે, જીવનવિકાસ વિશેની લગની લગાડવાની છે. માનુષી જીવન ઘણું ઘણું અનોખું ને અણમોલું છે, માટે, તું ચેતી જાય એટલી જ મનમાં ઘણી ઘણી ઝંખના છે.

આશા નિરાશા એ પણ દ્વંદ્વનું એક જોડકું જ છેને ? જીવનનો તે પણ એક ક્રમ છે. કદીક આશા તો કદીક નિરાશા. સવારસાંજ, સુખદુઃખ, એ જેમ દ્વંદ્વનાં જોડકાં છે ને જીવનમાં રહેવાનાં, તેમ આશા નિરાશાનું પણ સમજવાનું, પણ જેનું ધ્યેય જીવનવિકાસ કાજેનું છે, એવાને તો હજારો અને લાખો નિરાશાઓ વચ્ચે આશા જ પ્રવર્ત્યા કરવાની. કેટકેટલી નિરાશાઓમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ કામ કર્યું હતું. છતાં એમના હૃદયની આશાનો દોર કદી પણ ઢીલો પડ્યો ન હતો. એવાની આશાનો દોર કદી જો ઢીલો પડે તો સમજવું કે હવે એનું જીવન ટકવાનું પણ નહિ. માટે, સાધકની આશા તો એવી જોરદાર, પ્રાણવંત ને ચેતનવંત હોવી ઘટે કે તે કદી ડગે તો નહિ જ. મેરુ ડગે પણ મન ના ડગે એવું નિશ્ચલ અટલ મનને કરી દીધા વિના જીવનનો વિકાસ ના થઈ શકે. એવો સાધક તો જેમાં તેમાંથી આશાના તંતુ જ વણ્યા કરશે, એની આશા અમર રહ્યા કરવાની, આશાના જોર ઉપર તો એનું જીવન નભ્યે જતું હોય છે.

રોગમાં દવાની જરૂર ખરી ?

પગની વેદના આ જીવને તો ક્યારનીયે શરૂ થયેલી છે. તારે શક્ય હોય એટલા ઉપચાર કરવા ઘટે. શરીરને નકામું નકામું હેરાન કરીને સતાવવામાં ધર્મ નથી. ભગવાનના નામસ્મરણમાં જેને પૂરાં વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા પ્રગટ્યાં હોય તેવા પણ દવા કદીક લેતા જાણ્યા છે. નામસ્મરણથી રોગ મટે છે, તે સાચું છે પણ તેવી શ્રદ્ધા પાકેલી હોવી ઘટે. સદાય ભજનના ભાવમાં મસ્ત રહેવું કે જેથી કશું અડી ના શકે.*

અમારા વર્તનથી આપ નિરાશ થાઓ છો ?

મને કોઈ પણ જીવ વિશે કશી નિરાશા હોતી નથી. આશા રહે છે, કારણ કે જે જીવ હૃદયની ભાવનાથી સંબંધમાં આવ્યો હશે, તેનો સંબંધ તો ટકવાનો છે. હૃદયનો જે પ્રેમભાવ છે, તેવા પ્રેમભાવમાં આશા એકલી માત્ર હોય છે તેમ પણ નથી. હૃદયનો પ્રેમભાવ જ્યારે શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં ઊતરે છે ત્યારે તેવા ભાવમાં પણ એને ઊતરવું જ પડે છે. મા જેમ બાળક પરત્વે કેટલીક વાર નારાજ પણ થતી હોય છે, તેનું કારણ તેનો બાળક પરત્વેનો પ્રેમ જ હોય છે. બાળકને હઠીલું, જિદ્દી ને અણછાજતું વર્તતું જોતાં, ને તે કેમે કર્યું માનતું નથી એવું વલણ એનું જોતાં માને દિલમાં એને કાજે એવું થાય છે. તે કદીક બાળક ઉપર ગુસ્સે પણ થાય છે, જોકે તે તે બધું જીવદશામાં થયા કરે છે, પણ તેમ છતાં અંતર્ગતપણે માનો બાળક ઉપરનો પ્રેમભાવ તેથી ઘટતો હોતો નથી.

પરંતુ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં ગુરુની ચેતના ભાવના તેના

* 'જીવન મંડાણ', પૃ. ૧૪૬ થી ૧૯૦

પરત્વે આકર્ષાયેલા સાધકની સાથે સહકાર કરવાને હાથ લાંબો ધર્યા જ કરતી હોય છે, પરંતુ એનો અર્થ ને હેતુ સરતાં જો ન અનુભવાય તો તેવો સહકાર તે (દેખીતી રીતે) ખેંચી પણ લેતો હોય છે. તેથી, તેનો પ્રેમભાવ કમી થયો છે, એવું કશું હોતું નથી. જે કોઈ જીવ એના સહકારનો, સત્કાર ને સદ્ભાવથી, હૃદયપૂર્વક સ્વીકાર કરતો નથી, ત્યાં તે નકામો નકામો પડી રહેતો નથી, તે વાત નક્કર હકીકતરૂપે છે. આ બધું જીવથી માન્યામાં આવે કે ન આવે તે વળી જુદી વાત છે, પરંતુ તેથી કરીને જે હકીકત હોય છે, તે હકીકત મટી જતી નથી. માટે, મારી તો બધાંને વિનંતી છે કે જે કરવાને નીકળ્યા હોઈએ, તેમાં જો આપણાં મન, ચિત્ત, પ્રાણ, બુદ્ધિ ને અહમ્ આદિ કરણોને વાળ્યા કરવાને હૃદયની નેક દાનત જીવતી ન જ રહી શકતી હોય ને એવું જે જીવને અનુભવે લાગતું હોય તેવા જીવે સાધનાનું નામ મૂકી દેવું તે જ યોગ્ય છે, જેથી એને ભવિષ્યમાં તે અંગે નિરાશા ન સેવવી પડે. બીજા કોઈને માથે દોષનો ટોપલો ઢોળવાપણું ન બને.

જે જીવ સાચેસાચો ખરો સાધક છે, તે તો મુશ્કેલીઓ, વિઘ્નો આદિ જીવનમાં પ્રગટતાં વધારે સાબદો બને છે. આ જીવની જીવનની કથની લખું તેમાં સાર પણ ન હોય, પણ મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનને જુઓ અને વિચારો. એમણે પોતે એકલા હાથે, કેટકેટલી મુશ્કેલીઓ તથા વિઘ્નો આવતાં, કેટકેટલો પુરુષાર્થ કરેલો છે ! નિરાશાની પળો જેવું ઘણાંને લાગતું, તેમ છતાં તે તો સતત પોતાના ધ્યેયને પંથે વળગેલા રહ્યા કરેલા હતા. એવું જ્યાં પ્રત્યક્ષ વરતાય, ત્યાં તેવો જીવ

સાચો આરપાર પારદર્શક છે એમ ગણી શકાય. એવા જીવને આપણા જેવા પામર જીવો પામવાનું કે માપવાનું કરીએ, તે જ આપણાં અજ્ઞાન ને મૂર્ખામી છે. એવાને જો ખરી રીતે હૃદયથી સમજવાનું ઈચ્છતાં હોઈએ, તો તે તે રીતે જીવીને તેમ થઈ શકતું હોય છે.

સાધક તો તેનું જ નામ કે જે પોતાના જીવનઆદર્શની સામેની એની મીટ સદાય જવલંત રાખ્યા કરે. એના આદર્શની વિરુદ્ધની ક્ષણોમાં તે કંઈ આંખો મીંચી દઈ શકતો નથી. તેવી ઊગતી નકારાત્મક દશાને હૃદયથી કદી પણ સંમતિ તે આપી શકતો નથી. તે જરૂર સમાધાન કરતો હોય છે, તે તો તેની દષ્ટિ, આદર્શને પહોંચી શકવાની દશાની ભૂમિકા ઉત્પન્ન કરવા કે કરાવવા કાજે તેની તેવી જીવતી નેમ હૃદયમાં હોય છે. સાધકના દિલની ભાવના નરમ ઘેંસ જેવી ઢીલી પોચી કદી હોઈ શકતી નથી. તે તો સદાય પ્રજ્વલિત રહ્યા કરે છે. જ્ઞાન મેળવવાને તે સદાય ઉદ્યત અને ઉત્સુક રહ્યા કરતી હોય છે. સાધક ગમે તેવાં વાવાઝોડાંની સામે પર્વતની જેમ ટકીને ઊભો રહેવાને હૃદયની સર્વ શક્તિને ને પ્રભુકૃપાબળને પ્રાર્થનાભાવે નોતરતો નોતરતો જીવ્યા કરતો રહે છે. સાધક નિરાશાને કદી વશ થતો હોતો નથી. એવી પળો એના જીવનમાં પ્રગટે છે ખરી, પણ તે પળો એટલે કે એના આદર્શને પણ ધૂળમાં મિલાવી દે એવી દશા, સંજોગો કે પરિસ્થિતિ આવે તોપણ ત્યાંયે તે પ્રભુકૃપાબળથી અણનમ ઊભો રહે છે. તે પોતાને કદી પણ એકલો, અટૂલો ને એકલવાયો માની જ શકતો નથી. પોતાની સાથે એના જીવનના આદર્શનું હૃદયબળ

એટલું તો જીવતુંજાગતું એનામાં હોય છે, કે એના પ્રભુની કૃપાના સાથને તે પળવાર પણ હૃદયમાં હૃદયથી વીસરતો હોતો નથી. તેથી, તેવો સાધક ગમે તેવા વિપરીત સંજોગોમાં પણ પોતાના આદર્શથી હઠી શકતો નથી. સાધકનું કઠીક પડવાનું થતાં છતાં, તેમાં ને તેમાં તે પડી રહી શકતો નથી, પડવામાં પણ એનું એકાગ્ર ને કેંદ્રિત જ્ઞાનભાન તો ઊઠ્યા કરવામાં જ રહેલું પ્રચંડપણે પ્રવર્તે છે. એવાં લક્ષણવાળો સાધક તે જ ખરો સાચો સાધક છે. એના જીવનની ભાવનાની તેજસ્વિતાની માત્રા કશા સાથે સરખાવાય તેમ નથી.

ઝંઝાવાતો ને પ્રચંડ વાવાઝોડાંની સામે થવાનું બળ સાધક પોતાના અંતરમાંથી મેળવ્યા કરતો હોય છે, કારણ કે એના આદર્શની ઉત્કટ ઝંખના એના હૃદયમાં કઠી પણ ઝંખવાઈ ગયેલી રહેતી નથી. એ તો જેમાં તેમાંથી પોતાના માર્ગના ઉકેલની દશામાં જ જીવવાને હૃદયથી મથ્યા કરતો રહે છે. જીવન આદર્શની વિરોધી એવી સર્વ કોઈ પરિસ્થિતિને પોતે વધારે શક્તિમત્તા મેળવવાની સ્થિતિ સમજે છે ત્યારે તે પ્રભુકૃપાબળને હૃદયથી નોતરતો વધારે સતેજ બને છે, આવી છે જીવતીજાગતી સાધકની ભાવના. એવી ભાવનાનું પ્રચંડપણું જે જીવને રહી શકે તેવો જીવ જ સાધના કરી શકે છે, બાકીનાંનું તો ગજું નથી. આ બધી હકીકત કોઈને પણ નિરાશ કરવા કાજે નથી, પણ સાચી વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાનભાન કરાવવા કાજે છે, તે બધાં જ જાણશોજી.

ગુરુસ્મરણ સર્વ બોજો હળવો કરે ?

આપણને ઘણું કામ કરવાનું આવે ને શરીરને તેવી ટેવ

ન હોય, છતાં તે કરવાનું આવે તો તેથી શરીરને થાક લાગે, તેમ છતાં કામ કરવાનું દિલ કરીને જેમ જેમ કામ કરતાં જઈએ છીએ, તેમ તેમ કામ વધારે ને વધારે મળે છે, પણ કામ મળ્યા કરે એ જ દશા ઉત્તમ. મહાત્મા ગાંધીજી કેટકેટલું કામ કરતા હતા ! કૃપા કરીને ભાંગી ન પડવું. મરદ બનીને જે તે કરવું, પણ કામ મળે છે તેમાં જો મનને સ્મરણભાવનામાં પરોવી રાખવાનું જો બની શક્યું તો ભગવાન તેમાં મદદ કરતો હોય છે.

‘ધી સોંગ ઓફ બનડિટ’ નામની ફિલ્મ મેં જોયેલી. તે બાઈ ફાંસમાં સંત થઈ ગઈ. એને કેટકેટલું કામ મળતું ! છતાં થાકતી જ ન હતી. એને જે પગમાં દર્દ હતું, તે તો એવા પ્રકારનું હતું કે જેની વેદના સહન જ ન થઈ શકે. એમ જ્યારે ડોક્ટરે એને તપાસી ત્યારે તે મઠનાં મુખ્ય જે બાઈ હતાં, તેમને તે હકીકત કહી. તે બાઈ સંતકોટિમાં આવી ગયાં બાદ તેને સ્ત્રીઓના મઠમાં મૂકવામાં આવેલી. ત્યાં જે એની કૂર મશ્કરી કરવામાં આવતી, એની જે અવહેલના ને તિરસ્કાર થતો, જે રીતે તે હડધૂત થતી હતી, તેમ છતાં તે બધો પ્રભુનો પ્રસાદ છે, એમ તે હૃદયમાં સ્વીકારતી. તેનું એક અંગ્રેજી પુસ્તક પણ છે, ને તે સાચી હકીકત છે. આપણે તો એવાં એવાં દષ્ટાંતોને આપણી નજર સમક્ષ રાખવાનાં હોય. કામથી ડરે તે સાધના શું કરી શકવાનો ? થોડાથી રિઝાવાનું બનતું નથી. એ તો જેમ જેમ જરાક ઠીક થતું જવાય, તેમ તેમ આગળની માત્રા પણ વધતી જ જવાની. અહીં તો જ્યાં ત્યાંથી મરવાપણું છે. જે મર્દાનગીથી મરે છે તે જ જીવે છે.

કામ તો ઢગલો કરતાં હોઈએ પણ તેમાં જો હૃદયનો ઉમળકો ને કર્મનો હેતુ, એ બધું કર્મ કરતાં પળે પળે જો હૃદયમાં પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક જીવતાં જાગતાં ન રહી શક્યાં, ને જે તે બધું તે તે એને ચરણકમળે સમર્પણ કર્યા કરવાની જાગૃતિ ન રહી શકી, તો તો ગમે તેવો જીવ કામના ભારથી લદાઈને તૂટી જ પડે. માટે, કામને તો મનને સ્મરણભાવનામાં પરોવવામાં જ વાપર્યા કરવાનું છે. માટે, મારી તને પ્રાર્થના છે કે આપણા જીવનમાં પ્રગટતા વિપરીત સંજોગોમાં પણ હૃદયને સદ્ગુરુના હૃદય સાથે પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક મેળવીને જો પ્રાર્થના કરતી રહેશે તો તો તને હૂંફ, સહાનુભૂતિ, પ્રેરણા, બળ મળતું પ્રભુકૃપાથી અનુભવી શકાશે, પણ તે બધું મારાથી થાય છે તેવું કહેવાનો હેતુ તો મુદ્દલે નથી. આ જીવમાં તો કશું જ બળ્યું નથી. પણ જે જીવ જે પરત્વેની ભાવનાથી હૃદયમાં હૃદયથી પ્રેરાય છે, તેને તેવી તેવી ભાવનાનું મહત્ત્વ ઘણું ઘણું છે. વળી, જે જીવને પ્રભુકૃપાથી સાધના કરવી છે, તેવા જીવને તેનું જ્ઞાનભાન જો ન રહી શકતું હોય તો તેવા જીવથી કદી પણ સાધના થઈ શકવાની નથી, જો સાધના કરવી જ હોય તો તેવા જીવે તેવું જ્ઞાનભાન પ્રગટાવ્યા વિના પણ ચાલવાનું નથી.

મને મળેલાં સ્વજનોને જીવનવિકાસ કાજે પ્રભુકૃપાથી કામ તો ઢગલાબંધ મળે અને બસ મળ્યા જ કરે એવું હું તો સદાય વાંછતો રહેલો છું. કામમાંથી માથું ઊંચું કરવા વારો પણ ન આવે, અને એક કામ પૂરું થતાં બીજું કામ સવાર થઈને ઊભું જ હોય, એવું બન્યા કરે તો તે મને વધારે ગમે છે. નવરું મન નખ્ખોદ વાળે. એના કરતાં તો કામ કરતાં કરતાં શરીર

તૂટે તેનો વાંધો ન હોય. કર્મ તો પ્રત્યક્ષ યજ્ઞનારાયણ છે. કર્મમાં જો પ્રભુપ્રીત્યર્થની ભાવના રહે તો કર્મ કરતાં કરતાં કદી પણ થાક ન લાગે એવો અનુભવ છે.

પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકનાં હૃદય ને સદ્ભાવથી હૃદયને ભેળાવીને તેમાં મળીને ત્યાં ગળી જઈને એની પ્રાર્થના કર્યા કરવાના પ્રયોગો કરવાનું જો શહૂર ન જાગી શકતું હોય, તો પછી ‘મોટા’ શું મરે ? ઊલટું મને તો એવી કથની સાંભળીને વધારે ત્રાસ થાય છે. મારે તો એવાં સ્વજનનો ખપ છે કે જેઓ પળેપળ જીવનને પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક ન્યોછાવર કર્યા કરે ને એવા ન્યોછાવર થવામાં તો હૃદયનો નર્યો ભક્તિભાવ હોય. જેના વર્તનમાં નર્યો ભક્તિભાવ હોય છે, તે ભક્તિભાવ કંઈ થોડો જ છાનો રહી શકે છે ? હૃદયનો ઉમળકો તો વ્યક્ત થયા વિના રહી શકતો નથી. નિરાશા, ઉદ્વેગ, સંતાપ, ત્રાસ, કંટાળો, મુશ્કેલી આદિ સંતાડ્યાં સંતાડેલાં રહી શકતાં નથી, સમજપૂર્વક કોઈ જીવ તેમ કરે તોપણ તેની નબળાઈની ક્ષણોમાં તેણે જોર કરીને દબાવી રાખેલું જે હોય તે બહાર નીકળ્યા વિના રહી શકતું નથી. તેથી, તારે નિરાશા થાય તો મને ન લખવું એમ એનો હેતુ નથી, પણ નિરાશા થતાં એની સાથે કેવી રીતે જ્ઞાનપૂર્વકનો સંગ્રામ કર્યો, એવા શૂરવીર પરાક્રમથી ભરપૂર, જીવનની ન્યોછાવરીના બલિદાનની કથા મારે તો ખપે છે.

મારે તો કોઈનાં રોદણાં સાંભળવાં નથી. રોદણાં તો જીવને નામદં બનાવે છે. ગમે તેવા વિકટ સંજોગોમાં જે જીવ જવાંમદં બનવાનું કરી શકતો હોય છે, તે ભલેને કદાચ હારે પણ તે હારમાંથી વિજય મેળવવાની જ ભાવનામાં ને તેવા પ્રકારના

પ્રયત્નમાં મનમાં મગ્ન રહ્યા કરતો હોય છે. ગમે તેમ થતાં જે જીવ પ્રભુકૃપાથી ટકાર ઊભો રહેવાનું શીખે છે, ને તેમાં પ્રભુની સહાયમદદના હાથનો પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક હૃદયમાં હૃદયથી અનુભવ કરે છે, તેવા જીવને ક્યાંય એકલાપણું નથી. તે તો શત્રુઓના ઘમસાણ વચ્ચે અને બોમ્બમારાની વચ્ચે પણ નિરાંતવાળો રહી શકે છે. આ જીવને એવા સ્થૂળ અનુભવો તો થયા નથી, પણ આંતરિક હુમલાઓના કારમા કારમા અનુભવો છે. તેથી, સાધના કાજે સતત એકધારી તે પ્રકારની જાગૃતિની અનિવાર્યતા જરૂર રહે છે, તે જાણજે. જે હિંમતપૂર્વક હૃદયમાં ભગવાનની ધારણા કરે છે તેવો જીવ જ ટકી શકે છે. માટે, મરદ થઈને જીવવાનું કરજે.

પ્રસંગમાંથી પ્રસન્નતા કેવી રીતે મેળવવી ?

સાધનાના પંથે જો જવું હશે તો ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓ, ઉપાધિ વગેરેમાંથી પસાર થવું જ પડશે. તે તે બધું જીવન ઘડતરને કાજે છે, તેવાં જ્ઞાનભાન સાધકે તેમાં પરોવવાનાં રહે. તે ભાન તારું હૃદયથી વધારે ઉત્કટ અને તે હેતુ પ્રેરવવાને કાજે જે તે લખવાનું બને છે.

મને કોઈને કાજે નિરાશા હોતી નથી. આશા રહ્યા કરે છે, કારણ કે માનવીમાં ચેતન તો પડેલું જ છે. માત્ર એની દિશા-મોં બદલાઈ જવાનું રહે છે. મોં બદલાઈ જાય છે ત્યારે બધું બદલાઈ ગયેલું લાગે છે. કશાથી કંટાળવું નહિ. અકળામણ પ્રગટે ત્યારે ઉકળાટ ન કરવો. શાંત મને તેનો ઈન્કાર કરવો. મનને સમજાવવું કે એમ ક્યાંથી તો ઊલટી અશાંતિ, ઉદ્વેગ, ક્લેશ આદિ વધવાનાં ને તેથી દૃષ્ટિ નિર્મળ નહિ જ રહી

શકવાની. ઊલટું ઊંધું જ જણાયા કરવાનું. તેથી, તેવું જણાયા કરવાથી તો મનને ત્રાસ, સંતાપ વધારે થયાં કરવાનો. તો આપણે કરવું શું છે ? શાંતિ, પ્રસન્નતા આદિ પ્રગટ્યા કરે તેવું વલણ રાખવું છે કે પછી જેમ તેમ તણાયા કરવું છે ? એમ વારેવારે મનને હૃદયથી સમજાવ્યા કરવું. એમ પ્રસંગ પડતાં મનને ઊંચે ને ઊંચે આપણે એની કૃપાથી રાખ્યા કરવાનું છે. બાકી તો સંસારના કાદવમાં એવા રોળાઈશું કે ન પૂછો વાત. તો પછી મનને તેમાંથી પાછું ખેંચવું, તે જીવ કાજે મહા ભારે પ્રયત્નથી પણ બની શકવાનું નથી, મનને—આપણા નિમ્ન મનને—તો તેમાં જ રાખ્યા કરવાનો ઘણા કાળનો તેવો ચીલો પડેલો છે, તેમાં જ તે તો રહ્યા કરવાનું, પરંતુ આપણો તે માર્ગ નથી. માટે, દરેક પ્રસંગમાંથી જે જીવ જીવનવિકાસ કાજે કંઈ કંઈ પ્રત્યક્ષ અનુભવ ઉપરથી શીખવાનું કરે છે, તેને પ્રસંગમાંથી પ્રસન્નતા, શાંતિ મળ્યા કરે છે, એવો પ્રભુકૃપાથી આ જીવનો અનુભવ છે. તેથી, પ્રસંગ એ ગુરુ છે, એવું સૂત્ર આ જીવનના સારરૂપે જેને તેને કહ્યા કરવાનું બને છે.

જાગૃતિ કેવી રીતે વધે ?

જેને જે બાબતમાં જેટલું લાગ્યું, તેને તે બાબતમાં તેટલું ચોંટ્યું સમજવું. પછી તે સંસારના ક્ષેત્રનું હોય કે પછી બીજા કોઈ ક્ષેત્રનું હોય. આ પણ અનુભવની હકીકત છે. માટે, એમ ખ્યાલમાં રાખ્યા કરવાનું છે. જેમાં ને તેમાં પ્રભુની ભાવના હૃદયમાં હૃદયથી કેળવ્યા કરવાનો પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકનો અભ્યાસ પાડ્યા કરવાનો છે. તેથી, તેવા પ્રકારની હૃદયની

જાગૃતિ અખંડ એકાકારપણે રહ્યા કરે તે સાધકના જીવનને કાજે ઘણી ઘણી જરૂરની છે. એકની એક વાત ઘણી વાર લખવાની મારે બને છે. તેથી, તે હકીકત વધારે ઊંડી ઊતરે છે ને એનું મહત્ત્વ જીવથી સમજાય એવો હેતુ તેમાં હોય છે.

સાધકે કાગળમાં શું લખવું ?

તું મને તારી હકીકત લંબાણથી લખે તે તો જરૂર ઈચ્છું છું, પણ શું લખવું ને મન ઉપર કેવી રીતે લેવું તે શું લખવાથી મન ઉપર સારી અસર ઊપજે તે પણ શીખવાનું છે. તેથી, પ્રસંગ, વૃત્તિ, વિચાર, લાગણી આદિ જે જે ઊપજે કરે, તેમાં જીવે કેવા ભાવથી કેવો કેવો સામનો કેવી રીતે કર્યો, ક્યારે કેવી રીતે પ્રભુની કૃપામદદ માગવા કાજે પ્રાર્થના થઈ, એની સામે કેવી રીતે ટકી શકાયું, એવા સંગ્રામની હકીકત જાતે લખવાથી આપણી જાગૃતિને પોષણ મળે છે, ને મન પોતાને વિશે વધારે સાવધાન રહી શકે છે. ક્યાં નબળાઈથી લડત મૂકી દેવાઈ, તેનું પણ તેને ભાન પ્રગટે છે, તેવી વેળા કેવું ટકાર રહેવું જોઈતું હતું, તે પણ તેને અંતરમાં અંતરથી સમજાય છે.

મનને નિરાશા કરતાં આશાના વિચારમાં વધારે રાખવાની જરૂર રહે છે. એણે કેટકેટલું પ્રભુનું કર્મ પ્રેમભક્તિથી કર્યું, કેટલું સ્મરણ કર્યું ને કેટલું જીવદશામાં જતાં જતાં મનને સભાનપણાથી રોકવાનો જીવતો જાગતો પ્રયત્ન થયો એવી કથની સાધકે મનોમંથનમાંથી લખવાની હોય છે. જીત મળતાં સાધકનામાં આત્મવિશ્વાસની માત્રા વધતી હોય છે. મનને માત્ર જીતવાનું છે એટલું જ કાર્ય સાધકનું કંઈ નથી. મનને પ્રભુની

ભાવનામાં રંગી દેવાનું છે, એટલું જ માત્ર પૂરતું નથી હોતું, પણ જીવનમાં મળતા સર્વ પ્રસંગો, વહેવાર, વર્તન, સંબંધ ને જેની તેની સાથેના સંપર્કમાં તેનાં તેવાં પ્રભુમય દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ તેવા પ્રકારનાં રખાવવાને મનને તેણે કેવાં કેવાં વલણો ધરાવવાનું કરાવડાવ્યું, એ બધો રમણીય ઈતિહાસ સાધકના જીવનમંડાણ કાજે રચવાની જરૂર રહે છે.

આત્મવિશ્વાસ પ્રગટતાં એનામાં ધીરજ, સાહસ, હિંમત, બળ, સહાનુભૂતિ, સહનશીલતા, વિવેક આદિ ગુણો એનામાં પ્રગટતા તે અનુભવી શકે છે. જીવમાં શ્રદ્ધા જો હોય તો શ્રદ્ધામાંથી તો પરાક્રમ પ્રગટવું ઘટે છે. જે વિષયમાં જેને શ્રદ્ધા પ્રગટેલી હોય છે, તે વિષયમાં શ્રદ્ધા તે જીવને ચ્યોંટાડી રખાવે છે, એવું શ્રદ્ધાનું લક્ષણ છે.

તપથી શુદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે ?

અકળાઈ જવાથી સાધકનું કામ ઊલટું બગડે છે. જે તે કાંઈ સહન કરવાનું આવે તે તપની ભાવના રાખી રાખીને પ્રસન્નતાથી જીવન કાજે સહેવાનું હોય. એવા સહેવાપણામાંથી કદી પણ ત્રાસ, કંટાળો જન્મી શકતા નથી. ઊલટું જીવ વધારે ઉદાત્ત, વધારે ચેતનવાળો થઈને પ્રગટ થતો હોય છે.

અસ્ત્રો પથ્થર ઉપર ઘસાયા વિના અણીદાર થતો નથી. તેમ જીવનને તપાવ્યા વિના એની શુદ્ધિ પણ થતી હોતી નથી. શુદ્ધિ મેળવવા કાજે તપવું એ ઘણું ઘણું મહત્ત્વનું છે. તેથી, પ્રસંગોમાં શુદ્ધ થવાને હૃદયમાં હૃદયથી જીવતાંજાગતાં જ્ઞાનભાન પ્રભુકૃપાથી સાધકે રાખવાનાં છે. જો તેમ કરી શકશે તો સર્વ કંઈમાં તેને કદી પણ નિરાશા સાંપડી શકવાની નથી, તે અનુભવે

કરીને કહું છું. ભલે ધારો કે આપણે જીવ હોઈએ ને તણાયાં જતાં હોઈએ તો બૂમ મારવાનું તો ભાન પ્રગટેને ? તણાતો માનવી કેવી બૂમો મારે ને કેવો મરણિયો પ્રયત્ન બચવા કાજે કરે છે ! તેવું તણાવાનું થતાં સાધકના હૃદયમાં ભાવના પ્રગટવી ઘટે છે, તેવી વેળા આર્ત ને આર્દ્ર સાદે પ્રભુની કૃપામદદ કાજે જો હૃદયમાં હૃદયથી પ્રાર્થના કરવાનું બને છે, તો મદદ મળે છે જ, તે નિશ્ચયે કરીને માનજે. માત્ર તને એટલી પ્રાર્થના છે કે હૃદયથી પ્રયોગો કરતી રહેજે.

‘અનુભવ’ સાચો ક્યારે ગણાય ?

‘જીવન મંડાણ’માં લેખકના નિવેદનમાં લખ્યું છે કે આ જીવ તો ગધેડા જેવો છે. ભાર પણ ઊંચકે ને ઉપરથી ડફણાં ખાવાનાં મળે. ભાર તે પણ જેવો તેવો નહિ, ઊંચકાશે કે નહિ તેનો ભાર લાદનાર શેનો વિચાર કરે ! જરાક ઊભો રહ્યો (શ્વાસ ખાવા) કે ડફણું પડ્યું જ સમજો.’ એવાં ડફણાં અમે તો ખાઈએ છીએ. કોઈ મોઢે મારે, કોઈ મનમાં મારે, કોઈ મૂગું મારે, કોઈ ગુસ્સો કરે, કોઈ ચીડ ચઢાવે ને કોઈ આળ પણ ચઢાવે. ને કોઈ વળી જુદા જુદા ઈલકાબ પણ આપે. માટે, આપણે કોઈનું કશું માનવું કરવું નહિ. આપણને અનુભવે જે જે થાય તે સાચું પ્રમાણવું. જે એવું અનુભવે લાગ્યું હોય, જો તે સાચેસાચ તેમ હોય તો પછી તેમાંથી પાછા પડવાપણું ન બને તેનું જ નામ સાચો અનુભવ.

પ્રસંગો કોને શીખવે ?

જ્યાં સુધી આપણે સર્વ સાધારણ સંસારવહેવારની ઘરેડમાં જ ચાલ્યા કરીએ છીએ, એમાં બનતાં બનાવો, પ્રસંગો, મુશ્કેલીઓ, ઉપાધિ વગેરેથી લેવાઈ જતાં હોઈએ છીએ, ત્યાં

સુધી હજી આપણે સાધના કરતાં હોઈએ છીએ એમ પણ ન ગણી શકાય. સાધના કરનાર જીવમાં એક પ્રકારનાં નિશ્ચયાત્મક બળ ને દૃઢતા પ્રગટેલાં હોય છે. તે કશાથી ડગી જતો નથી, તે કશાથી લેવાઈ જતો નથી. તેમ તે કશાથી આવરાઈ પણ જતો નથી, ને કદાચ હજી પોતે પાક્યો નથી ને તેવી કોઈક નબળાઈની ક્ષણોમાં લેવાઈ કે આવરાઈ જવાનું તેનાથી બની જતાં તે તાત્કાલિક સફાળો ચેતી જાય છે, ને તેમાંથી મુક્તિ મેળવી લે છે. પ્રસંગે પ્રસંગે તેની આંખો તે ખોલેલી રાખે છે, તેમાં તે જીવનને શું શીખવવાને કાજે તે તે મળેલા છે, તેનો હૃદયમાં હૃદયથી ઉકેલ શોધી લઈ તેનો મર્મ પોતે સ્વીકારીને, તે પ્રમાણે તે તે પ્રસંગમાં પોતે જ્ઞાનપૂર્વકની (તે રીતનું શીખવાનું છે તે રીતની) જાગૃતિ તે રાખીને પોતે પ્રસંગની પાર નીકળી જાય છે, એવા જીવને પ્રસંગો પણ ફળતા રહે છે.

જેમ જેમ અંતર્મુખતા વધે છે, તેમ તેમ એનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ પણ સર્વ કંઈ પરત્વેનાં બદલાતાં રહે છે. તેની કંઈ ખબર પડ્યા વિના થોડી જ રહે છે ?*

સમર્પણ કેવું થવું ઘટે ?

સાધનામાર્ગમાં સમર્પણ એક ઉત્તમ પ્રકારનું સરળ, સહજ સાધન છે. પ્રત્યેક થતું રહેતું કર્મ, વિચારો, વૃત્તિઓ, લાગણી, ભાવના, ભાવ, પ્રાણના આવેશો, આવેગો, કામનાઓ, આશાઓ, તૃષ્ણાઓ, લોલુપતાઓ વગેરે વગેરે અનેકમાં ને બુદ્ધિના જડ આગ્રહો, સમજણો, ગમા અણગમા આદિમાં સાધકે જાગૃતિ રાખી રાખીને એમને બધાંને શ્રીભગવાનને ચરણે પ્રેમભક્તિપૂર્વક સમર્પણ કર્યા કરવાનાં રહે છે. કશું જ જીવનું

* 'જીવન સોપાન', પૃ. ૨૫૮ થી ૨૭૦

જીવપ્રકારનું ન રહે એવું થયા કરવાનું છે. તેવું સમર્પણ કંઈ એકદમ થઈ જતું હોતું નથી. એ તો ધીમે ધીમે થતું જાય, ને તે પણ જો એવું જ્ઞાનભાન જેમાં ને તેમાં ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિ સાથે રહ્યા કરતું હોય તો જ. શરૂઆતમાં તો પોતે પોતાને સમર્પણ કર્યા કરવાનું છે, એવું પણ ભાન તે જીવ રાખી શકતો નથી. જેવી જેવી ને જેટલી જેટલી તૈયારી ને પ્રેમભક્તિ-જ્ઞાનપૂર્વકની ઝંખના તેમ તેમ તેનું થયા કરે છે. તેથી, સાધકે વારંવાર પોતાના અંતરમાં ડૂબકી મારી મારીને નજર કર્યા કરવાની ઘણી જરૂર રહે છે. તો એને સમજાશે ને જણાશે કે સમર્પણની તો સાવ ગેરહાજરી છે. એને પોતાનાં થતાં રહેતાં કર્મમાં અને મન, પ્રાણ અને બુદ્ધિનાં સ્થૂળ સૂક્ષ્મ આકારવર્તનમાં શ્રીપ્રભુનું કે સદ્ગુરુની ચેતનાસ્મરણ-ભાવનાનું ક્યાંય પણ ભાન રહેતું નથી. તેથી, આપણે તો જે જે કરવાનું છે, તે પ્રમાણે જો દૃઢતાપૂર્વક હૃદયમાં હૃદયથી વળગી રહીને કર્યા કરીશું તો જ તે થઈ શકવાનું છે, બાકી તો નહિ.

સાધનાની સૂક્ષ્મ યાવી કઈ ?

સાધકે હિંમત હાર્યે ચાલવાનું નથી. કંટાળ્યે પણ પાલવી શકે તેમ નથી, સાધકને આમેય સંસારમાં સુખ, શાંતિ, સમતા, ધીરજ આદિ ગુણો જેટલું પણ મળી શકવાનું નથી. તેના હૃદયને ત્યાં પણ આરામ, સંતોષ તો મળી શકવાના નથી. જો ક્યાંય પણ એવો એનો વધારેમાં વધારે સંભવ રહેતો હોય, તો તે આ ક્ષેત્રમાં-ને તે પણ પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક સાચેસાચી હૃદયની ખરી દાનતથી તે વળગી ને વળગી રહેવાનું કરે તો. સાધકનું હૃદય ને સદ્ગુરુનું હૃદય એ બન્નેનો તદ્દન એકરાગ ને એકમેળ-એ આ સાધનામાર્ગની ફતેહની એક સૂક્ષ્મ યાવી છે,

તે નક્કી જાણજે. તારામાં ભાવના છે ને જો તું કરી શકે તો તને કંઈક અનુભવ એની કૃપાથી થાય.

કર્મ શું અને અકર્મ શું ?

અજ્ઞાનમાં રહીને થતાં જતાં કર્મ તે કર્મ જ ન કહેવાય. તેમ જ અહંતાથી કરીને જે કર્મ થયાં જતાં હોય તે પણ કર્મ ન ગણાય. એવાં કર્મો તો બીજાં અનેક કર્મોનાં બંધનો જન્માવનારાં બને છે. એવાં કર્મ વડે કરીને જીવદશા વધારે ઘેરી બનતી જાય છે. નથી એમાંથી શાંતિ, સમતા, પ્રસન્નતા આદિ સાંપડી શકતી, કે નથી સાચું સુખ કે આનંદ મેળવી શકાતાં. સાચી રીતે કહીએ તો સંસારવહેવારનાં જે તે બધાં કર્મો જીવ પોતાના અહંકારને પોષવા અથવા તો મમતા, મોહ, લોભ, કામ, ક્રોધ, રાગ, મદ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા, લાલસા, કામના, આશા, ઈચ્છા, તૃષ્ણા આદિ વૃત્તિઓથી પ્રેરાઈને જ જે તે બધું કર્યા કરતો હોય છે. એવા એવા અનેક પ્રકારના આવેશ, આવેગ અને હુમલાઓને વશ થઈને નહૂટકે પણ જીવ કર્મ કર્યા કરતો રહે છે, તે પણ કર્મ નથી.

ને જે ભાવે કર્મ કરવાનાં છે, તેમાં સાચી રીતે તો મુદ્દલે અહંતા ન હોય એ જ ઈષ્ટ ને યોગ્ય ગણાય. તેમાં પ્રાણનાં પ્રાકૃતિક લક્ષણો ન હોય, તેમ જ નીચલા મનના વિચારો આદિથી યુક્ત પણ તે ન હોય. તેવાં કર્મો પણ શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે જ જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક થયાં કરેલાં હોય, સમર્પણયજ્ઞમાં આહુતિરૂપે હોમાયેલાં હોય, તો જ તે કર્મ ગણી શકાય. એવાં કર્મમાં ભક્તિ ને જ્ઞાનની પણ તેટલી જ જરૂર હોય છે. એવાં કર્મો ભક્તિ ને જ્ઞાનની મદદ વિના થવાં કદી શક્ય પણ નથી હોતાં. એટલા માટે તારે ‘કર્મગાથા’નો પૂરો અભ્યાસ કરી

લેવો જરૂરનો પણ છે. ‘કર્મગાથા’માંનું લખાણ, કર્મ એટલે શું? ને તે કઈ કઈ રીતે ને ભાવથી કરવાં તે સમજાવવા પત્રના જવાબરૂપે તે તે બધું લખાયેલું છે.

અંતરમાં શ્રીપ્રભુના ભાવ સાથે હૃદયમાં હૃદયથી ગાઢો નિકટ સંબંધ સાધી સાધીને અને એવા પ્રભુના ભાવથી પ્રેરાઈને જે કર્મ કરવામાં આવે છે, તે કર્મ વળી વધારે કર્મયોગ કહેવાને લાયક બની શકે છે. શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે જે તે કંઈ સકળ કર્યા કરવું ને એવી એની ભાવના વિનાનું તો કશું જ ન હોય, એનું જ નામ સાચું વૈષ્ણવ જીવન છે. હૃદયની સાચી પૂરેપૂરી તેવી ભાવના ને તેવાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ પ્રગટ્યા વિના તેવું થવું તે પણ શક્ય નથી. તેથી, આપણે તો જેમાં ને તેમાં હૃદયની તેવી સાચી નેક, નેમ, ભાવના ને તેવાં તેવાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ જગાડી જગાડીને, તેને કર્મના અંતરમાં પરોવતાં રહેવાનું છે, તે જાણજે.

શાંતિ સ્થપાતાં શક્તિ પ્રગટે છે

‘મનની ચંચળતા કેમ દૂર થાય’ એમ તો સાધક ઈચ્છે છે જ, પણ એને ટાળવાની ચાવી હાથ લાગતી હોતી નથી, પણ માત્ર બુદ્ધિથી ગુરુના બતાવવાથી કરી કોઈ જીવ તેમ કરી પણ શકતો નથી. અહંતાથી જો મોકળું થવાનું બન્યા કરાતું હોય, પ્રાણની કામનાઓ, તૃષ્ણાઓ, લોલુપતાઓ એટલે કે રજોગુણના આવેશ ને આવેગથી જો મુક્ત થતું જવાનું જ્ઞાનભાન તે તે પળે જાગૃતિ સેવી સેવીને શ્રીપ્રભુકૃપાથી સાધકથી રાખી શકાતું હોય, તો તેને પરિણામે સાધકના મનનું ચંચળપણું જરૂર હઠી જાય ને શુદ્ધિ પણ થતી રહે.

મનની એવી સ્થિરતા ને શાંતિ થતાં ને શુદ્ધિ થતાં અંતરમાં

એવી કોઈ શક્તિનું અવતરણ પ્રગટ થતું આપણે અનુભવી શકીએ છીએ. તે પછી તેનાં કૃપાબળમદદ વડે આપણે સર્વ કંઈ કરી શકવાને શક્તિમાન થઈ શકતાં હોઈએ છીએ. તેવી વેળા જ માનવીને પોતાના પામરપણાનું સાચું જ્ઞાનભાન પ્રગટી જતું હોય છે. પોતે નાહકનો અહંતાનો માર્યો મહેનત કરી કરી મરી જતો હોવા છતાં, કંઈ કશું કરી શકતો ન હતો, ને જ્યારે અહંતાથી મુક્ત થવાતાં મન ને પ્રાણની શુદ્ધિ ને શાંતિ સ્થપાતાં તે પળથી જે શક્તિનો ઉદ્ગમ થયે જાય છે, તેનાથી તો અદ્ભુત કર્મ થતું રહે છે. એવી રીતે હૃદયમાં હૃદયથી સાધકને અનુભવ થતો રહેતાં, તેવા સાધકને શ્રીપ્રભુની ચેતનાશક્તિનો સંપર્ક ને સંબંધ વધુ ને વધુ ગાઢો હૃદયમાં હૃદયથી બન્યા કરે છે. સાધક એવા અનુભવોની પરંપરા વડે કરીને તો એવી શક્તિને પોતાના જીવનનું એકમાત્ર અવલંબન સાચી રીતે માનતો બની જતો હોય છે. એના વિના કશું જ શક્ય નથી. જેમાં ને તેમાં એ જ એને સર્વસ્વ લાગે છે.

દૃઢ સંકલ્પબળ ને ધૈર્ય સાધકના જીવનમાં શ્રીપ્રભુકૃપાથી હોવાં ઘણાં ઘણાં જરૂરનાં છે. સત્સંકલ્પની મદદ વડે કરીને નિશ્ચયબળને જીવતો કરીને, એને વધારતા રહેવાનું છે, પરંતુ કશું પણ આગ્રહ, મતાગ્રહના પરિણામે તો ન થવું ઘટે. જેમાં ને તેમાં શ્રીપ્રભુની સ્મરણભાવના કાયમ જીવતી રહેવી ઘટે. એવો સતત એકધારો જીવતો પ્રયત્ન એની કૃપાથી હૃદયમાં બન્યા કરવો ઘટે. આપણે તો એના પર સંપૂર્ણ ભરોંસો, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ પ્રગટાવવાનાં છે. તો જ આપણાં મન, પ્રાણ ને અહં એનામાં દૃઢ ને સ્થિર થયા કરવાનાં છે, તે નક્કી જાણજે.

પ્રભુને જેમાં ને તેમાં બોલાવવાનું કરવું. એને પળેપળનો હૃદયનો જીવતોજાગતો બોલતો સાથી આપણે બનાવી દેવાનો રહે છે. આ બધું કંઈ કલ્પનાથી કરવાનું રહેતું નથી, કલ્પનાથી તેમ બની પણ ન શકે. એની પાછળ તો હૃદયનું નક્કર પ્રેરણાત્મક બળ કામે લાગેલું હોવું જોઈશે.

પ્રભુ સાથે સંબંધ બાંધવાની રીત કઈ ?

શ્રીપ્રભુનું સ્મરણ કર્યા કરવું. કર્મના આદિમાં, એને હૃદયમાં હૃદયથી આરાધીને કર્મમાં પ્રવેશ કરવો. તેને જ અર્થે શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્યા કરીએ છીએ, એવી હૃદયની સાચી ભાવના, નેક નેમ ને દષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ આપણે ધાર્યા કરવાનાં છે. કર્મને અંતે એને પ્રેમભક્તિજ્ઞાનભાવે સમર્પણ કર્યા કરીને, એનો હૃદયથી ઘણો ઘણો આભાર માન્યા કરવાનો છે. પ્રભુ જાણે પ્રત્યક્ષ છે, એવો ભાવ હૃદયમાં વાસ્તવિકતાનું સ્વરૂપ પકડતો હોય, એવી રીતે એવા ભાવથી શ્રીપ્રભુને આપણે સંબોધવાનો રહે છે. તેની સાથેનો સંબંધ એ કોઈ કાલ્પનિક નથી, પણ હૃદયની ભાવુકતાનો છે, એવો ભાવ જ્યારે વાસ્તવિકતાનું સ્વરૂપ પકડે છે, તે વેળા શ્રીપ્રભુ કોઈ કાલ્પનિક હકીકત છે એમ ભક્ત-સાધકને લાગતું નથી, એની હાજરી પણ તે અનુભવે છે. જ્યાં હૃદયમાં હૃદયથી એવા પ્રભુનાં એટલે કે એવા ચેતનનાં જીવને સાથ ને હૂંફ મળે છે, તે વેળા સાધકને કશું જ અઘરું લાગતું નથી. એના પરત્વેનો હૃદયનો પ્રેમભાવ તો તે પછી સહજ બન્યા જતો હોય છે. એ એના તરફ સહજમેળે હૃદયમાં હૃદયથી આકર્ષાયા જતો હોય છે. શ્રીપ્રભુ પરત્વેની વહેવાની ગતિ પછીથી તો સરળ ને સહજ બની

જતી હોય છે, તે સાવ સાચું, પણ ત્યારે તેને યુદ્ધ કે સામનો કરવાનાં નથી આવતાં, એવું મુદ્દલે નથી. ત્યારે પણ તે તો હોય છે જ. જીવનનો વિકાસ થવા કાજે, સતત ચેતનાયુક્ત જાગૃતિથી તૈયારીમાં રહેવા કાજે તેની જરૂરિયાત પણ ઘણી ઘણી રહે છે.

નવજીવન કેવી રીતે પમાય ?

શરૂશરૂમાં સાધકોએ પોતપોતાનાં માન્યતાઓ, સમજણો, આગ્રહો, રીતરસમો, ટેવો, પકડો આદિ તે તે બધાંથી દોરવાઈ જવાનું ન કરવું ઘટે, બલકે જ્ઞાનભાન સેવી સેવીને સ્વભાવની રીતે વર્તવાનું ન થઈ જાય, તેનું તો પૂરતું ભાન ને જાગૃતિ રાખવાનાં છે. ઝટઝટ કંઈ કશા પર મત કે અભિપ્રાય કે સમજણ ન બાંધી લેવાય, તેની પણ તકેદારી તેટલી જ રાખવાની છે. સંસારવહેવારમાં જે તે જીવો સાથે જ વર્તવાનું થતાં ત્યાં શાંતિ, સમતા, તટસ્થતા, પ્રસન્નતા, ધીરજ આદિ રાખ્યા કરવાનો કે કેળવ્યા કરવાનો જાગૃતિપૂર્વકનો અભ્યાસ સાધકે રાખવાનો હોય છે. તેવા તેવા જીવો માટે કોઈ પણ જાતનો આમ કે તેમ મત, અભિપ્રાય કે સમજણ ન બંધાઈ જાય, તેનું પણ જ્ઞાનભાન સાધકે રાખતા રહેવાનું છે. સંસારમાં જે તે બધાં જ આપણા પોતાનાં છે, એવો સ્નેહયુક્ત ભાવ આપણા હૃદયમાં તેમના પરત્વે જીવતો જાગતો રહ્યા કરે તે પણ ઘણું જરૂરનું છે. એવું જે સાધક કરતો રહે છે, તે જ નવું જીવન પામી શકે છે.

અહંતાથી છૂટા થવાની રીત કઈ ?

આમ એક બાજુથી સાધકે પોતાની અહંતાથી સાવ મોકળા

બનવાનો જ્ઞાનપૂર્વકનો પ્રયત્ન કરવાનો છે, ને બીજી તરફથી શ્રીપ્રભુચેતનસ્મરણની ભાવનામાં રત રહ્યા કરવાનો, પ્રેમભક્તિપૂર્વક અભ્યાસ કેળવ્યા કરવાનો રહે છે. જ્યાં જ્યાં અભિમાન ડોકિયું કરતું લાગે, તેવી વેળા તેને જરા પણ મચક આપણે આપવાની ન હોય. એનાથી મુક્ત થવાવાને કાજે આપણે સદાય પળેપળ જ્ઞાનના ભાવથી પ્રેરાયેલાં રહેવું પડે છે. મનની ચંચળતા કે અસ્થિરતા લાગે તો માનવું કે હજુ અહંતા ભરી પડેલી છે. અહંતા પૂરી ઓગળી જતાં આપોઆપ તે ઠરીઠામ થઈ શકવાનું. માટે, સાધનાની સફળતાની ચાવી તો અહંતાથી મુક્ત થવામાં રહેલી છે.

અહં મુક્તની સ્થિતિ થાય તેનાં લક્ષણો ક્યાં ?

નિરાગ્રહીપણું જો જ્ઞાનપૂર્વક રાખી શકવાનું બની શકે તો અહંતાથી મોકળું વહેલું બની શકાય. ક્યાંય કશામાં પોતાપણાના આગ્રહ આમ કે તેમ મુદ્દલે ન રહી શકે એવું મનનું, બુદ્ધિનું, પ્રાણનું, જીવતુંજાગતું વલણ રહી શકે, તો અહંતા ક્યા આધારે પછીથી રહી શકે ? જે તે બંધન પણ અહંતાને લીધે જ છેને? જે કર્મ અહંતારહિત બને છે, તેમાં કર્મબંધન નથી. કારણ તેમાં દ્વંદ્વ નથી. જ્યાં અહંતા નથી ત્યાં દ્વંદ્વ પણ નથી. અહંતાને લીધે જ દ્વંદ્વની ભૂમિકા પ્રવર્તી શકે છે. માટે, અહંતાથી મુક્ત બનવું એ સાધનામાં આકરામાં આકરું પગલું છે. આકરામાં આકરું એટલા કાજે કે અહંતાને પણ પોતાનું એક પ્રકારનું વિશિષ્ટ પોતાપણું રહેલું છેને ? એમ માનવી પોતે પણ સરળતાથી અહંતાના પાશમાંથી મુક્ત થતો જવાનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો પૂરી તૈયારીવાળો પણ હોતો નથી. જેને

અહંતા મુદ્દલે નથી તેને કશા કોઈના આઘાત પ્રત્યાઘાત પણ હોતા નથી. એને કશી ઊથલપાથલ પણ હોતી નથી, અથવા એને કશા પરત્વે આમ કે તેમ થવાપણું પણ હોતું નથી. જે જેમ જ્યાં હોય ને જેમ થયા કરતું હોય, ત્યાં તે તેમનો તેમ રહ્યા કરે છે-જાણે કે કંઈ લાગતુંવળગતું ન હોય તેમ. એને કશું સ્પર્શી પણ શકતું નથી.

અહંતા ન હોય તો કર્મ જ ન સંભવે એવું કશું નથી. તેવી વેળાનાં કર્મ કોઈ જુદા પ્રદેશમાંથી ઉદ્ભવતાં રહે છે. અહંતા ફેરવાઈ જઈને કોઈ બીજી શક્તિના આકારમાં લય પામી જાય છે. અહંતાથી મુક્ત માનવી કેવો હોય એનું નરી નજરે આવે એવું લક્ષણ તો તે સાવ સંપૂર્ણ નિરાગ્રહી રહ્યા કરતો હોય છે, પરંતુ તેવું તેનું પ્રત્યક્ષ વલણ તેના જીવનવર્તનમાં અનુભવાતું હોવા છતાં દરેક જીવને તેવો લાગી પણ શકતો નથી. જેને એનો પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકનો થોડોઘણો પણ હૃદયનો પરિચય થયો હોય છે, એવાને તે જણાયા વિના રહી પણ શકતો નથી. માટે, સાધકે જેમાં ને તેમાં માથું મારવાનું મૂકીને સાધનામાં જ લગાતાર એકાગ્ર, કેંદ્રિત થઈ જવાનું કરવું. જેમાં ને તેમાં માથું મારવાનું દિલ થાય, તો જાણવું કે તે અહંતા છે. અહંતાથી તો મોકળા બનવું છે. તેથી, તેના પ્રેરાયા કશું જ ન કરવું એ ઉત્તમ છે. એવા ઉત્તમ હેતુની સિદ્ધિને કાજે પણ હૃદયમાં હૃદયનું એક બનવું ઘણું ઘણું જરૂરનું છે.*

॥ હરિ:ૐ ॥

* 'જીવન સોપાન', પૃ. ૧૮૩ થી ૧૯૦

સાધનામર્મ

૧. મુખથી કે મનમાં જાગૃતપણે જપ, સાથે સાથે હૃદયપ્રદેશે ધ્યાન તથા ચેતનના ચિંતન સહ ભાવાત્મક ભાવનું રટણ.
૨. પ્રત્યેક પળે સતત સમર્પણ, સારું તેમ જ નરસું-બંનેનું.
૩. સાક્ષીભાવ, જાગૃતિ, વિચારોની સાંકળ ન જોડો.
૪. બને તેટલું વધુ વાચિક અને માનસિક મૌન રાખો, કેળવો અને ખૂબખૂબ શરણભાવ જીવનમાં ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિથી કેળવ્યા કરો.
૫. આગ્રહો—પ્રભુચિંતન સિવાયના સર્વ આગ્રહો છોડો, નમ્રતા કેળવો, શૂન્ય થવાનું ધ્યેય રાખો.
૬. ખૂબ ભાવપૂર્વક હૃદયસ્થ રહીને આર્દ્ર અને આર્તભાવથી પ્રાર્થના કરો, ભગવાનને સર્વ સુખદુઃખ જણાવતા રહો, તેની સાથે આત્મનિવેદન દ્વારા અંગત ખૂબ ગાઢો સંબંધ બાંધો, મનમાં કશુંયે ઘોળાવા ન દો. ખાલી રહો.
૭. આવી પડતાં કામો પ્રભુનાં સમજો, જરાયે કચવાટ વિના ખૂબ પ્રેમપૂર્વક તે કરો. પ્રત્યેક પ્રસંગ-બનાવ આપણા કલ્યાણ અર્થે જ છે અને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આપણા પોતાના જ વિકાસાર્થે થવી ઘટે. પ્રત્યેક પ્રસંગ પાછળ પ્રભુનો ગૂઢ, શુભ સંકેત રહેલો છે.
૮. આત્મલક્ષી-અંતર્મુખી થાઓ, માત્ર પોતાની દુનિયામાં વસો. જાણી-જોઈને જાતને સંડોવવા દો નહિ.
૯. પર (પારકાંની) સેવા પ્રભુની સેવા સમજો, સેવા લેનાર, સેવા દેનાર ઉપર, સેવા કરવાની તક આપીને ઉપકાર કરે છે. રામે આપ્યું છે અને રામને દઈએ છીએ, ત્યાં 'મારું મારું' ક્યાં રહ્યું? તારું આ જગતમાં છે શું ?
૧૦. પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક વાતચીત, વ્યવહાર આપણા ધ્યેયને વેગ આપે એવા ખાસ હેતુસર, હેતુનું લક્ષ જીવતું રાખીને કરવાં. વાંચતી-લખતી વખતે અને પ્રત્યેક કર્મ કરતી પળે ભાવની સ્મરણ ધારણાનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરો.
૧૧. વૃત્તિનું મૂળ શોધો, તેનું પૃથક્કરણ કરો. તેમાં ભેળવાયા વિના તેને તટસ્થતાપૂર્વક અને સ્વસ્થતાપૂર્વક નિહાળો.
૧૨. પ્રભુની પ્રત્યેક કળા, સૌંદર્ય, રમ્યતા, વિશુદ્ધતા આદિ પ્રસાદીઓમાં રહેલા ભાવનું, તેને તેને અનુરૂપ ભાવનું, આપણામાં ત્યારે અવતરણ

થવા પ્રાર્થના કરવી.

૧૩. ઊર્મિ, આવેશ અને લાગણીને એમ ને એમ વહી જવા ન દો, તેમ જ તેમાં ભેળવાઈ પણ ન જાઓ. તેનો સાધનામાં ઉપયોગ કરો, તાટસ્થ્ય કેળવો.
૧૪. જમતી વખતે અને પાણી પીતી વખતે જીવનમાં ચેતનશક્તિના અવતરણ-ભાવની પ્રાર્થના કરવી, શૌચ, પેશાબ આદિ ક્રિયાઓ સમયે વિકારો, નબળાઈઓ ઇત્યાદિના વિસર્જનભાવની પ્રાર્થના કરવી.
૧૫. સ્થૂળનો ખ્યાલ ત્યજીને સૂક્ષ્મતત્ત્વને નજર સામે રાખો. વૃત્તિની શુદ્ધિ કરો, ભાવની વૃદ્ધિ કરો.
૧૬. પ્રભુ સચરાચર છે. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના કેળવો.
૧૭. પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને વસ્તુની ઊજળી બાજુ જુઓ. કોઈનાય કાજ ન થાઓ, કશાય ઉપર ઝટ અભિપ્રાય ન આપો, વાદવિવાદ ના કરો, પોતાનો આગ્રહ ન રાખો, બીજાઓમાં શુભ હેતુઓનું આરોપણ કરો, માનસિક અને સાર્વત્રિક ઉદારતા જીવનમાં પ્રગટાવો, ખૂબ પ્રેમભાવ કેળવો, પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કરવાનું છે, તે લક્ષમાં રાખીને પ્રકૃતિવશ ન થતાં કર્મોની ઉપરવટ વર્તો. ફળની આસક્તિ છોડો. પોતાને થતા અન્યાયો-આવી પડતાં દુઃખો-આદિનું મૂળ પોતામાં જ છે એમ દઢાવો, ગુરુમાં પ્રેમભક્તિભાવ દઢતર કર્યા કરો. અભીપ્સા, ઈન્કાર અને સમર્પણનો ત્રિવેણીસંગમ ઉદ્ભવાવો, સદાય પ્રસન્નતા પ્રવર્તાવો, કૃપા અને પુરુષાર્થના યુગલને જીવનમાં ઉતારો, પ્રત્યેક કર્મના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં પ્રભુની સ્મૃતિ પ્રગટાવો, મન નિઃસ્પંદ કરો, રાગદ્વેષ નિર્મૂળ કરવાની જાગૃતિ રાખો, થયેલા આધ્યાત્મિક અનુભવો પ્રત્યક્ષ રોજિંદા વહેવારમાં જીવતા કરો, ક્યાંયે કશામાંથી ભાગવાનું ના હોય, યદ્યચ જા આવી મળે તે પ્રભુપ્રસાદી ગણીને તેને વધાવી લો. ક્યાંય કોઈની સરખામણી ના કરો, અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ એ મનની ભ્રમણા છે, જીવનસાધના સારુ સર્વ કંઈ સાનુકૂળ જ હોય છે, પ્રભુમય-તેના મૂક યંત્ર-થવાની જ બસ એક ઉત્તેજના હવે જીવનમાં રાખો.
૧૮. કર્મમાં, કર્મનું મહત્ત્વ નથી, પરંતુ જીવનના ભાવનું સતત એકધારું, જીવતું ચિંતન રહ્યા કરે એ સવિશેષપણે મહત્ત્વનું છે. તેવો જીવતો અભ્યાસ કર્મ કરતી પળે કેળવવો.

- શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.

મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિશે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.

સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.

નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.

મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.

જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.

દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.

જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.

મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

આશ્રમમાં ઉપલબ્ધ પુસ્તકોની યાદી

નંબર	પુસ્તકોના વિભાગ	ટોટલ પુસ્તકો
૧.	ગદ્ય પુસ્તકો	૧૪
૨.	પદ્ય પુસ્તકો	૫૧
૩.	શ્રીમોટા-ટેપવાણી	૧૮
૪.	શ્રીમોટા પ્રવચન-વાણી	૭
૫.	સ્વજનોને પત્રો આધારિત પુસ્તકો	૯
૬.	સ્વજનોની અનુભવકથા તથા સ્મૃતિગ્રંથ	૮
૭.	સંકલિત પુસ્તકો	૨૨
૮.	જીવનકવન	૧૧
૯.	અન્ય પુસ્તકો	૧૪
૧૦.	હિંદી પુસ્તકો	૧૫
૧૧.	અંગ્રેજી પુસ્તકો	૨૨
૧૨.	કેલેન્ડર (દીવાલ અને ટેબલ)	૧

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત ગદ્ય પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	જીવનસંગ્રામ	૧૯૪૬
૨.	જીવનસંદેશ	૧૯૪૮
૩.	જીવનપાથેય	૧૯૪૯
૪.	જીવનપ્રેરણા	૧૯૫૦
૫.	જીવનપગરણ	૧૯૫૧
૬.	જીવનપગથી	૧૯૫૧
૭.	જીવનમંડાણ	૧૯૫૨
૮.	જીવનસોપાન	૧૯૫૨
૯.	જીવનપ્રવેશ	૧૯૫૩
૧૦.	જીવનપોકાર	૧૯૫૪
૧૧.	હરિજન સંતો	૧૯૫૪
૧૨.	જીવનમંથન	૧૯૫૬
૧૩.	જીવનસંશોધન	૧૯૫૭

૧૪. જીવનદર્શન ૧૯૫૯

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત પદ્ય પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	મનને	૧૯૨૨
૨.	તુજ ચરણે	૧૯૨૩
૩.	નર્મદાપદે	૧૯૨૭
૪.	જીવનગીતા (નાની)	૧૯૩૨
૫.	હૃદયપોકાર	૧૯૪૪
૬.	જીવનપગલે	૧૯૪૪
૭.	શ્રીગંગાચરણે	૧૯૪૫
૮.	કેશવ ચરણ કમળે	૧૯૪૬
૯.	કર્મગાથા	૧૯૪૬
૧૦.	પ્રણામ પ્રલાપ	૧૯૪૭
૧૧.	પુનિત પ્રેમગાથા	૧૯૪૭
૧૨.	જીવનગીતા (મોટી)	૧૯૫૩

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પ્રવચનનાં પુસ્તકો		૪. શ્રીમોટાની મહત્તા	૧૯૯૫
નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.	૫. મળાયું પણ ભળાયું નહિ	૧૯૯૫
૧. શ્રીમોટા સાથે વાર્તાલાપ	૧૯૭૯	૬. મળ્યા-ફળ્યાની કેડી	૨૦૦૧
૨. મૌનએકાંતની કેડીએ	૧૯૮૨	૭. મોટા - મારી મા	૨૦૦૩
૩. મૌનમંદિરનું હરિદ્વાર	૧૯૮૩		
૪. મૌનમંદિરનો મર્મ	૧૯૮૪		
૫. મૌનમંદિરમાં પ્રભુ	૧૯૮૫		
૬. મૌનમંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા	૧૯૮૫		
૭. મૌનમંદિરમાં હરિસ્મરણ	૨૦૧૫		

● સ્મૃતિગ્રંથ

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. જીવનસ્ફુલિંગ	૧૯૭૩

● સંકલિત પુસ્તકો

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સ્વજનોને પત્રો આધારિત પુસ્તકો		નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.	૧. જીવનપરાગ	૧૯૬૩
૧. મુક્તાત્માનો પ્રેમસ્પર્શ	૧૯૮૦	૨. સંતવાણીનું સ્વાગત (તમામ પુસ્તકોની પ્રસ્તાવનાનું સ્વતંત્ર પુસ્તક)	૧૯૭૭
૨. શ્રીમોટાની ઢાંપત્ય-ભાવના	૧૯૮૦	૩. અંતિમ ઝાંખી	૧૯૭૮
૩. સંતલ્લય	૧૯૮૩	૪. વિધિ-વિધાન	૧૯૮૨
૪. ધનનો યોગ	૧૯૮૪	૫. સુખનો માર્ગ	૧૯૮૩
૫. પગલે પગલે પ્રકાશ	૧૯૮૯	૬. પ્રાર્થના	૧૯૮૪
૬. સમય સાથે સમાધાન	૧૯૯૩	૭. લગ્ને હજો મંગલમ્	૧૯૮૫
૭. શ્રીમોટા-પત્રાવલિ ૧/૨	૧૯૯૫	૮. નિરંતર વિકાસ	૧૯૮૭
૮. કેન્સરની સામે	૨૦૦૨	૯. સમર્પણગંગા	૧૯૮૯
૯. હસતું મૌન	૨૦૦૪	૧૦. જન્મ-મૃત્યુના રાસ	૧૯૮૯

● સ્વજનોની અનુભવકથા

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.	૧૧. નામસ્મરણ	૧૯૯૨
૧. આશ્રમની અટારીએથી	૧૯૮૧	૧૨. શ્રીમોટા અને શિક્ષણ	૧૯૯૪
૨. શ્રીમોટાની સાથે સાથે	૧૯૯૦	૧૩. ફનાગીરીનો નિર્ધાર	૧૯૯૬
૩. શ્રીમોટા સાથે હિમાલયયાત્રા	૧૯૯૪	૧૪. પૂજ્ય શ્રીમોટા વચનામૃત ૧ થી ૪ (૧ પુસ્તક)	૧૯૯૬
		૧૫. પ્રસન્નતા	૧૯૯૭
		૧૬. ભગતમાં ભગવાન	૨૦૦૦

૧૭. દુર્લભ દેહ મનુષ્યનો	૨૦૦૭
૧૮. દૈવાસુર સંગ્રામ	૨૦૦૭
૧૯. પ્રસાદી (ગુજરાતી)	૨૦૦૮
૨૦. પૂજ્ય શ્રીમોટાના બે બોલ (તમામ પુસ્તકોમાંથી લેખકના બે બોલનું સ્વતંત્ર પુસ્તક)	૨૦૧૪

૨૧. જીવનયોગ ભાગ ૧ અને ૨	૨૦૧૬
૨૨. બુદ્ધિ	૨૦૧૭

જીવનકવન

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. શ્રીમોટા-જીવન અને કાર્ય ભાગ-૧, ૨	૧૯૭૫
૨. પારસલીલા	૧૯૭૫
૩. તરણામાંથી મેરુ	૧૯૭૬
૪. વિદ્યાર્થી મોટાનો પુરુષાર્થ	૧૯૮૮
૫. મહામના અબ્રાહમ લિંકન	૧૯૮૩
૬. પ્રેરક વિભૂતિ મહાત્મા ગાંધી	૧૯૮૪
૭. શ્રીકેશવાનંદજી ધૂણીવાળા દાદા	૧૯૮૬
૮. ગોધરાના બાપજીનું જીવનચરિત્ર	૧૯૮૮
૯. મારી સાધનાકથા	૨૦૦૫
૧૦. પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા ઝીણાભાઈ	૨૦૦૫

૧૧. જીવન સાર્થકતાની કેડીએ	૨૦૨૦
પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા 'ભાઈ' શ્રી નંદુભાઈની સંક્ષિપ્ત જીવનવિકાસગાથા ભાગ-૧ અને ૨	

અન્ય પુસ્તકો

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. શ્રીમોટાયરણે	૧૯૭૦
૨. બાળકોના મોટા	૧૯૮૦
૩. શ્રીમોટા ચિત્રકથા	૧૯૮૭
૪. આહુતિ મંત્ર અને આરતી	૧૯૮૫
૫. હરિ: ઝું આશ્રમ શ્રીભગવાનના અનુભવ કાજેનું સ્થળ	૧૯૮૬
૬. કૃપાયાયના શતકમ્	૧૯૮૬
૭. ધ્યેય અને ધ્યાન	૨૦૦૦
૮. વિદ્યાકાશ	૨૦૦૦
૯. પ્રાર્થના પોથી	૨૦૧૦
૧૦. શ્રીમોટા ઉપલબ્ધિ અને ઉપદેશ	૨૦૧૪
૧૧. શ્રીમોટાયરણે આંતર પ્રવેશ	૨૦૧૬
૧૨. શ્રીમોટાયરણે ત્રિભાષી (ગુ. હિં. અં.)	૨૦૧૮
૧૩. બધું આપણામાં જ છે	૨૦૧૮
૧૪. સમર્થ સદ્ગુરુ પૂજ્ય શ્રીમોટા	૨૦૧૮

हरि:ॐ आश्रम में उपलब्ध हिंदी पुस्तकों का लिस्ट

क्रम	पुस्तक	प्र.आ.	८.	श्रीमोटा के साथ वार्तालाप	२०१२
१.	पूज्य श्रीमोटा एक संत	१९९७	९.	विवाह हो मंगलम्	२०१२
२.	कैंसर का प्रतिकार	२००८	१०.	बालकों के मोटा	२०१२
३.	सुख का मार्ग	२००८	११.	विद्यार्थी मोटा का पुरुषार्थ	२०१२
४.	दुर्लभ मानवदेह	२००९	१२.	मौनमंदिर का मर्म	२०१३
५.	प्रसादी	२००९	१३.	मौनमंदिर का हरिद्वार	२०१३
६.	नामस्मरण	२०१०	१४.	मौनएकंत की पगडंडी पर	२०१३
७.	हरि:ॐ आश्रम (श्रीभगवानकेअनुभवकास्थान)	२०१०	१५.	मौनमंदिर में प्रभु	२०१४

English books available at Hariom Ashram Surat. January - 2020

No.	Book	F. E.	14.	Against Cancer	2008
1.	At Thy Lotus Feet	1948	15.	Faith	2010
2.	To The Mind	1950	16.	Shri Sadguru	2010
3.	Life's Struggle	1955	17.	Human To Divine	2010
4.	The Fragrance Of A Saint	1982	18.	Prasadi	2011
5.	Vision of Life - Eternal	1990	19.	Grace	2012
6.	Bhava	1991	20.	I Bow At Thy Feet	2013
7.	Nimitta	2005	21.	Attachment And Aversion	2015
8.	Self-Interest	2005	22.	The Undending Odyssey (My Experience of Sadguru Sri Mota's Grace)	2019
9.	Inquisitiveness	2006			
10.	Shri Mota	2007			
11.	Rites and Rituals	2007			
12.	Naamsmaran	2008			
13.	Mota for Children	2008			

॥ हरि:ॐ ॥

સ્ત્રીહૃદય સાધના માટે યોગ્ય ગણાય ?

સાધનાને કાજે સ્ત્રીહૃદય એ ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. સ્ત્રીહૃદયમાં રહેલાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ, ભરોસાની ભાવના અને તે ઉપરાંત, કોઈને વળગી રહેવાની જે નેક દાનત તે પુરુષહૃદયમાં નથી હોતી. સંસાર અને ધર્મને સ્ત્રીહૃદયે જીવતો રાખેલો છે, સારાયે વિશ્વમાં માનવીઓને સ્ત્રીહૃદયે ભાવનાનું સિંચન કરેલું છે, દયા, પ્રેમ, કરુણા - એ સ્ત્રીહૃદયની 'જીવો'ને અમૂલ્ય ભેટ છે. સ્ત્રીહૃદયની ભાવના વિના મનુષ્યજીવન કઠોર બની ગયું હોત. આજે સ્ત્રીહૃદયની યોગ્ય કદર અને યોગ્ય સમજણ સમાજમાં નથી. તેવી જ રીતે પુરુષહૃદયની સાચી સમજણ સ્ત્રીમાં પણ નથી, કારણ કે સમાજમાં સદ્ભાવનાની જીવતીજાગતી જ્યોત જલતી નથી.

- શ્રીમોટા

‘સમર્પણગંગા’, પૃ. ૭૧